

Şəmsəddin Əliyev

**CİNAYƏTKARLIĞIN
ELM KİMİ ÖYRƏNİLMƏSİ**

*(Mütəşəkkil cinayətkarlığa – korrupsiya, insan alveri,
narkomaniya və terrorçuluğa qarşı mübarizəyə dəstək)*

Bakı – Mütərcim – 2012

Kitab Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Qeyri-Hökumət Təşkilatlarına Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyə yardımı ilə çap olunmuşdur.

Elmi redaktor: *hüquq elmləri doktoru, professor*
İlham Rəhimov

Rəyçi: *Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının müəllimi, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru*
Asif Qədirov

Şəmsəddin Əliyev. Cinayətkarlığın elm kimi öyrənilməsi (Mütəşəkkil cinayətkarlığa – korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorçuluğa qarşı mübarizəyə dəstək). – Bakı: Mütərcim, 2012. – 168 s.

“Cinayətkarlığın elm kimi öyrənilməsi” kitabında cinayətkarlığın doğuran səbəb və şəraitə həm ümumi, həm də cinayətlərin konkret növ və cəhətləri baxımından aydınlıq gətirilir, cinayətkarlığın profilaktikası və xəbərdarlığı problemləri barədə mülahizələrə geniş yer verilir.

“Cinayətkarlığın elm kimi öyrənilməsi” məna və məzmunca müəllifin 2010-cu ildə çapdan çıxmış “Cinayətkarlıqla mübarizə” kitabının davamıdır.

Kitabdan tələbələr, aspirantlar, ali təhsil məktəblərinin müəllimləri və hüquq-mühafizə orqanlarının praktik işçiləri istifadə edə bilərlər.

ISBN 978-9952-28 093-7

© Ş.Əliyev, 2012

Cəmiyyətin cinayətkarlıqdan doymuş həddi olmur.

ÖN SÖZ

İctimai elmlər və ələlxüsus hüquq elmlərindən fərqli olaraq kriminologiya elmi yenidir. Keçən əsrin ikinci yarısında kriminologiya elminin yaşam dövrü başlanır. Cinayətkarlıq cəmiyyətdə baş verdiyindən, növündən və göstəricilərindən asılı olmayaraq sosial hadisədir, hər bir zaman cəmiyyəti, habelə mütəxəssisləri düşündürməyə vadar etmişdir. Başər cəmiyyəti tarixən cinayətkarlıqdan qorunmuş, qorxu və vahimə içində yaşamış və yaşayacaqdır. Onunla mübarizənin də üsul və vasitələri həmişə axtarılıb və bu proses bu gün də davam edir. Lakin onu yox etmək istəyi heç bir cəmiyyətə nəsis olmamışdır. Buna çalışmağın özü də “yel dəyirmanına” qarşı döyüşmək kimidir.

Alimlər bu fenomen ətrafında çox düşünmüş, əsərlərində cinayətkarlığın səbəbləri, cinayətkarlar kimlərdir, onların şəxsiyyəti, xarakterik cəhətləri necədir, niyə cinayət törədilir və s. suallara kriminoloqlar demək olar ki, oxşar cavablar vermişlər. Filosoflar, tarixçilər, hüquqşünaslar, təbabət işçiləri, psixiatrlar, psixoloqlar da bu məsələ ətrafında fikirlərini söyləmişlər.

Hər bir mütəxəssis - alim peşəsinə xas tərzdə cinayətkarlığa və onu doğuran səbəblərə, aradan qaldırılmasına, onu törədənlərin şəxsiyyətinə şərh vermiş, “öz” subyektiv nəzəriyyəsini yaratmışlar. Beləliklə cinayətkarlığın mənzərəsi də tədricən yaranmağa başlamışdır. Alimlərin əksər fikirləri və gəldiyi nəticələr belədir ki, kriminologiya hər şeydən əvvəl ümumi cinayətlərin mənzərəsini əks etdirən cinayətkarlıq haqqında elmdir. Ərsəyə gətirdiyim “Cinayətkarlığın elm kimi öyrənilməsi” kitabında da söhbət bu istiqamətdə davam edəcək.

Hüquqşünas alimlərin qənaətinə görə, cinayətkarlıq spesifik elm kimi xüsusi olaraq öyrənilməlidir. Bu mənada onu öyrənib tanımaq və onunla mübarizə aparmaq son dərəcə zəruridir. Qısa zaman-dan sonra cinayətkarlıqla mübarizə problemi ilə məşğul olan alimlər

də kriminologiya elminin yaranmasının vacib olduğunu təsdiqləmiş oldular.

Kriminologiya elminin inkişafını analiz edərkən onun əhəmiyyət kəsb edən üç əsas nəzəri istiqamətlərini qeyd etmək yerinə düşərdi:

1. Sosioloji;
2. Biokriminoloji və
3. Qarışıq istiqamətdə olması.

Qeyd etdiyim cəhətlər sosial proqramın qəbulu ilə bağlı cinayətkarlığın yaranmasına təsir edən şəraiti nəzərdə tutur. Cinayətkarlığı xəstəlik, "vərdiş" kimi qəbul edən alimlər də olmuşlar. Ona görə cinayətkarlığın elm kimi öyrənilməsində psixiatrların mülahizələrinə yer vermək çox vacibdir. Elmi mənbələrə söykənərək kriminologiyayı humanitar-ictimai elm də adlandırmaq olar. Belə ki, bu elmin məqsədi cinayətkarlığı, onu törədənləri öyrənmək və tanımaq, neqativ halların baş vermə səbəblərini, şəraitini araşdırmaq, xəbərdarlıq tədbirlərini hazırlamaq, cəmiyyətin kimi və nə üçün cinayətkara çevrilməsinə (cinayət törətməsinə) aydınlıq gətirməsindən ibarətdir.

Qeyd etdiyim kimi, cinayətkarlığın hər hansı bir cəmiyyətdə dayandırılması mümkün olmamışdır. Süni şəkildə nəyəsə nail olmaq olar, lakin reallıq bunu inkar edir. Çünki cinayətkarlıq cəmiyyətin əlavə məhsuludur.

1950-ci illərdə cinayətkarlığı doğuran səbəb və problemlərə cinayət hüququ üzrə alimlər maraq göstərmiş və 1963-cü ildə problemin öyrənilməsi ilə bağlı Rusiyada Ümumittifaq İnstitut yaradılmışdır. (Cinayətkarlığın xəbərdarlıq tədbirlərinin hazırlanması və səbəblərin öyrənilməsi üzrə elmi institut).

Kitabda bəzi məsələlərə konkret nəzəri izahlar da verilir. Lakin ətraflı məlumat verilən fəsillər də vardır. *Belə ki, korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorçuluq cinayətlərinə dair lakonik məlumatlar öz əksini tapmışdır. Bu cinayətlər beynəlxalq miqyasda global problemə çevrildiyindən onunla mübarizəyə ictimaiyyətin dəstəyi lazımdır.* Cinayətkarlığı doğuran səbəblər ümumfəlsəfi

problem olduğundan onun öyrənilməsinə yanaşma xüsusi metodologiya tələb edir.

Kitabdan istifadə edənlər təkcə yaranmış suallara cavab tapmaq yox, həm də özünün subyektiv mülahizələrinə də yer verməlidirlər. Belə olarsa kiçik kitabın qiyməti arta bilər.

Kriminologiya sahəsinə aid olan kitab müstəqilliyimizin 20 illiyi ərəfəsində ərsəyə gəlmişdir. İflic vəziyyətində olan kommunist sisteminin dağıntıları üzərində yaranmış sosial münasibətlərin tədricən dəyişilməsi cinayətkarlıqla mübarizə işində (xəbərdarlığı və profilaktikasında) yeni forma və metodların meydana gəlməsini zəruri edir. Bu mənada, hər bir oxucunun daxil olmuş fikir və təkliflərini yüksək dəyərləndirərdim.

Müəllif

I Fəsil

CİNAYƏTKARLIĞIN ELM KİMİ ÖYRƏNİLMƏSİ

§1. *Cinayətkarlıqla mübarizənin proqramlaşdırılması.*

§2. *Cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində qanunyaratmanın rolu.*

§3. *Cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində peşəkar kadrların hazırlanması.*

§4. *Cinayətkarlıqla mübarizənin təşkilində və inkişafında elmi tədqiqatın rolu.*

Cinayətkarlıq çoxlu sayda cinayətlərin baş verməsi ilə müəyyən edilir (özünü biruzə verir).

Cinayətkarlığın fərqli əlamətlərini öyrənmək üçün müəyyən dövr ərzində baş verən cinayətlərin müqayisəli habelə statistik rəqəmlərlə təhlili çox vacibdir.

Ona görə də, cinayətkarlıq haqqında dinamik mənzərəni öyrənmək, cinayətlərin məcmusu və cinayətlər barədə mövcud statistik analiz diqqəti cəlb edir. Cinayətkarlığın tədqiqata aid olan dinamikası, quruluşu və cinayətkarlıqla mübarizənin vəziyyəti burada əhəmiyyət kəsb edir.

Alman alimi H.Y. Şnayder yazır: "Cinayətkarlığın ölçüsü müəyyən coğrafi ərazidə və müəyyən vaxtda fərdlərin kriminoloji davranışı ilə baş verən faktların və cinayətdə şübhəli bilinən şəxslərin dairəsi ilə müəyyən edilir."

Bəzi Avropa ölkələrində (məs: Almaniyada) kriminologiya üzrə lüğətində "cinayətkarlığın" anlayışı yoxdur. Lakin, azyaşlıların və xarici vətəndaşların cinayətləri barədə hüquqi izahlar verilir. Bəzi əcnəbi müəllifləri də cinayətkarlığın anlayışı üzərində dayanırlar, diqqəti daha çox onun ölçüsü və qiymətləndirilməsinə yönəldirlər. Yəni, statistik təhlilə üstünlük verilir. İstənilən hadisələr kimi baş vermiş cinayətlərin də məhz məcmu halında öyrənilməsi onun yeni cəhətlərinin aşkar olunmasına kömək edir. Nəticədə müxtəlif cinayətlərlə cinayətkarlığın növləri arasında sıx münasibətlərin olması müşahidə (müəyyən) edilir. Bəzən aşkar edilmiş və qeydə

alınmış bədənə (sağlamlığa) yüngül xəsarətlərin dinamikada aşağı düşməsi müşahidə edilsə də, digər tərəfdən odlu silahın qanunsuz gəzdirilməsi ilə əlaqəli olan, həyat və sağlamlıq əleyhinə ağır cinayətlər artımla qeydə alınır.

Cinayətkarlığın və cinayətlərin bağlılığı bəzən ümumi və yaxud əlahiddə əlaqə kimi də şərh edilir. Bunu elə bir analogiyaya uyğunlaşdırmaq olar ki, damcının (bir damla) özünə xas cəhətləri olsa da, damlalar çoxaldıqca xırda çaylara, dəniz və (okeanların) ümmanların yaranmasına səbəb olur. Yenə əgər okeandan bir damla götürsək, onu özünəxas aspektdə təhlil etmək mümkündür. Amma okeanda damlaya xas olmayan hal mövcud ola bilər. Dənizin və okeanın qabarıb çəkilməsi, tufanların olması, axarı və s. olduğu kimi, eyni hal cinayətkarlıqda da baş verir. Onun artıb-azalmasına təsir edən amillər olduğuna görə cinayətkarlıq yeni keyfiyyət cəhətləri ilə xarakterizə olunur.

Cinayətlərin məcmusu kimi cinayətkar davranışın sabit davranışlı olub-olmaması həmişə diqqət çəkir. Cinayət Məcəlləsinin müxtəlif maddələri ilə nəzərdə tutulmuş iki və ya daha çox cinayətin törədilməsinə görə şəxs məsuliyyətə cəlb olunmamışdırsa o, həmin cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb edilməlidir*.

Residivliyin yaranmasına təsir edən səbəblərdən biri kimi, mü-təşəkkil cinayətkarlıq (cinayətlərin qrup halında baş verməsi) da ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə cinayətlərin məcmusuna daxildir.

Hazırda cinayətlərin statistik qeydiyyatı həm cinayət faktları üzrə, həm də şəxslər üzrə həyata keçirilir. Bu o deməkdir ki, cinayətin subyektləri fərqli düşüncə sahibləri olsalar da, törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə təqsirkardırlar. (Sonralar isə məhkəmənin qanuni qüvvəyə minmiş hökmü əsasında cinayətə çevrilirlər.)

60-70-ci illərdə cinayətkarlıq cinayətlərin məcmusu (baş vermiş cinayətlərin ümumi sayı) kimi qəbul edilirdi. Zaman keçdikcə, bu ifadə təkmil və tam ifadə kimi əhəmiyyətini itirdi. Bir nəfər bir neçə cinayət törədir, bir neçə nəfər (qrup) isə bir cinayət törətməklə,

* Bax: AR CM.-nn 17 maddəsi

hər birinin ayrı-ayrılıqda vəzifəsi mövcud olur. Onda cinayətkarlıq - cinayətlərin və onların subyektlərinin mürəkkəb məcmusundan ibarətdir - fikrinə gələ bilərik. Bir az da tədqiq olunmuş fikir və mülahizələrlə ifadə etsək cinayətkarlıq - cinayətlərin sisteminin mexaniki məcmusu yox, bütöv (tam) məcmusudur.

O sistemlilik xarakterə malik olmaqla bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi olan sosial hadisələrin təsirindən cəmiyyətin əlavə məhsulu kimi yaranır. Beləliklə;

1. Cinayətkarlıq tufeylilik, müftəxorluq, alkoqol (spirtli içkilərə aludəçilik) narkotik vasitələrdən qanunsuz istifadə etmə, əxlaqə zidd davranma nifrət, psixoloji cəhətdən aqressivliyə meyli və bürokratiçilik halları ilə də sıx bağlı olur. Kölgə iqtisadiyyatı (şübhəli, fəaliyyəti qaranlıq olan iqtisadiyyat) habelə, ədliyyə sisteminin cəmiyyətə qaranlıq görünən fəaliyyəti də cinayətkarlıq üçün şərait yaradır. Psixozanaliz nəzəriyyəsinin banisi Ziqmund Freyd aqressiv davranışı insanların psixofizioloji cəhətdən aqressivliyə meyli olmalarında axtarmağı tövsiyə etmişdir. Cəmiyyətdə sosial prinsiplərin bir-birinə zidd və (uyğun gəlməməsi) bu ziddiyyətlərin bəzən qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyəti vahid neqativ bir prosesin inkişafına təsir edir. Bu prosesin hamını qane edə biləcək daxili strukturu xarici sosial şəraitin əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsindən asılı olur.

2. Dövlət isə bu dəyişikliklərin ümumi rifaha zərər gətirə biləcək dalğanın qarşısını almaq məqsədilə cinayət hüququ qadağalarından istifadə edir.

AR-da cinayətlərin bəzi növlərinin qeydə alınma massivinə nəzər salaq.

2011-ci ildə (Respublikada cinayətkarlığa qarşı mübarizədə həyata keçirilən tədbirlər uğurlu olmuş) ağır və xüsusilə ağır cinayətlər 6,5% (-158, 2413-2255), o cümlədən qəsdən adam öldürmə və ona cəhdlər 2,2% (-6, 276-270), quldurluqlar 11% (-19, 172-153), hədə-qorxu ilə tələb etmələr 29,2% (-7, 24-17) azalmış, adamları gorov götürmə və banditizm cinayətləri qeydə alınmamışdır. Əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər və qadınlar tərəfindən törədilən cinayətlərin sayı da müvafiq olaraq 2% və 14,7% az olmuşdur.

Cinayətlərin 34,5%-ni (7926-sı) şəxsiyyət əleyhinə, 33,6%-ni (7722-si) iqtisadi fəaliyyət sahəsinə 28,8%-ni (6614-ü) ictimai təhlükəsizlik və ictimai qayda əleyhinə, 3,1% (720-si) dövlət hakimiyyəti əleyhinə olan hüquqazidd əməllər təşkil etmişdir.

Cinayətkarlıq özünü idarə edən sistemə uyğun dəyişir, inkişaf edir və səbəbli əlaqə təsirindən sosial hadisələr kimi qanunauyğun yaranır. O cəmiyyətdəki mövcud mühitə uyğunlaşır, qarşılıqlı sosial fəaliyyətin təzahürü kimi bəzən açıq, bəzən gizli (latent) sistem üzrə baş verir.

Cinayət – müəyyən yaş həddinə çatmış anlaqlı şəxsin təqsirli hərəkətidir. Belə ictimai təhlükəli hərəkət ölkə qanunvericiliyi ilə qadağan olunur və cəzalandırılır*.

Cinayətkarlıq isə sosial hadisə kimi təkcə ontoloji deyil, həm də qneseoloji (idrak nəzəriyyəsi, fəlsəfi mənə) haldır.

O, ictimai həyat şəraitində yaranır. Cinayətkarlıq sadəcə sosial yox, o həm də sosial-psixoloji hadisədir. Belə ki, o insanların davranışından, fəaliyyətindən kənarında mövcud olmur, baş vermir. Bu həm də kütləvi şəkildə baş verən insanların aqressiv davranışlarının ictimai təhlükəli nəticəsidir.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın anlamı bir qayda olaraq müəyyən qrupun əvvəlcədən, düşünülmüş surətdə, dəstə üzvlərinin qarşılıqlı əlaqəsi nəticəsində məqsədə çatmağa sözlərin birləşdirilməsi, düşündüklərinə çatmaq, realizə etmək üçün hazırlığın görülməsinə və ona çalışmağa istiqamətlənən kriminal davranışdır. Bu cinayət son illər bütün dünya ölkələrində ictimai həyatın və müəyyən şəxslərin həyat elementi kimi qəbul olunur, inkişaf edir.

Məs: Cinayətlərdən yığılan gəlirlərin leqallaşmasının aktual problem olaraq qalması, insan orqanlarının ticarəti, kompyuter piratlığı, insan alveri, korrupsiya, terrorçuluq, narkomaniya və s.

* 1. Kudryavtsev V.N. Priçini provonaruşeni, Moskva 1976 qod 2.st 131 RF-da 1991-2004-cü ilə qədər CİN-cədvəli, bax cədvələ səh179)

2. AR Cinayət hüququ F.Səməndərov. Bakı, 2008, səh. 38

RF-nın DİN-nin məlumatına görə 1997-ci ildə Rusiyada 12000 cinayətkar dəstə, 2000-ci ildə isə 130 təhlükəli cinayətkar cəmiyyət fəaliyyət göstərmişdir.

Bu cəmiyyətin – 964 mütəşəkkil cinayətkar qrupun – ümumi sayı 7,6 min nəfər olmuşdur. Həmin dəstə il ərzində 500-600 sifarişli qətilillər törətmiş, lakin, belə faktların 20%-inin üstü açılmışdır.

Cinayətkarlığı doğuran səbəblərin sırasında və mən deyərdim ki, başlıca səbəblərindən biri dialektik səbəblərdir.

Yəni - fərdin və təfəkkürünün hərəkəti, inkişafı, onun cəmiyyətdəki rolu, ətraf mühitin və formalaşdığı kollektivin rolu vacib elementlərdəndir.

Cinayətkarlığa təsir edən faktorların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi, ələlxüsus hansı faktorun fərdin davranışına təsir etməsi daha çox düşündürücüdür.

Məs: Bəzi şəxslərin qanunlara olan baxışı natamam, mahiyyətini anlamamaq, digərlərinin isə kriminal davranışına görə cəzalandırılmamasını bu faktorlara aid etmək olar.

Məcəzi mənada səslənsə də İndira Qandinin bir fikrini qeyd etmək yerinə düşərdi: "Kosmos evin kəndərindən başlayır". Kosmik, fiziki, klimat və s. səbəblər hətta günəşin fəallığı da faktor kimi cinayətkarlığa təsirsiz ötürür. Lakin bu faktorlar Yer kürəsindəki bütün insanlara təsir etsə də, onların yalnız müəyyən qismi "həddini" aşırırlar, iradəcə zəiflik göstərilir.

İctimai yerlərdə və küçələrdə baş verən cinayətlər ictimai qaydaların mühafizəsinə olan nəzarətin zəifliyindən ictimaiyyətin bu mübarizədə kənara çəkilməsindən və şahidlərin hüquq pozğunluğu faktlarına passiv münasibətindən yaranır. (Sosial nəzarətin olmaması və ya zəifliyi)

Residiv cinayətlərin artımı cəzaçəkmə yerlərindən azad olmuşların davranışlarına nəzarətin zəifliyindən və ya unudqanlıqından, həddi-buluğa çatmayanların cinayətə meyilliyi isə ailədə və məktəblərdə onların davranışlarına səhlənkər münasibətlərindən, nəzarətin zəifliyindən, qayğının olmamasından yaranır.

Beləliklə sosial nəzarət insanların sosial davranışlarının korrektə edilməsində mühüm rol oynayır.

Bu fəsilə qeyd etdiyimiz hərəkət və ya hərəkətsizliklərin subyektlərinin şəxsiyyəti də əhəmiyyət kəsb edir. "İnsan" bioloji və sosial varlıqdırsa, "şəxsiyyət" insanın sosial sifətidir. Daha doğrusu sosial inkişafın prosesi nəticəsində "o" kim olub, "onun" cəmiyyətdə formalaşması və fəaliyyəti necə baş verib? Beləliklə "cinayətkarın şəxsiyyəti" anlamı işlədildikcə, cinayəti törədənin sosial cəhətlərinə-sifətinə bələd olmağa imkan yaranır.

Cinayətkar cinayətkar olmayandan fərqlidirmi? - bu isə başqa sualdır. Hər halda insan cinayətkar davranışı ilə ikincisindən fərqlidir.

Vaxtilə alimlər Lombrozonun "insanların anadangəlmə cinayətkar kimi doğulmaları" fikrinə sərt reaksiya verdilər. Rus alimi – genetik N.P. Dubinin hesab edirdi ki, "İnsan anadan doğularkən hazır sosial proqram ilə təchiz olunur. Bu proqramı o, ictimai praktikada bir fərd kimi inkişaf etdikcə qazanır."*

Albert Eynşteynin və Ziqmund Freydin mülahizələrinə görə "mədəniyyət müharibə instinktlərini məhv edir". Cəmiyyətlərə xas olan ümumi cəhət kimi insanın mədəniyyəti və yüksək əxlaqı varsa o, bütün neqativ hallara da yox deyir. İctimaiyyət arasında mədəniyyətin inkişafı və sivilizasiya təlimlərinin keçirilməsi yolu ilə ağır hadisələrin qarşısını almağa şərait yaranır.

İnsanların bəziləri impulsiv (tez coşan) xasiyyətə malik olsalar da digər qismi öz hərəkətlərini ciddi şəkildə ölçüb-biçə bilir. Fiziki cəhətdən zəif olan heç vaxt qrup savaşına qatılmaz və yaxud intellekti və ağılı aşağı olanlar dələduzluğu bacarmazlar. (və yaxud dələduzlar səviyyəsi yuxarı olan şəxslərdir.)

Cinayəti törətmiş ayrı-ayrı şəxslərin dairəsi kriminoloji tədqiqatın obyektini kimi öyrənilir. Azyaşlı cinayətkarlar, residivlər, əvvəllər məhkum olunmuşlar belə obyektlər sırasındadır.

Cinayətkar davranışın analizi zamanı motivasiya-tələbat sferası da əhəmiyyət kəsb edir.

* Literaturmaya qazeta 1995, 7-ci nömrə

Tələbat - ehtiyac insanalrın davranış və təfəkkür fəallığının mənbəyi kimi qəbul edilir. Məhz bu faktorlar, insanın təbii xüsusiyyətlərini (bağlılığını, həyatı bağlılığını) əks etdirir. Ehtiyacı başqa sahədə ödəmək üçün - yaxşı iqtisadçı, yaradıcı adam olmağa çalışmaq əvəzinə, uğurluq etmək "tələbatına" üstünlük verilməsi insanın zəifliyidir".

Tələbat – ehtiyac və digər maraqların təmini şəxsiyyətin motivasiya dairəsinə güclü təsir göstərir.

Bir sıra alimlərin nəzərinə görə motivasiya sferası şəxsiyyətin daxili quruluşunda "mərkəz" roluna malikdir".

Bəzən belə bir sual da ortaya çıxır: Nə üçün yanlış tələbata, marağa, əxlaqi təsəvvürlərə malik şəxsiyyətləri qanun pis əməllərdən qoruya - saxlaya bilmir? Cinayət hüququnun ciddi sanksiyası barədə düşünsək də, yenə belə şəxslər geri çəkilmirlər. Bu sualın cavabı insanın hüquq düşüncəsinin təhlilinin nəticəsindən asılı olur. Belə şəxslərin cinayətlər haqda biliyi ya olmur, ya da ilk cinayəti törədənədək, cinayətlərə görə cəzanın labüdlüyü barədə təsəvvürləri çox primitiv səviyyədə, ya təsadüfi, ya da sistemsiz olur. Bu mənada cinayət qanunu ehtiyacı olanlar və cinayətə meyilli şəxslər üçün xəbərdar edici rol oynamır***. İnteraktiv sorğuya məruz qalmış 40%-ə yaxın azadlıqdan məhrum olunanlar tərəfindən qanunun sərtliyi qəbul edilməmişdir. Lakin cəmiyyətdə bu istəyin tərəfdarları çoxluq təşkil edir.

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətkarlar daha çox ictimai və qrup psixologiyasına hakim olan (yeri olan) baxışları təqlid etməyə üstünlük verirlər. Belə ki, öz düşüncələrinə uyğun, lakin qanuna uyğun olmayan müvafiq neqativ anları qəbul edirlər. Təcrübə isə göstərir ki, bu tipli şəxslər daha çox problemlı və münaqişəli si-

* Bax: Genetika, davranış, məsuliyyət. Müəlliflər: V.N.Kudryavtsev, I.I. Karpets və N.P. Dubinin Moskva 1982-ci il.

** V.V. Luncsev "Cinayətkar davranışın motivasiyası" M. 1991 səh 107.

*** Bax: Karpets I.I.; Ratinov A.R. "Pravosoznaniye i priçini prestupnosti" Sovetskoe qosudarstvo i pravo 1968 qod N:12 jurnal

tuasiyalara məruz qalırlar. Bu sırada kinli, təsadüfi, qərarlı və dəyişkən, münaqişəli situasiyalara meyilli şəxslər çoxluq təşkil edirlər.

Bunların sırasında passiv və aktiv islah oluna bilənlər də vardır. Təbii ki, belələrinin ətrafında müvafiq işin aparılması zəruridir. Baş vermiş cinayət faktları üzrə cinayəti törədən şəxs dindirilir, sorğusual edilir. (Belə dindirmə cəzaçəkəmə yerlərində də davam etdirilir) qohumları dindirməyə məruz qalır, (onu yaxından tanıyan şəxslər həmçinin) cinayətin şahidləri və zərərçəkənlər (cinayətin qurbanları), sahə müvəkilləri, hüquq-mühafizə orqanlarının digər işçiləri də dindirilir, fikirləri qəbul edilir və məhkum olunanın şəxsi işi öyrənilir. Sonra alınan məlumatlar ümumiləşdirilərək, şəxsin sosial mühiti və inkişafı haqqında müəyyən mülahizələrinə uyğun olaraq şəxsiyyətinin xarakteri, sosial nəzarətin vəziyyəti qiymətləndirilir.

Burada onun ailə - məişət məsələləri, asudə vaxtının harada və necə keçirilməsi, əmək kollektivindəki və təhsildəki mövqeyi, nüfuzu, başqaları ilə əlaqəsi, ictimai həyatdakı fəaliyyəti və iştirakı nəzərə alınır.

Bəzən cinayətin - əməlin yüngülləşdirici hal kimi nəzərə alınması hökmlərdə daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. "Himayəsində azyaşlı uşaqların olmasını nəzərə alaraq" ifadələri ... çox işlədilir. Lakin sonradan məlum olur ki, təqsirkarın əməlinə bu ifadəni heç də tətbiq etmək olmaz.

Belə ki, onun tez-tez həyat yoldaşını evdən qovması, ailə qayğısına qalmamaq, ev əşyalarının aparıb satması faktları yüngülləşdirici halı aradan qaldırır.

Yenə alimlər belə hesab edirlər ki: "Nə üçün şəxsiyyət belə mürəkkəb situasiyaya düşüb (məruz qalıb)" sualı ətraflı şəkildə təhqiq edilməməlidir?"

Bir şeyi də unutmaq olmaz ki, cinayətkara cəzaçəkəmə müəsisələrindən qayıdan "emiqrantı" kimi yox, onun böyük bir cəmiyyətə, doğmalarının və tanıdığı şəxslərin əhatəsinə qayıtmasını dərk edib qayğısına qalmaq sosial yardıma ehtiyacı olan şəxs kimi bax-

* Bax: Dərslük XXIV fəsil "Prestupnost v ekstremalnix situasiyax i yeyo preduprejdeniye" M. 1979 qod.

maq lazımdır. Bir sözlə cəmiyyətin özündən uzaqlaşdırdığı, təcrid etdiyi üzvünün təkrar qəbul etməsinə imkanı və buna hazır olmalıdır. Bu, cinayətkarlıqla mübarizənin bəlkə də ana xəttini təşkil edir. Gələcək davranışları isə nəzarətdə olmalıdır ki, dövlətin və ictimaiyyətin marağına zidd addım atılmasın, öz növbəsində dövlət də, cəmiyyət də qanuna qulaq asmayan vətəndaşına, üzvünə aqressor kimi baxmamalıdır. Əvvəlki cinayəti unudulmalı və təkrar cinayət törətməmək üçün tədbirlər görülməlidir. Söhbət ölkənin vətəndaşından, ailənin üzvündən, kollektivin hörmət bəslədiyi şəxsiyətindən gedir.

Başqa sözlə, cinayətkarlıqla mübarizə - bir növ vətəndaşların maraqlarını, bəşəri dəyərləri və əxlaq normalarını mühafizə etmək, qanunların, habelə hüququn hökmranlığını təmin etmək məqsədilə cəmiyyətlə cinayətkarlığın fəal qarşıdurmasıdır (toqquşmasıdır).

Bu, həm də cəmiyyətin cinayətkarlığa, onu doğuran səbəb və şəraitə qarşı məqsədyönlü aktiv fəaliyyətidir, dəstəyidir.

Belə mübarizə dövlət və ictimaiyyət tərəfindən aparılmalıdır**.

Dövlət və cəmiyyət cinayətkarlığa "mane" olmaq və onu "yox" etməyə çalışmaq, cinayətkarlıq da dövlətə və cəmiyyətin normal funksiyasına eyni dərəcədə müntəzəm mane olmağa çalışır. Necə deyirlər, hər iki tərəf fəaliyyətində ehtiyatla davranır. Bir tərəf vətəndaşına qarşı çıxırsa, digər tərəf də dövlətin qanunlarına hörmətsizlik edir, vətəndaş vətəndaşlığını unudur, nə etdiyinin mənasına varmır, amma əməlin nəticəsini görüb onu arzulasa da, sonrakı peşmançılığın acı təəssüf doğurur.

Bu fikrimi bir qrup alimlər də təsdiq edirlər: cinayətkarlıqla mübarizəni "müharibə" həddinə çatdırmağın əleyhinə olmaqla hesab edirlər ki, müqəssir və zərərchəkən (cinayətin qurbanı) zaman keçdikcə yerlərini dəyişə bilərlər və cəza xəncəri bu təklifi irəli sürənlərin (tərəfdarların) üzərinə qalxa bilər. Yəni bu: "elə mühakimə etməyin ki, mühakimə də olmayasınız" aforizmi ilə sanki xəbərdarlıq edilir. Amma belə yanaşma - nəzəriyyə kriminoloji pessimizmə qapılmaqdan başqa bir şey deyil. Düşünürəm ki, cinayətkarlıqla mübarizə məqsədyönlü, prinsipal, kompromissiz, əlbəttə qanunların

**Bax. Borodin S.V. Borba s prestupnostyu M. 1990 səh 13.

tələbinə, mübarizə siyasətinə uyğun olub sivil qaydada həyata keçirilməlidir. Bütün sivil cəmiyyətlər cinayətkarlığa qarşı mübarizəni sivil formada aparırlar.

Frank Tanenbaum 1943-cü ildə yazırdı: "Cinayətkarlıq cəmiyyət kimi əbədidir... O mürəkkəbləşdikcə fərdlərə də çətin olur." Belə də demək mümkündür ki, cəmiyyətin inkişafı hansı səviyyədədirsə, həmin səviyyəyə uyğun da cinayətkarlığı olur - cinayətin növləri cücərir.

Amerikalı alim V.Foks isə belə hesab etmişdir ki, "cinayətkarlıq sivilizasiyanın əlavə məhsuludur" və müvafiq olaraq sivilizasiyanın inkişafından asılı olaraq da yetişir və böyüyür.

Rus alimi professor İ.I. Karpets 60-70-ci illərdə yazırdı: Cinayətkarlıq yalnız sinifli cəmiyyət üçün xarakterikdir və keçici haldır. Sonra isə fikrini bir az başqa cür ifadə etdi: Cinayətkarlıq hamıya, istənilən şəxsə xasdır amma sinifli cəmiyyət üçün deyil.*

Belə bir fikirlə də razılaşmaq olmaz. Nə qədər ki, insan cəmiyyəti inkişaf edir, var, cinayətkarlıq da inkişaf edəcək və olacaq, yeni növləri ortaya çıxacaq. Cinayətkarlıq şüurlu varlıq tərəfindən törədildiyindən hər bir cəmiyyətə xasdır (Ş.Ə).

Əsassız olaraq cəzanın sərtliyi, əsassız olaraq cəzanın yüngülləşdirilməsi cinayətkarlıqla mübarizəyə ziyan vurur.

Cəzanın ölçüsünə uyğun olmayan sanksiyanın sərtləşdirilməsi guya cinayətkarı ictimaiyyətin "qınağından" mühafizə etmək, sanksiyanın yüngüllüyü isə cəzanın məhkəmənin müdaxiləsi olmadan tətbiqi kimi qəbul edilir. Ölüm hökmünün - yüksək cəza tədbirinin də mövcudluğuna münasibət birmənalı olmamışdır. Sırr deyil ki, qatillərin sırasında elələri vardır ki, əvvəllər də bir sıra ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər törətmişlər. Belə şəxslər tərəfindən cəzaçəkmə müəssisələrində də hər hansı bir cinayətin törədilməsi istisna olunmur. Amma dövlət qarşısında gələcəkdə baş verə biləcək digər təkarə cinayətlərin qarşısını almaq vəzifəsi durur. Bəs onda nə etmək lazımdır? Əmələndən peşmançılığını çəkməyənlərin cinayət-

* Bax: Foks V. Vvedeniye v kriminologiyu səh. 19. Karpets İ.I. Prestupnost; İlyuzii; Realnost M. 1992 səh 69.

lərini unutmmaq isə sivil qaydalarla bir araya sığmır. Ölüm hökmünü ləğv etmiş ölkələr var ki, müəyyən müddət keçdikdən sonra sosial zərurət onu yenidən bərpa etməyə vadar edib”.

Lakin elə alimlər də var ki, ömürlük həbsin əleyhinə çıxış etmişlər. Onların nəzərinə görə ani ölüm, ömürlük həbs cəzasından daha yüngüldür.

Ömürlük həbsin tətbiqi zamanı uzun müddət bu cəzaya məhkum olunanların saxlanması qayğısına qalmağa zərurət yaranır. Dövlət üçün bu baha başa gəlir. XVIII əsrin sonlarında Avstriyada Mariya Tereziyin vaxtında ölüm hökmü ömürlük həbslə əvəz olundu. Məhkum olunmuşlar Spilberq qalasında olan zirzəmidə saxlanılırdılar. Bir müddət ötdükdən sonra məhkumlar qalada mövcud çətinliklərdən, çəkdikləri əziyyətdən dünyasını dəyişməyə başladılar. Bu mənada bəlkə “ani” ölüm daha məqsədə uyğundur?

Rusiyada 1997-ci ildən ölüm hökmü ləğv olunmuşdur. 1994-cü ildə yüksək cəza tədbirinə məruz qalan 243 nəfərə hökm oxunmuşdu, onların yalnız 10 nəfərinə ölüm cəzası tətbiq olunmuşdu. 1995-ci ildə isə qüvvəyə münən hökm nəticəsində 238 nəfərə qarşı 40 nəfərə ölüm cəzası tətbiq edilmişdi; 1996-cı ildə isə 153 nəfərin 92-nə yüksək cəza tətbiq edildi. 1997-ci ilin oktyabr ayına qədər RF DİN-in cəzaçəkmə müəssisələrində 846 nəfər haqqında ölüm hökmü qüvvəyə minsə də, konstitusiya məhkəməsi bunu konstitusiyaya zidd cəza hesab etdiyindən icraya yönəlmədi.

Stereotip davranış və təfəkkürə malik, cəmiyyət üçün daha təhlükəli qatillər, islah və adaptasiya olunması, islah olunması güman edilməyən şəxslərin azadlığa buraxılıb “insan həyatına” qovuşması nə dərəcədə mümkündür? Belələri azad cəmiyyətə uyğunlaşa bilirlərmə və buna nə qədər vaxt lazımdır? Bütün məhkumlar yaxşılığa doğru dəyişirmi? Gələn bir anlığa alkoqoliklə və ya qatı xuliqanla bir binada, bir blokda, bir az da dərinə getsək bir mənildə yaşayanların həyatını təsəvvürümüzə gətirək. Heç kim belə şəxslərin geri qayıtmasını arzulamır, qara günlərin yenidən başlanmasını istəmir. Lakin cəmiyyət üçün daha böyük təhlükə mənbəyi olan

şəxslərin “azad həyatda” təkə doğmaları üçün və yaxud onun əməlinin qurbanına çevrilmiş şəxslər üçün problem yaratmır, həm də ümumi ictimaiyyət üçün ziyan gətirəcək təhlükə mənbəyinə çevrilir.

Belə qonaqə gəlmək olar ki, cinayəti törədən insandırsa deməli, onun islah olunması da mümkündür. Amma bir qism insanların islah olunması üçün bir neçə illər lazım olur. bəziləri üçün 10 il, digərləri üçün 10 illər, elələri də vardır ki, islah olunması üçün daha çox illərə ehtiyac yaranır. Yənə sual yaranır: Belə şəxslər azadlığa qovuşandan sonra özünün qaba hərəkətləri ilə bir neçə illər və yaxud qısa vaxt ərzində ətrafını təngə gətirib yeni münaqişələrin subyektinə çevrilməyəcəkmi? Belə şəxslərin qaba hərəkətlərinə on illərlə dözməyə (tab gətirmək olarmı) heç imkan da yaranmayacaq. Digər tərəfdən niyə rahat yaşayan vətəndaşları narahat yaşamağa məcbur etməliyik?

Ölüm hökmünü ləğv etməkdən öncə qatıl hadisələrini doğuran situasiyanı aradan qaldırmaq üçün kompleks tədbirlərin görülməsi lazımdır. Əks təqdirdə humanist addımlardan sonra yüzlərlə yeni qurbanların meydana gəlməsinin şahidi olacağıq. Yəni, qatillərə humanist mövqedə yanaşanda “humanizm”ə ikiüzlü, riyakar və vicdansız don geyindirmirikmi? (və yaxud humanizm vicdanını itirmirmi?) (Ş.Ə).

Aləmlərin Rəbbi ona asi olanlara, qayda və əməllərinə əməl etməyənlərə (kafirələrə) bu gün də xatırlanan divan tutub. Musa (ə.s), İbrahim (ə.s), Lut (ə.s), Nuh (ə.s) peyğəmbərlərin əhvalatlarını xatırlamaq kifayətdir. Təkə Fironun və onun əyanlarının suda qarq olunmasını düşünmək yetər.

Qatillərin əksəriyyəti ağılla, hərəkətini ölçüb biçməklə, ağır cinayətə hazırlaşmaqla onu törədirsə, onlara hər hansı güzəştin olması ədalətlidirmi? * Alimlərin nəzərinə görə (mənim də fikrim belədir.) ölüm hökmünü (cəzasını) ləğv etməklə bir növ qatillərin törədilməsinə zəmanət və təminat veririk? Bütün hallarda qatilin həyatının saxlanılmasına zəmanət verir və qorunur. Bu hüquq bəra-

“ Bax: Kistyakovskiy A, F. “Issledovaniye o smertnoy kazni” Tula 2000 qod.

* Bax: İ.N. Afonin “Smertnaya kazn: problemi. naznaçeniya i ispolneniya po Rossiyskomu zakonodatelstvu.” Sankt-Peterburq 1999 qod.

bərliyidirmi? Qatil əməli ilə digərinin yaşamaq hüququna xitam verir. Dövlət isə qatilə yaşamaq hüququ verir. Belə vətəndaş cəmiyyəti olmaz! Bir az da dərin düşünsək cinayət məsuliyyətinin ədalət prinsipinə ədalətsiz don geyindirilir. Cinayət törətmiş şəxsə tətbiq edilən cəza ədalətli olmalıdır.Yəni cinayətin xarakterinə və cinayət törətməkdə təqsirli bilinən şəxsin şəxsiyyətinə uyğun olmalıdır. (AR CM-nin 7-ci maddəsi) Ölüm hökmü bir neçə ağır və ya xüsusilə ağır cinayət törətmiş şəxsin şəxsiyyətinə "yaraşmır?" Bəlkə daha yüngül cəza onu səmimi peşmançılığa vadar edər? Absurdur. Belə düşünmək olmaz!

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla da eyni fikri söyləmək olar.

Formalaşmış mütəşəkkil cinayətkarlığın təhlükəli liderinin həyatını saxlamaqla həmin dəstənin hər bir üzvünün müəyyən müddətdən sonra azad olunması nəticəsində yeni qurbanların olması şübhə doğurmur. Belələri hüquq mühafizə orqanlarının əməkdaşlarına basqınlar edir, amansızlıqla müşayiət olunan qətlər törədirlər. Başqa sözlə qətlə yetirilmişlərin valideynləri, həyat yoldaşları, uşaqları narahatçılıq keçirirlər ki, cinayətkar "ədalətli" cəzasını almamışdır. Hesab edirəm ki, düşünməyə əsas var.

R.F-da aparılan interaktiv sorğunun nəticəsinə görə rəyi sorulanların 66-86% ölüm cəzasının saxlanılmasını müdafiə edirlər. Qanunvericilik isə ictimai rəylə razılaşmalıdır. Əks təqdirdə belə qatillər daha eybəcər formada qətlər törədəcəklər. *Qanunvericilik ictimai rəyi nəzərə alacağı təqdirdə qisas almaq instinkti aradan qalxacaq. Talion qanunlarına xas hallara imkan verilməyəcək.*

İnsanlar mələk deyillər, qanunlar da insanlar üçün imzalanır və qüvvəyə minir. Lakin "müqəddəs geyimdə" qanun layihələrini hazırlayanlar özləri və ya doğmaları belə ağır hadisələrə məruz qal-mayana qədər, ölüm cəzasının bərpasından kənarda qalacaqlar. Qanunvericilərin vəzifəsi təkcə qətl hadisələrinin qarşısını almağa yönələn, təsadüfən ölüm hallarını törədən, şüurlu şəkildə ona yol verməyən şəxsləri - qatilləri "ölüm cəzasından" qorumaq barədə qanun layihələrini hazırlamaq və qəbul etməkdən ibarət deyil.

Cinayətkarlıqla mübarizədə dövlət əsas subyektdir. Lakin bu işdə yalnız o halda arzu edilən nəticə əldə olunar ki, mübarizə vətəndaş cəmiyyətinin və dövlətə mənsub vətəndaşların dəstəyi ilə həyata keçirilir. Hüquq mühafizə orqanlarının fəaliyyəti və əhəmiyyət kəsb edən vasitələr məhz dövlətin ixtiyarındadır.

Mübarizədə vətəndaş cəmiyyətinin bütün institutları qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərməlidir. Bu, dünya kriminoloqları tərəfindən qəbul edilmiş və BMT-nin IV konqresinin xüsusi sessiyasında "cinayətkarlıqla mübarizə və hüquq pozanlara qarşı davranma haqqında" olan normada öz əksini tapmışdır.

Cinayətkarlıqla mübarizənin ana və əsas xəttini profilaktik tədbirlərinin elmi metodlarla həyata keçirilməsindən, habelə doğuran səbəbləri öyrənilən aradan qaldırılmasından ibarətdir. Kanada kriminoloqu Kasson belə yazır: Cinayətkarlıqla mübarizədə köhnəlmiş praktikadan əl çəkmək lazımdır. Situasiyanı öyrənmək və doğuran səbəblərin kökünü zərərsizləşdirmək üçün həyata keçirilən tədbirlər daha səmərə verə bilər. Alim fikrini təsdiqləmək üçün belə deyir:

"Məhz bataqlıqlar saysız – hesabsız ağcaqanadlar üçün şərait yaradır. Ona görə də bataqlıqları qurutmaqla ağcaqanadlardan qurtulmaq mümkündür. Lakin bataqlıq qurudulana qədər mübarizə davam etməlidir. Bu mənada situasiya, doğuran səbəb və şərait öyrənilənədək cinayətkarlıqla mübarizə preventiv xarakter daşmalıdır."

Mübarizənin digər metodu müvafiq orqanların koordinasiya qaydada işləməsini özündə ehtiva edir. Lakin uzun illərdir ki, "koordinasiya qayda" söz olaraq qalır. Əhəmiyyəti olmayan arayışlarla hər bir orqan öz işini bitmiş hesab edir. İşin ağır və vəznlı hissəsi isə yenə DİO-nun payına düşür.

İnkişaf etmiş ölkələrin konstitusiyasında hamının qanun qarşısında bərabər olduğu vurğulanır.

Lakin müəyyən təbəqələrə immunitet hüququnun verilməsi bu prinsipi pozur.

Fiziki və hüquqi şəxslərin qanun qarşısında bərabərliyinə dövlət təminat verir. Belə olduqda bəzi dairələrdə immunitet –toxunulmazlıq sisteminin olması nə dərəcədə hüquqi məntiqlikdir?

Cinayətkarlıqla mübarizənin təşkilində aşağıdakı aspektlərə diqqət yetirmək lazımdır:

1. Analitik-informasiya fəaliyyətinə;
2. Kriminoloji proqnozlaşdırmaya; (əldə edilən məlumatlara əsasən əvvəlcədən xəbər vermə, nə ilə nəticələnmə bilər və s.)
3. Cinayətkarlıqla mübarizənin strategiyasını müəyyən etməyə;
4. Cinayətkarlıqla mübarizənin proqramlaşdırılmasına;
5. Cinayətkarlıqla mübarizənin hüquqi əsasını təkmilləşdirməyə;
6. Cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətinin koordinasiya təşkilinə, mübarizə üzrə proqramın realizə edilməsinə;
7. Cinayətkarlıqla mübarizənin elmi tədqiqatının təşkilinə və inkişafına;
8. Peşəkar kadrların hazırlanmasına və onların ixtisasının artırılmasına;
9. Cəmiyyətin üzvlərində hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılmasına.

Bu işin daha səmərəli aparılması üçün profilaktika komissiyasının yaradılmasına ehtiyac var. Komissiya cinayətkarlıqla mübarizədə icra strukturlarının, QHT-lərin və digər təşkilatların fəaliyyətini koordinasiya etməlidir. Hüquq qaydalarının vəziyyətini analiz edir, işin təşkili üçün müvafiq layihələr təklif edir (qanun layihələri). Hesab etmək olar ki, düzgün metoddur.

Analitik informasiya fəaliyyəti **retrospektiv** (cinayətkarlığın keçmişə aid vəziyyəti) və **prespektiv** (cinayətkarlıqla mübarizənin hazırki görünüşü) aspektləri əks etdirir. Bu həm də, **kriminoloji proqnozlaşdırmanı** özündə birləşdirir. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyində ölkənin hüquq-mühafizə orqanlarında mövcud informasiya mərkəzi vahid və mərkəzləşmiş qaydada fəaliyyət göstərir, ölkə üzrə kriminal situasiyaya aid olan statistik məlumat və rəqəmlər yalnız DİN-ə mərkəzləşdirilmiş qaydada bir "banka" ötürülür və məlumatlar yalnız həmin bankdan əldə edilir.

Belə vahid informasiya mərkəzi "Dövlət kriminoloji xidməti" kimi də fəaliyyət göstərə bilər. DİN-də olan belə mərkəz kifayət

qədər təcrübəyə malikdir, onun ştat vahidini artırmaqla həmin bazanı daha da genişləndirmək mümkündür.

Cinayətkarlıqla mübarizənin strategiyasının müəyyənləşdirilməsində mütəxəssislərin mülahizələri çox vacibdir. Lakin yuxarıda qeyd etdiyim kimi mübarizənin təşkilində əsas subyekt – dövlət çıxış edir. Strategiyanın müəyyən edilməsi ilə zərbənin hara yönəlməsi üçün şərait yaranır. Bu, məqsədə çatmağa aparan yolun mühüm üsul və vasitələrindən biridir*.

Strategiya - cinayətkarlıqla və onun ayrı-ayrı növləri ilə aparılan mübarizənin incəsənətidir - desəm səhv etmiş olمام.

Məs: Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizəni götürək. Mübarizə aşağıdakı istiqamətdə aparılmalıdır:

1. Yaradılmış mütəşəkkil cinayətkar dəstənin ləğvi; (cinayətkarları yox, dəstənin formalaşmasını ləğv etmək)
2. Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin qarşısını almaq, onun kökünü kəsmək - zərərsizləşdirmək;
3. Mütəşəkkil dəstə bəzi şəxslərin sadəliyindən istifadə edib onları psixoloji və fiziki təzyiqlə vasitəsilə qanunsuz formalaşmış qrupa üzv etməsinə baxmayaraq həmin fəaliyyətini iştirakçıları sırasından əməkdaşlığa cəlb etmək;
4. Mütəşəkkil cinayətkar dəstənin liderlərinin aşkar olunması və cəzalandırılması (fəaliyyətlərinə görə);
5. Kriminal yol ilə əldə edilmiş kapitalın aşkar edilməsi, onun hərəkətinin qarşısının alınması və götürülməsi;
6. Mütəşəkkil qrupun "zəbt etdiyi" ictimai institutların və dövlət strukturların, fəaliyyət dairələrinin zərərsizləşdirilməsi;
7. Əhali ilə, hüquqi şəxslərlə və ictimai birliklərlə əməkdaşlığın təmin edilməsi;
8. Vətəndaşların mütəşəkkil qrupun fəaliyyəti nəticəsində pozulmuş qanuni maraqlarının bərpa edilməsi;

* Bax: Solopanov Y.V Kriminoloqičeskoe proqnozirovanie i planirovanie borbu s prestipnostyu. M.1983 st.5.

9. Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə aparən, cinayət – prosesual fəaliyyətini həyata keçirən hüquq - mühafizə orqanları əməkdaşlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısına qoyduğu məqsəd və vəzifələrdən biri də ölkədə iqtisadi, siyasi, sosial və dini əsası dağıtmaqdan ibarət olduğuna görə mübarizə permanent (fəsiləsiz) və preventiv (qabaqlayıcı) xarakter almalıdır.

Kriminoloqlar həmişə qeyd edirlər ki, cinayətkarlığa, onu doğuran, səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasına strateji cəhətdən təsir edən və primatlığa malik olan əsas cəhət xəbərdarlıq tədbirləridir. Məhz bu faktor çoxlu sayda neqativ halların və cinayətkar davranışlı faktların baş verməsinə mane olur.

Cinayətkarlığın artımına təsir edən kompleks səbəblər sırasında strateji diqqət çəkən;

vətəndaşlar üçün dəqiq hüquqi rejimin və təminatın olmaması; qeyri-siyasi stabillik halları, siyasi "hiyləgərlik";

hüquq-mühafizə orqanlarında böhran şəraitinin yaşanması; istehsalın aşağı düşməsi;

işsizlik;

evsizlik;

əhali arasında yoxsulluğun, dilənçiliyin artması;

sosial-iqtisadi təbəqələşmənin kriminal və digər hüquqa zidd fəaliyyətin hesabına güclənməsi;

vicdanlı sahibkarların müdafiə olunmasında etibarlı təminatın olmaması; sosial problemlərin qabarması;

cəmiyyətdə əxlaq və hüquq mədəniyyətinin aşağı düşməsi;

əhəlinin narkotik vasitələrdən istifadəyə, sərxoşluğa, narkomaniyaya, toksikomaniyaya meylin güclənməsi;

yeni nəslin inkişafında təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sahəsində təhlükəli proseslərin davamı, mövcudluğu və s. faktorların öyrənilib aradan qaldırılması üçün tədbirlər görmək lazımdır.

§1. Cinayətkarlıqla mübarizənin proqramlaşdırılması

Proqramlaşma *uzun müddətli* (cinayətkarlıqla mübarizənin mənzərəsini maksimal əks etdirən strategiyası), *orta müddətli* (bir qayda olaraq 2 il müddətinə) və *qısa müddətli* (rüblük və ya yarım illik, illik) proqramlaşmaya ayrılır.

Cinayətkarlıqla mübarizənin proqramlaşdırılması ölkədə iqtisadi, sosial və siyasi inkişafın proqramlaşması ilə uzlaşmalıdır. Başqa cür də bu fikri ifadə etmək olar: Cinayətkarlıqla mübarizə cəmiyyətdə mövcud olan hər cürə siyasətin orqanik (üzvi) hissəsinə, həm dövlət, həm də qeyri-dövlət strukturlarının siyasi fəaliyyətinin və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının müzakirə predmetinə çevrilməlidir.

Ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının planında cinayətkarlıqla mübarizənin aspektləri də ehtiva edilməlidir. Bununla əlaqədar ölkədə müəyyən dövr üçün cinayətkarlıqla mübarizə planı hazırlanıb icraya yönəldilməlidir. Lakin ayrı-ayrı cinayətin növləri ilə qabaqlayıcı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün müvafiq proqram da qəbul edilə bilər. (Məs: *Azyaşlıların, terrorizm, korrupsiya və narkomaniya cinayətləri üzrə*).

Proqramlaşma məqsədli xarakter daşımalı, orada konkret məqsədlər, onun icraçıları, dövrü və vaxtı, müddəti, proqramın həyata keçirilməsinə vəsaitlərin təminatı və resurs imkanları da (maliyyə vəsaiti, maddi texniki təminat və s.) öz əksini tapmalıdır.

Proqramda qeyd olunan bölmələrdən (hissələrdən) fərqli olaraq analitik – informasiya fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi, müvafiq qanunun və ya yeni hüquq normasının qəbul edilməsi təklifini də vermək olar.

Ehtiyac duyularsa təhqiqatçıların və müstəntiqlərin ştat vahidinin, müvəqqəti saxlama təcridxanalarında saxlanılanlar üçün yerin artırılması təklifləri də proqrama daxil edilə bilər.

* bax: Strategiya borbu s prestupnostyu. M. 1997.

müşahidə edilir, mürəkkəb cinayətlərin istintaqı prosesual çətinliklərlə üzləşir, həllini tapmayanda isə dayandırılır. Özəl və digər Ali tədris müəssisələrində hüquq fakültələrinin açılması, ilk öncə ixtisaslı müəllimlərin çatışmazlığı üzündən tədrisin keyfiyyətsiz və aşağı səviyyədə olmasına baxmayaraq, hüquqsünaslıq ixtisasına yiyələnməyə imkan versə də, əslində belə kadrların qeyri-peşəkarlığı bu sistemdə çalışdıqdan sonra özünü göstərir. Belə tədris müəssisələrində cinayətkarlıqla mübarizənin aspektləri, konkret şəraitdə qərar qəbul etmək bacarığı, cinayətlərə dair tapşırıqların verilməsi istiqamətində praktik məşğələlər, xüsusi seminarlar, kurslar və digər nəzəri biliklər aşılınmır. Tədrisin prosesi zamanı təcrübəli müəllimlərin, alimlərin və hüquq-mühafizə orqanlarının peşəkar əməkdaşları iştirak etməlidirlər.

§4 Cinayətkarlıqla mübarizənin təşkilində və inkişafında elmi tədqiqatın rolu

Burda söhbət elmi-tədqiqat müəssisələrin (şəbəkələrin) yaradılmasından, elmi kadrların hazırlanmasından, tədqiqatın metodikasının təkmilləşdirilməsindən, habelə elmi – tədqiqatlarının nəticələrini praktikaya yönəltməkdən (tətbiq etməkdən) gedir. Bir məsələ: elmi və praktik işçilərin bir-biri ilə qarşılıqlı, sıx əlaqədə əməkdaşlığın davam etdirilməsi - çox vacibdir. Bu, istehsalatda normal texnoloji prosesin bir mərhələsi kimidir. Analoji vəziyyəti kriminoloji tövsiyələrdə və zəmanətlərdə də tətbiq etmək mümkündür.

Əhalinin hüquq mədəniyyətinin formalaşdırılması

Cinayətkarlığın xəbərdarlığı prosesində dəyərli faktor kimi cəmiyyətin hüquq mədəniyyətinin səviyyəsi mühüm rol oynayır. Paralel olaraq qanunun tələbləri və hüquq məkanının təsiri altında cinayətkarlıqla mübarizənin həyata keçirilməsi zəruridir.

Təcrübə göstərir ki, mədəni və bilik səviyyəsi yüksək olan şəxslər cəmiyyətə, qanuna və əxlaqa zidd əməllərin törədilməsində

maraqlı olurlar. Cinayətin subyektləri qismində bu cür şəxslər azlıq təşkil edir.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, cinayətkarlıqla mübarizə o halda müvəffəqiyyət qazandıra bilər ki, o elmi cəhətdən əsaslanmış olsun (kor-korana yox) və mübarizənin həyata keçirilməsində siyasi iradə olsun, çətinlikdən, fasiləsiz çalışmaqdan çəkinməsinlər. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, keçmiş Sovetlər İttifaqında cinayətkarlıqla mübarizədə əsas şüarlardan biri kimi "küçə cinayətlərinə" diqqət yetirilməsi tələb edilirdi. Qeyri-aşkar şəraitdə baş verən cinayətlərin xarakterik cəhətlərinə, habelə dövlət hakimiyyəti orqanlarında olan latent cinayətlərə əhəmiyyət verilmirdi.

Məişət xarakterli ailə zorakılıqları və cəmiyyətə zidd hallar da çox vaxt mənəvi və əxlaq səviyyəsi aşağı olan fərdlərin kiçik mübahisələrin və yaxud söz-söhbətlərin arzu olunmayan həddə çatdırılması ilə bağlı olur. Tərbiyəsi, əxlaqı aşağı olanın ağı da mükəmməl olmur. İstər ailədə, istərsə də cəmiyyətdə (çünki ailə cəmiyyətin əsas özəyi kimi qəbul edilir) fərdin iffəti və namusu, davranışı ailənin və cəmiyyətin sifəti, tanınma nişanıdır. İnsan iffətli gözəl əxlaqı və mədəniyyəti ilə seçilirsə, deməli saxavətlidir. Belələri zora arxalanmaz, günahdan da uzaq olar. Ailədə güclünün ona təslim olana zülm etməsi insanlığa sığmayan bir davranışdır. Rəbb kəlamıdır: "Zülm etməkdən çəkin, çünki zalımlar cənnətə gedə bilməz" – buyrulur.

Bu mənada cəmiyyətdə və ailədə mədəniyyətin formalaşdırılması vacib komponentlərdəndir.

II Fəsil

CINAYƏTKARLIĞIN XƏBƏRDARLIĞI

§1. Cinayətkarlığın xəbərdarlığının anlayışı və əhəmiyyəti.

§2. Cinayətkarlığın ümumi xəbərdarlığı.

§3. Cinayətkarlığın xüsusi xəbərdarlığı.

§1. Cinayətkarlığın xəbərdarlığının anlayışı və əhəmiyyəti

Cinayətkarlığın xəbərdarlığı dövlətin məqsədyönlü təsir vasitəsidir. Məqsəd fiziki və hüquqi şəxslərin cinayətkarlığı doğuran şəraitə və determinizm prosesinə (hadisələrin səbəbiyyət əlaqəsindən asılı olan prosesə) cəlb olunmasının, yeni kriminal fəaliyyətin yaranmasının və ictimai münasibətlərin kriminallaşmasının qarşısını almaqdan ibarətdir.

"Cinayətkarlığın xəbərdarlığı" termini mübahisə doğuran hal olmasa da mövcud olanın xəbərdarlığına ehtiyac qalmır. Cinayətkarlıq bu mənada artıq var, olub və olacaq. Bu nöqteyi nəzərdən terminin mənası sözsüz ki, zəif anlaşılır və bu fikri "inqilab" edib dəyişməyə lüzum yoxdur. Başlıca niyyət insanları cinayət əməllərinə olan meyillərdən çəkəndirmək və cinayətkarlığı doğuran səbəblərinə onun determinasiyaya xas cəhətlərinə diqqəti artırmaqdır.

"Xəbərdarlıq", "profilaktika", "qarşısını almaq" terminlərinin hər biri cinayətkarlığın qarşısını almağa istiqamətləndiyindən, hər bir tədbir növündən elmi əsaslarla istifadə etmək lazımdır.

Bir qrup alimlər "xəbərdarlıq" və "profilaktika" terminlərini cinayətkarlığa yox, cinayətlərə dair aid edirlər. Bununla razılaşmaq da olar, çünki cinayətlərin (baş verə biləcək, hazırlanan əməllərin) qarşısını qismən də olsa almaq və aradan qaldırmaq olar. Lakin, burada xəbərdarlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsi bir az gec olur. Cinayətkarlığın profilaktikası və xəbərdarlığı cinayətlərin baş vermə və baş verə biləcək vaxtına qədər olmalıdır.

Qarşısını almaq - törədiləcək və hazırlanan ictimai təhlükəli əməlləri vaxtında aşkar etmək niyyətini daşıyır. Bu mənada qarşısını almaq, kökünü kəsmək, profilaktika mərhələləri cinayətlərə dair qəbul edilməsi başa düşüləndir.

Digər qrup müəlliflər isə cinayətlərin profilaktikası və xəbərdarlığı anlayışlarını, habelə analitik fəaliyyəti cinayətlərin səbəb və şəraitinin öyrənilməsi mərhələsinə daxil edirlər.

Ümumiyyətlə diqqət çəkən fəaliyyətin cinayətkarlıqla təşkil edilən mübarizə sisteminə daxil edilməsi məqsədə müvafiqdir. Bu cür yanaşma həm cinayətkarlığın, onu doğuran səbəb və şəraitin, habelə cinayətlərin qarşısını almaqda böyük əhəmiyyəti var.

Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququnu tənzimləyən cinayət qanunvericiliyində "cinayətlərin profilaktikası" nın anlayışı həm dar, həm də geniş mənada ehtiva edilmişdir. Geniş mənada profilaktika – cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin hüquq pozuntularına yol verməsinin qarşısını almaq, konkret cinayətlərin kökünü kəsməyə çalışmaq mənasını verir. Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti də bu mərhələyə daxil edilir. Hüquq mühafizə orqanlarının əmkədlərinin cinayətlərlə bağlı hər hansı bir hərəkəti profilaktikanın əməllərini özündə əks etdirir.

Dar mənada profilaktika dedikdə isə cinayətləri doğuran səbəb və şəraitin aşkar edilməsi, onların baş verməsinə təsir edən amillərin cinayətləri törədə bilən şəxslərin müəyyən edilməsi və onlar ətrafında müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsini başa düşmək lazımdır.

Məhz mübarizənin qeyd olunan kriminoloji tərzdə həyata keçirilməsi nəticəsində kütləvi şəkildə mövcud ola biləcək ictimai münasibətlərə zidd davranışların qarşısını almaq olar.

Beləliklə, qeyri-adi səslənsə də, cinayətin subyektlərinin dövlətin və cəmiyyətin inkişafına, təhlükəsizliyinə kurs götürən niyyətlərinin "özününküləşdirmək" istəyi xülyaya çevriləcək, iflasa uğrayacaq.

Sırr deyil ki, dövlət cinayətkarlığın müşahidə edilən səviyyəsinə uyğun olaraq vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi,

çoxlu sayda cinayətkarların ifşa edilməsi, axtarışın təşkili üçün kifayət qədər vəsait sərf edir. Bu mənada ehtiyacı olanlara sosial yardımın göstərilməsi üçün maddi imkanlar daralır. (Təhsilə, mədəni səviyyənin inkişafına, cinayətin qurbanlarının rehabilitasiya edilməsi, adaptasiyası və s.) Nəticədə qapalı bir dairə yaranır. Bu dairədə elə bir situasiya yaşanır ki, ehtiyac içində olanların və sosial çətinliklərlə üz-üzə dayananların müəyyən qismi iradələrini cilovlaya bilməyib cinayətkarlıq meydanına yeni subyekt kimi daxil olurlar. Cəmiyyət üçün arzuolunmaz bir şəbəkə yaranır.

Stereotip qayda olaraq, hüquq-mühafizə orqanları cinayətlərin rəsmi qeydiyyatından, çoxlu sayda cinayətlərin qurbanları bəlli olduqdan sonra hərəkətə başlayır. Cinayətlər nəticəsində dəyən maddi və mənəvi ziyanın məbləği milyon manatlarla ölçülür. Artıq bu mərhələdə profilaktika, xəbərdarlıq tədbirlərinin heç bir əhəmiyyəti olmur. Profilaktik fəaliyyət isə acı təəssüf doğuran belə halların olmamasına yönəldilməlidir.

Cinayətlərin profilaktikası və xəbərdarlığının əhəmiyyəti barədə dünyanın qədim filosof və alimlərindən Platon, Aristotel, Ş.Monteskye, Bekkariyə, Volter və K. Marks müəyyən fikirlər irəli sürmüşlər. "Cinayətlərin xəbərdarlığı, onlara görə cəzalandırmaqdan daha yaxşıdır."⁶

Xəbərdarlıq fəaliyyəti sistemli xarakter daşıyır. O özünə xas spesifik obyektə, subyektə və xəbərdarlıq təsir vasitələrinə malikdir. Bu sistemdən cinayətlərin ümumi, xüsusi və fərdi xəbərdarlığı ayrılır. Xəbərdarlıq təsirinin obyektə də mürəkkəbdir. Cinayətkarlıq və cinayətin subyektinin xarici amilləri; cinayətkarlığın özündə baş verən proseslər (cinayətlərin meydana gəlməsinə təsir edən faktorlar); cinayətkarlıqla cəmiyyətin qarşılıqlı əlaqə prosesi (məs: sosial nəzarət sisteminin gücləndirilməsi, hüquq-mühafizə orqanlarının nəzarəti və s.); bura aiddir.

Cəmiyyət dəyişdikcə cinayətkarlığın vəziyyəti də dəyişir. Xəbərdarlıq tədbirlərinin konkret və səmərəli həyata keçirilməsi üçün cinayətkarlığın mənzərəsini kompleks şəkildə öyrənmək, ayrı-

ayrı növlərin təhlili, səbəbli əlaqənin nəticəyə təsiri prosesini tam dərk etmək, hətta cinayətkar davranışa təsir edən genetik halların da öyrənilməsi çox vacibdir. Əks təqdirdə real nəticəyə nail olmaq çətindir və ya mümkünsüzdür.

Cinayətkarlığın xəbərdarlığı prosesində vətəndaş cəmiyyətinin müxtəlif institutları, siyasi partiyalar, ictimai təşkilatlar, fondlar, hüquq-mühafizə orqanları, QHT, KİV, əmək kollektivlərindəki həmkarlar və s. iştirak etməlidirlər. Təklif kimi icra orqanlarının nəzdində profilaktika şuralarının yaradılması da bu işdə səmərə verə bilər.

Cinayətkarlığın xəbərdarlığı sistemində üç quruluş-ümumi, xüsusi və fərdi cəhətlər səciyyəvidir.

§2. Cinayətlərin ümumi xəbərdarlığı

Cinayətlərin ümumi xəbərdarlığı elə bir sistemdir ki, burada cinayətkarlığın səbəbləri, determinasiya prosesinin iqtisadi, sosial və sair kriteriyaları, əhalini və yaxud onun müəyyən hissəsini cinayətkar davranışa sövq etdirən halların aradan qaldırılması məsələləri öndə durur.

Ümumi xəbərdarlıq çərçivəsində cinayətkar davranışla bilavasitə əlaqəli olmayan tədbirlərin həyata keçirilməsi başa düşülür. Belə ki, azyaşlılarla bağlı cinayətkarlığın xəbərdarlığı gənclərin, miqrantların və digər kateqoriyalı şəxslərin (əhalinin müəyyən hissəsi) xəbərdarlığı bu sistemə daxildir. Beləliklə cinayətlərin ümumi xəbərdarlığı fərqli xarakter daşıyır. Bu mərhələdə böyüyən nəslin fiziki, dini və mənəvi cəhətdən inkişafı, mövcud problemlərin həlli, şəxslərin sosial vəziyyətinin diqqətdə saxlanması və s. anlaşılır.

İşsizliyin aradan qaldırılmasına qədər işsizliyə görə məşğulluq orqanları tərəfindən müavinətin, ünvanlı sosial yardımın verilməsi və layiqli həyat səviyyəsinin saxlanılmasını bura aid etmək olar. İmkanlı sahibkarların donorlara xas tərcdə xeyirxahlığı az təminatlı ailələrin kriminal situasiyalardan uzaqlaşmasına kömək edə bilər.

⁶ Bax: Ç.Bekkariyə: "Cəza və cinayətlər haqqında" M. 1995, s. 233.

Cinayətlərin ümumi xəbərdarlığı cəmiyyətin iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni sferasının sağlamlaşdırılmasına da kömək edir.

Cinayətkarlıqla mübarizə dövlətin daxili siyasətinin üzvi hissəsi kimi qəbul edilməli, həm vətəndaş cəmiyyəti institutlarının, həm də dövlət və dövlətin müxtəlif strukturlarının diqqət mərkəzində olmalıdır.

Hazırlanmış plan üzrə cinayətkarlıqla mübarizənin ümumi xəbərdarlığı insanların layiqli həyat fəaliyyətinin təşkili üzrə formalaşmış bazasında mümkün olur. Nəticə etibarlı ilə insanlar zərərli vərdişlərdən və adətlərdən (sərxoşluğa və narkotik vasitələrə aludəçilikdən) uzaq olmaqla, öz problemlərini qanunu tələblər çərçivəsində həll etmək imkanına malik olur, ictimai xeyrixahlığa və hüquqi davranışın tənzimlənməsinə stimül yaranır.

Nə qədər ki, cinayətkarlıq - real sosial hadisədir və belə hadisələr kütləvi cinayətkarların kütləvi (ümumi) davranışının nəticəsi kimi bütövlükdə insan cəmiyyət "kriminal cəmiyyətin" formalaşması ilə əlaqədardır, (hər bir cəmiyyətin özünə xas cinayətkarları və cinayətləri var) burada sosial rifahın inkişafı proqramında ictimaiyyətin təhlükəsizliyinin təmini məsələləri də öz əksini tapmalıdır. Təhlükəsizliyin təmini təkcə xüsusi tədbirlərin həyata keçirilməsi və ya hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti ilə müşayiət edilən tədbirləri ilə başa çatmır. Yeni nəslin vətəndaş cəmiyyətinin ovqatına uyğun tərbiyəsi və inkişafı, cəmiyyətin dövlətin sağlam siyasəti ilə idarə olunması da mühüm şərtir. Şəxsi maraqla ictimai maraqlar arasında münasib balansı (müvazinəti) qorumaqla egoizm və şəxsiyyətə ziyan gətirən halların aradan qaldırılmasına baza yaranır. Qeyd olunan təhlükəsizlik sistemi açıq-aşkar viktım -profilaktik xarakterdə ifadə olunmalı, cinayətlərin qurbanlarının əmələ gəlməsi səbəblərinə xəbərdarlıq təsirini bağışlamalıdır.

XX əsrin 1993-cü, 1994 və 1995-ci illərində Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yeni dövrdə həyata keçirdiyi islahatların tarixi zərurət və obyektiv səbəblərdən ləngiməsi cəmiyyətdə cinayətkar-

lığın dinamikasına təsirsiz ötürmədi. Belə ki, 1993-cü ildə ümumi cinayətlərin sayı 18.145; 1994-cü ildə 18.553 (+2,2 %) və 1995-ci ildə 19.958 (+7,6%) statistikada özünə yer almışdır.

Sonrakı illərdə -1996-cı ildə cinayətlərin ümumi sayında 12,4% (17528); 1997 6,4%(16402) və 1998-ci ildə 8,9% (14937) azalma müşahidə edilmişdir.

Cinayətlərin ümumi artımı sosial idarəçilikdə gedən islahatlar, cəmiyyətin yenidən qurulması sistemində dəyişikliklər, iqtisadi islahatlar zəminində sosial faktorlara az əhəmiyyət verilməsi, habelə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsinə yönələn amillərin ləng həyata keçirilməsilə bağlı olması qəbul ediləndir.

Bu mənada bazar münasibətlərinin və bazar psixologiyasının kortəbii inkişafı, digər tərəfdən (keçid mərhələsində) əhalinin həyat təminatlı dəyərlərinin aşağı düşməsi, sahibkarlığın inkişafına dəstəyin verilməsi üçün lazımı tədbirlərin görülməməsi artıma təsir edə bilər. (Belə hallar kriminal yolla kapitalın toplanmasına və qeyri-qanuni yolla varlanmaya imkan yaratdı.)

İslahatçı ideoloqların əhaliyə və onların passiv obyektlərinə (aktiv subyektləri yox) münasibətin göstərilməsi də qeyd olunan amillərdəndir.

Məs: Rusiyada XX əsrin sonlarında sivil bazar münasibətlərinin olmaması, cinayətkar dairələrin inhisarçılığı, kapitalın hərəkətinin qanunla tənzimlənməsi yolu ilə deyil, "güclünün qanunu" ilə idarə olunması (Belə həddini aşmalar çox vaxt qətlər və kriminal xarakterli fəaliyyətlə həyata keçirilirdi.)ağır cinayətlərin sayının artırılmasına təsir etmişdi.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ümumi xəbərdarlıq tədbirlərinin kriminoloqlar tərəfindən deyil, yalnız ayrı-ayrı mütəxəssislər (politoloqlar, psixoloqlar, sosioloqlar və iqtisadçılar) tərəfindən hazırlanması bu işə neqativ təsirini göstərir.

Kriminogen şəraitin kriminoloqlar tərəfindən öyrənilməsi cinayətkarlığın və onun səbəb və determinasiyası haqda məlumatın toplanması nəticəsində hansı kriteriyaların ictimai münasibətlərə ziyan vura biləcəyini və qiymətləndirilməsini müəyyən etmək müm-

* Bax: A.S. Şlyapochnikov " Obşıye merı preduprejdeniya prestupnosti" M. 1972; "Profilaktika prestupleniy" Minsk 1986 qod.

kün olur. Sonrakı mərhələdə isə belə informasiyalar iqtisadçı, sosioloq və digər mütəxəssislər tərəfindən araşdırıla və ölkənin iqtisadi, habelə sosial cəhətdən inkişafının proqramına əlavə edilə bilər.

Cəmiyyətin sağlamlaşdırılması və müxtəlif proqramların həzirlənməsi üçün kriminoloqlar məsləhətçi kimi cəlb edilirlər. Məs: Cinayətkarlıqla mübarizənin təkmilləşdirilməsinə yönələn xüsusi tövsiyə, mülahizə və təkliflər hansı səviyyədə nəzərə alınıb? Nəyi tətbiq etmək və ya etməmək məsələləri məhz belə mərhələdə həllini tapır. Bu, bir növ cinayətkarlıqla mübarizə haqqında qəbul edilmiş normativ aktların kriminoloji ekspertizadan keçirilməsi deməkdir. Ekspertin rəyindən asılı olaraq qanunvericiliyə-hüquqi aktlara qismən dəyişikləri və ya əlavələri başqa redaksiyada təklif etməklə həmin aktlar yenidən hazırlana və yaxud tam ləğv edilə bilər.

(Mütəxəssis-kriminoloqun ya bu sahədə elmi dərəcəsi, professionallığı, təcrübəsi ya da həmin ixtisas üzrə baş elmi işçi olması barədə attestatı olmalıdır.)

Ekspertiza fərdi və ya qrup halında (komision) aparıla bilər. Belə işə başqa mütəxəssislərin dəvət olunması da mümkündür, onların rəyi əhəmiyyət kəsb edərsə, istifadə oluna bilər.

§3. Cinayətkarlığın xüsusi xəbərdarlığı

Cinayətkarlığın xüsusi xəbərdarlığı - cinayətkarlığın səbəblərinə, determinasiya proseslərinə ayrı-ayrı sosial qrupların və müəyyən obyektlərin fəaliyyət sferasında cinayət törətmək ehtimalı olan şəxslərə dair təsir sistemidir.

Burada əsas diqqət cinayətə meyilli və cinayətkarlıq üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən şəxslərə yönəlidir.

Hüquq ədəbiyyatında "xüsusi xəbərdarlığa" başqa cür yanaşma hallarına da rast gəlinir: " ...Cinayət hüquq normalarına riayət etmək məqsədilə insanların davranışlarını tənzimləmək üçün kriminoloji biliklərin və təcrübənin məqsədyönlü prosesi kimi cinayətlərin xüsusi kriminoloji xəbərdarlığı və onun müəyyən edilməsi."

Belə yanaşma kriminologiyanın təşəkkül tapdığı ilk illərdə digər tədbirlərə nisbətən üstünlük təşkil edirdi (Rusiyada). Lakin müəyyən müddət keçdikdən sonra cinayətkarlığın ümumi və xüsusi xəbərdarlığı tam mənada cinayətkarlığın müxtəlif səviyyədə səbəbiyyət və determinasiyası ilə uyğunluğunu önə çəkmiş oldu: Belə ki, geniş sosial mühitdə - dövlət mühitində (dövlət orqanları arasında ümumi xəbərdarlıq); və orta səviyyəli mühitdə, xüsusi kriminoloji kriteriyalar üzrə (xüsusi xəbərdarlıq); kiçik fərdi mühitdə (fərdi xəbərdarlıq) həyata keçirilən tədbirlərdir.

Cinayətlərin xüsusi xəbərdarlığı zamanı kriminoloji tədqiqat əsasında yüksək kriminogen və yüksək viktimli sosial qrupları (cinayətin qurbanlarını) fərqləndirmək lazımdır.

Yüksək kriminogen qruplara - uğursuz ailələrdən olan azyaşlıqlar; gəlik mənbəyi bilinməyən (şübhəli həyat tərzi keçirən) şəxslər; əhalinin yoxsulluq həddində yaşayan müəyyən qrupu;

Yüksək viktimli əhatəsində olan qruplara - pul və valyuta ilə əlaqəli, yaxud yüksək miqrasiya axını ilə bağlı olan regionlar və s. fiziki zorakılıqlardan müdafiə oluna bilməyən şəxslər (qadınlar, uşaqlar) kapital sahibləri və qiymətli əşyaların saxlanıldığı obyektləri aid etmək olar*.

Viktimologiya - (cinayətin qurbanı) sahəsində şəxsi qusurları ilə şərtlənən və müəyyən "rolu" yerinə yetirən, (mürəkkəb "vəzifəni") fəaliyyətindən asılı olaraq mürəkkəb situasiyada şəxsin cinayətlərin qurbanı olmaq ehtimalının yüksək olması-halları həmişə diqqət çəkib. * Cinayətkarın xəbərdarlığı tarixən differensial - fərqləndirici xarakter daşımışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir şəxsin (və ya müəyyən qrupun) cinayətkar davranışı nəticəsində digər şəxsin, cinayətkarın (və ya cinayətin) qurbanına - zərərçəkənə çevrilməsində rolunun olmasını sübut etməyə ehtiyac yoxdur.

* Jalinskiy A.E. Spetsialnie preduprejdenie prestupleniy v SSSR Lıvov, 1976 q. st. 106
* Bax: 1917-ci ildə Georq Kleynfeller ilk dəfə olaraq zərərçəkənin rolu haqqında elmi tədqiqatının nəticəsini açıqlamışdır.

Burada cinayətkarlığın səbəbiyyəti, ayrı-ayrı növlərinin xüsusiyyəti nəzərə alınır.

Yüksək-kriminoloji qrupun mahiyyətini öyrənərkən insanların davranışlarının kriminoloji əhəmiyyət kəsb edən səciyyəvi cəhətlərini də nəzərə almaq lazımdır.

İnsan davranışının kriminoloji əhəmiyyət kəsb edən səciyyəvi cəhətlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

a) *Cinayətlərin törədilməsi*. Xəbərdarlığın obyektinə həmişə insanlar (şəxslər) olur. Cəzasını çəkib başa vurmuş, cinayət məsuliyyətindən azad olmuş şəxslər və bəzələrində məcburi tərbiyəvi təsir tədbirləri görülməmiş azyaşlılar və s.

b) *Hüquqa zidd xətalar törətmiş şəxslər, cinayətkar davranışları ilə qanunauyğun əlaqəsi olan şəxslər*. Məs: Xuliqanlıq bəzi hallarda savaşa ilə önə çıxır və cəmiyyətə hörmətsizliklə, bəzən müstəsna həyasızlıqla yadda qalır.

c) *Müəyyən şəxslər tərəfindən son dərəcə amoral (əxlaqa zidd) xətaların törədilməsi*: narkotiklərin, alkoqolun qəbulu və s.

d) İnsanların belə davranışları yaş həddlərinə, başqa sosial kriteriyalara, leqal gəlirlərinə uyğun olmadıqda qanunauyğun olaraq cinayətkar davranışla əlaqəli olur.

Azyaşlıların mənəviyyətə zidd əməlləri, spirtli içkilərə, bütün məmulatlarına aludəçilikləri, vaxtıdan əvvəl dərsi -məktəbi buraxma, onları yaşlılardan gizli olaraq pul mənbəyinin aramasına (ehtiyaclarını ödəmək üçün) vadar edir. Qeyd olunan hər bir hal, onların təsir altında həyat sürməsinə və cinayətlərin törədilməsinə zərurət olaraq təhrik edir.

Bütün bunlara baxmayaraq cinayətkarlığın xüsusi xəbərdarlıq fəaliyyətinin qanun və hüquq çərçivəsində görülməsi son dərəcə vacibdir. Bir daha qeyd etmək yerinə düşərdi ki, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılması yalnız qanunda göstərilən hallarda mümkündür. Ona görə də bu mərhələyə yanaşma da digər mərhələlər kimi elmi cəhətdən əsaslandırılmış yanaşma tələb edir. Primitiv xarakterli tədbirlərə yol verilməsi qəbul edilə bilməz.

III Fəsil

CİNAYƏTLƏRİN FƏRDİ XƏBƏRDARLIĞI

§1. *Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığının anlayışı.*

§2. *Xəbərdarlıq işinin planlaşdırılması.*

§3. *Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığının metodları.*

§1. *Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığının anlayışı*

Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığı - bu hər şeydən əvvəl cinayəti törətməkdə ehtimal edilən şəxsə, həmçinin onu əhatə edən sosial dairəyə tətbiq edilməli olan təsir vasitəsidir. Qeyd olunan fəaliyyət özündə konkret şəxslər və onun yaxın ətrafı ilə məqsədyönlü işin aparılmasını əks etdirir.

Belə xəbərdarlığın obyektinə cinayəti törətməkdə real imkanları olan, davranışları və həyat tərzləri ilə neqativ əməllərə meyilli fərdlərdir. Şəxsiyyətin əsasını təşkil edən bəşəri dəyərlər sistemi, bəzən anticəmiyyət davranışlarına təsir vasitəsi kimi rol oynaya bilər. Bu mənada fərdi xəbərdarlıq tədbirlərinin cinayətkar davranışlara təsir mexanizmi şəxsiyyətə, onun mənfi cəhətlərinə, şəxsiyyətini formalaşdıran mikro və ya makro mühitə yönəlməlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, belə tədbirlər yalnız ehtiyac duyulan subyektlər ətrafında aparılması daha məqsədə müvafiqdir.

Beləliklə, cinayətlərin fərdi xəbərdarlığı – bu, dövlət və qeyri dövlət orqanlarının, təhsil sahələrinin qanuna müvafiq qaydada fəaliyyətlərində cinayətin hazırlanması və törədilməsi gözlənilən şəxslərə, onları əhatə edən sosial mikro mühitə pozitiv mənada korrekte edilmiş təsir vasitələrinin davam etdirilməsindən ibarətdir.

Şəxsə (fərdə) münasibətdə realizə olunan fərdi xəbərdarlıq tədbirləri sosial alətin oynadığı elə bir rolunu ifadə edir ki, (bununla da) şəxsiyyətin daxili aləmindən doğan və ona xas olan neqativ cəhətlərin, davranışların neytrallaşmasına və ləğv olunmasına stimül

yaratsın. Təsir tədbirlərini sosial mikromühitə yönəltməklə, şəxsiyyətin xarakterinə xas olan neqativ elementlərin aradan qaldırılmasına imkan yaranır, şəxsiyyətin deformasiyasına təsir edən maddi və mənəvi elementlər də tədricən aradan qalxır.

Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığının obyektinə və məzmunu

Təfərrüata varsaq cinayətkar davranışların fərdi xəbərdarlığının obyektlərinə:

1) Şəxsin anticəmiyyət davranışı və həyat tərzini, (Bu amillərin cinayətin törədilməsinə təsiri inandırıcıdır.)

2) Şəxsin davranışının pozulmasına təsir edən və kriminoloji əhəmiyyət kəsb edən şəxsi keyfiyyətlərini, (cəhətləri)

3) Kriminoloji əhəmiyyət kəsb edən psixofizioloji cəhətləri (İslah oluna bilmək imkanları, dəyişə bilməsi, müalicəsi və s.)

4) Fərdi həyat şəraitinin uğursuzluğunu, (Məs: cəmiyyətə zidd istiqamətdə yaşaması, işdə, təhsildə və asudə vaxtlarında, mikrososial qruplarda uğursuzluğu və s.)

5) Uğursuz həyat şəraitinin obyektiv kriminogen xarakter daşdığı elementlərini (Burada həyat şəraiti bəzən şəxsin psixikasındakı anomaliyalara gətirib çıxarması anlaşıqlığına təsir edən şərait) aid etmək olar.

Biz, yuxarıda şəxsiyyətin bəzi cəhətləri barədə söhbət açdıq. *Bu mərhələdə də şəxsiyyət – cinayətkar davranışın səbəbli zəncirinin (əlaqənin) mühüm halqasından ibarətdir. Xəbərdarlıq təsir vasitəsi kimi şəxsiyyətlə sosial mühitin qarşılıqlı əlaqəsini nəzərə almaq məqsədilə həyata keçirilir.*

Şəxsiyyətin pozitiv mənada korrekte edilməsi, cəmiyyətə zidd hallardan çəkindirilməsi üçün aşağıdakı konkret tapşırıqların yerinə yetirilməsi tələb edilir: (Xəbərdarlığın məzmununu ehtiva edən kriteriyalar)

a) Davranışları ətraf üçün real təhlükə törədən şəxslərin aşkar edilməsi;

b) Belə şəxslərin davranışlarına neqativ təsir edən mənbələrin öyrənilməsi;

c) Fərdi davranışların proqnozlaşdırılması (bu davranışların öncədən nələr törədəcəyi barədə fikir və mülahizələr söyləmək);

d) Fərdi xəbərdarlıq tədbirlərinin planlaşdırılması;

e) Təsir tədbirlərinin pozitiv xarakter daşmasını təmin edilməsi və s.

Dövlətin hüquq - mühafizə orqanları üçün də iki mühüm tapşırığın realizə olunması əhəmiyyət kəsb edir.

a) Davranışın hüquqi aktlar vasitəsilə tənzimlənməsi;

b) Müəyyən kateqoriyalı şəxslər barədə (onların şəxsi maraqlarına, hətta azadlıqlarına) tədbirin görülməsi. Yəni belə şəxslərin qeydiyyata alınması və onların davranışlarına, habelə həyat tərzlərinə nəzarətin həyata keçirilməsi (gücləndirilməsi);

Belə qeydiyyata və nəzarətə daha sərt forması şəxsiyyətin müvafiq hüquq və azadlıqlarını məhdudlaşdırmaqdan ibarətdir. (Şərti olaraq məhkum edilmiş və şərti olaraq vaxtından əvvəl cəza çəkməkdən azad olmuş şəxslərə şamil olunur)

Bundan başqa daxili işlər orqanlarında azadlıqdan məhrum etmə cəzası tətbiq edilməyən şəxslərin də davranışları nəzarətə götürülə bilər (götürülür).

Cinayətkar davranışın fərdi xəbərdarlığının səmərəli təminatı məqsədilə aşağıdakı əsas tələblərə riayət etmək tövsiyə olunur:

1) **Qanunçuluq.** Fərdi xəbərdarlıq vətəndaşların maraqlarına, hüquq və azadlıqların, habelə qanunvericiliyin tələblərinə ciddi riayət olunmaqla həyata keçirilir.

2) **Ardıcılıq (məntiqlilik).** Nəticəsindən asılı olaraq fərdi xəbərdarlığın hər bir fərdə təsiri ardıcılığa (məntiqə) əsaslanmalıdır.

Bir qayda olaraq profilaktika tədbirlərindən istifadə olunmaqla fərdi söhbətlərə, məişətin təşkilində və işə düzəlməsində yardımın edilməsi, asudə vaxtının təşkilinə üstünlük verilir. Nəticədə neqativ mikromühitin neytrallaşmasına təsir edilir. Əgər bu səmərə vermirsə

* Bu tələbləri prinsip kimi də qəbul etmək olar.

qohumların, başqa şəxslərin, dostların və tanışların təsirindən istifadə edilir.

3) **Reallıq.** Təsir tədbirləri obyektiv olaraq imkanın reallaşmasına uyğun olmalıdır. Məs: Cəzaçəkmə müəssisələrindən azad olmuş məhkumların işə düzəlməsi. Belə şərait yerli özünüidarə və dövlət orqanları tərəfindən iqtisadi stimullaşdırma yolu ilə həll edilməlidir.

4) **Vaxtlı-vaxtında.** Hüquq pozuntuların subyektlərini vaxtında aşkar edib, onlara qarşı təsir tədbirləri görülməyəndə ətrafında olan şəxslərin də anti cəmiyyət hallarına qarşı vərdişləri formalaşır, şəxslərin davranışlarında cinayət törətmək imkanı və ehtimalı artır. Təcrübədə bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlar göstərir ki, uğursuz ailələrdə hüquq pozuntularına yol verən ailənin bəzi azyaşlı üzvləri cinayətləri törədən ana qədər hüquq - mühafizə orqanlarının diqqət dairəsindən kənar olublar. Onların hərəkətləri vaxtında nəzarətdən yayınmış və cəzasızlıq mühitindən şirniklənən belə şəxslər daha az ağır və yaxud ağır hadisələrin subyektlərinə çevrilirlər.

Xəbərdarlıq tədbirlərinin obyekt kimi şəxsiyyətin öyrənilməsi prosesində isə:

- *Şəxslərin cinayətkar və digər hüquqa zidd davranışları;* (şəxs nə vaxt, harda və nəyə görə cinayət və ya inzibati məsuliyyətə cəlb edilib)

- *Hüququn sair sahəsinə zidd və cinayətkarlığın determinasiya faktorları;* (hüquq pozuntusuna təsir edən səbəb, cinayətin kimə qarşı və nəyə görə törədilməsi, hansı motiv əsasında baş verməsi və s.)

- *Sosial-demokratik cəhətlər;* (təhsil; yaş; ailə vəziyyəti; ailə tərkibi; yaşayış yeri; ixtisası; ictimai mənşəyi; iş stajı; əməyə olan münasibəti və s.)

- *Fərdi psixoloji xüsusiyyətlər;* (təfəkkür xüsusiyyəti - *intellekt səviyyəsi* – bilik ehtiyatı, baxışların sərbəstliyi və genişliyi; *xarakterik cəhətləri* – qaynayıb-qarısan və yaxud qapalılığı; *aktiv və ya passivliyi* – doğruluğu və ya yalançılığı; mülayimliyi və ya qəddarlığı - amansızlığı; *iradəvi keyfiyyətləri* - inadkarlığı, qərarlılığı, təşkilatçılığı, başqalarını özünə tabe etmək bacarığı və yaxud tez

təsir altına düşməsi; *marafı* - oxumağa, idman oyunlarına, ova, texniki yaradıcılığa və s.)

- *Anticəmiyyət xarakterli hallara xüsusi meyli;* (narkotiklərə və spirtli içkilərə; qumar oyunlarına; parazit həyat tərzinə; münafiqəli davranışlara)

- *Cinayət törətmək təcrübəsində əlamətlərin mövcudluğu;* (cinayətlərin törədilməsində və gizlədilməsində xüsusi bacarığı; əməliyyat işinin metodlarından məlumatlılığı; cinayətkar qruplarda iştirakı)

- *Fizioloji cəhətlər və xastəliyi;* (alkoqolizm; psixopatiya və s.)

- *Həyat şəraiti və yaxın ətrafı;* (ailə üzvlərinin xasiyyəti; ailə - məişət münasibətləri, yaşam şəraiti, ətrafı ilə qarşılıqlı münasibəti və s.) kimi əlamətləri nəzərə almaq olar.

Şəxsiyyətin hərtərəfli öyrənilməsi üçün aşağıdakı metodları qəbul etmək olar;

1. Müxtəlif sənədlərlə tanış olma.

2. Öyrənilən şəxsin xətalarının təhlili, onu yaxşı tanıyan vətəndaşlarla söhbətlər etmək və onu əhatə edən ətrafının öyrənilməsi və s.

§2. Xəbərdarlıq işinin planlaşdırılması

Şəxsiyyətin öyrənilməsi prosesində cinayətkarın fərdi davranışının proqnozlaşdırılması vacib elementlərdəndir. Şəxs haqqında nə qədər dolğun və dəqiq qabaqlayıcı məlumat əldə edilirsə, bir o qədər xəbərdarlıq tədbirləri səmərə verir.

Şəxsiyyətin keçmişi və indiki (hazırkı) durumu haqqında məlumat, onun fəaliyyəti, sosial əlaqələri və yaxın ətrafı ilə münasibəti onun gələcək davranışının proqnozlaşdırılmasının əsasını təşkil edir. Bunun üçün şəxsiyyətin pozitiv mənada gələcəyinə təsir edən faktorları nəzərə almaq zəruridir. Lakin onun davranışına neqativ təsir edən faktorlar mütləq mənada xəbərdarlıq təsir tədbirlərinin obyektinə çevrilməlidir. Daha doğrusu, fərdi xəbərdarlığın vəzifəsi ondan ibarət olmalıdır ki, həmin şəxsin gələcəkdə cinayət

törətmək imkanı (reallaşması) qapansın. Proqnozun əhəmiyyəti neqativ halın qarşısını almağa yönəlməlidir.

Cinayətkar davranışın proqnozlaşdırılması və fərdi xəbərdarlığı - əksər hallarda vahid prosesdir. Xəbərdarlıq şəxsiyyətin hərtərəfli, dərin və vaxtaşırı öyrənilməsi, onun davranışı, əlaqə və məqsədini özündə birləşdirməsidir. Bu məlumat nəticəsində alınan proqnoz üzrə fərdi işin planlaşdırılmasını tələb edir.

Hüquq-mühafizə orqanları üçün mühüm vəzifələrdən biri də şəxsin profilaktik qeydiyyatı götürülməsindən ibarətdir. Bunun üçün bütün informasiyalar hərtərəfli qiymətləndirilməli və faktiki əsasların kifayət dərəcədə olmasına əminlik yaranmalıdır. Qeydiyyatı almaqla intensiv təsir tədbirlərinin həyata keçirilməsi qərara alınır. Bu mərhələdə xəbərdarlıq işinin fərdi planlaşdırılması əvəzsiz rol oynayır.

Planlaşdırma xəbərdarlıq təsiri prosesinin mürəkkəb, lakin əhəmiyyətli bir qoludur.

Bununla da məqsədyönlü işin, müəyyən taktiki metodlarla, habelə fəndlərlə həyata keçirilməsi nəticəsində cinayətkar davranışın xəbərdarlığına, yaranmış çətin və zərərli şəraitin ləğvinə imkan yaranır.

Planın hazırlanması və icrası aşağıdakı əsas istiqamətlərə uyğun olmalıdır.

1. *Şəxsiyyət ilə tanışlıq (şəxslə tanışlıq).* Şəxsin öyrənilməsi, yuxarıda qeyd olunan bütün əlamətlər barədə məlumat almaq (şəxsi xarakterizə edən əlamətlər).

2. *Bütün həyat fəaliyyətinin sferasına aid olan ətraf mühiti öyrənmək (yaşayış yeri, təhsili, işi və s.)*

3. Şəxsin doğmaları və yaxınları ilə tanışlıq söhbəti aparmaq.

4. Şəxsin yaşadığı yerə gedib, onu sosial və məişət həyat şəraiti ilə tanış olmaq.

5. Şəxsin oxuduğu və işlədiyi yerə gedib yaranmış şəraitlə tanış olmaq, yaxın ətrafı ilə söhbətlər aparmaq.

Fərdi xəbərdarlıq tədbirlərinin həyata keçirilməsi və realizasiyası aşağıdakı kimi tövsiyə olunur:

-Müntəzəm olaraq qeydə alınan şəxslə görüşmək (işlədiyi, yaşadığı və oxuduğu yerdə).

-Şəxsin yaşadığı yer üzrə nəzarətin həyata keçirilməsi və onunla tərbiyəvi söhbətlərin aparılması, doğmaları, qonşuları, mənzil istismar sahələrinin işçiləri ilə görüşmək.

-Şəxsin oxuduğu və işlədiyi yer üzrə nəzarəti həyata keçirmək.

-Zəruri hallarda şəxsin işə düzəlməsinə yardım etmək.

Hazırlanan və düşünülmüş cinayətlərin qarşısını almaq üzrə tədbirlər sırasında aşağıdakılar əhəmiyyət kəsb edir:

-Şəxsin ona edilmiş təsir nəticəsində cinayəti törətməkdən imtina etməsi;

-Ağır cinayətin qarşısını almaq və qabaqlayıcı tədbirlərin görülməsi məqsədilə şəxsin az əhəmiyyətli cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb edilməsi;

-Subyektlərin gözlənilən (mümkün) cinayətkar qəsdlərdən mühafizəsi; (məsləhət yolu ilə, qurban ola biləcək şəxsin mühafizəsi və yaxud yaşadığı yerin mühafizə siqnalları ilə təminatına kömək etmək)

Fərdi xəbərdarlıq tədbirlərinin səmərəliliyinin yoxlanılması və ona nəzarətin artırılması üçün aşağıdakı təklifləri vermək olar:

-Şəxsin davranışı haqda onun işlədiyi, təhsil aldığı və yaşadığı yer üzrə sorgunun göndərilməsi.

-Qonşuların, doğmaların, tanışların cinayətin subyektinin həyat tərzi və davranışı barədə dindirilməsi.

-Mütəxəssislərin dindirilməsi (qeydiyyatı alınan fərdi davranışı haqda).

§3. Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığının metodları

Cinayətkar davranışın fərdi xəbərdarlığı zamanı müxtəlif sistemli metodlar tətbiq edilir. Belə ki, şəxsin sosial mikro mühiti ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olan pozitiv cəhətlərin inkişafına zəmin yaradılır. Fərdi xəbərdarlıq metodlarından istifadə etmək üçün uzun və sistemli proses tələb olunur.

Fərdi xəbərdarlığın aşağıdakı metodlarını göstərmək olar:

1. *İnandırma metodu* – Bu, kompleks şəkildə tərbiyəvi və izahlı tədbirlərin həyata keçirilməsini özündə birləşdirir. İnandırma metodu onun cəmiyyətə zidd olan mövqeyindən geri qayıtmaq üçün imkan yaradır. Burda fərdi və kollektiv söhbətlərin aparılması, şəxsin davranışının müzakirəsi, üzərində fərdi və ya kollektiv hamı təyin etmək və s. əsas yer tutur. Təcrübədə daha çox özünü doğruldan söhbətin aparılmasıdır. Söhbətin üç forması – tanışlıq, xəbərdarlıq və tərbiyəvi xarakter daşıyan formaları da təcrübədə geniş istifadə edilir.

2. *Yardımanın göstərilməsi metodu* - Cinayətlərin xəbərdarlığı fəaliyyətində daha çox səmərə verən metoddur. Bu metod işə düzəlmək, məişətinin yaxşılaşdırılmasını, təhsilin davam etdirilməsini, (oxumağa göndərilməsini) asudə vaxtlarının necə keçirilməsini, xeyirli sosial əlaqələrin qurulmasını, həyatı məqsədlərinin seçilməsini və pulun necə xərclənməsinin planlaşdırılmasını əhatə edir.

3. *Məcburetmə metodu* – Bu metod hüquq - mühafizə orqanları fəaliyyətinin əlverişli polis fəaliyyətinə aid olan əsas metodudur. Bilavasitə qanunlara əsaslanan bu metod şəxslərin qanuna zidd halların törədilməsinə qadağalar qoyur və fəaliyyətlərinə nəzarət edilir.

Məcburetmə metodu hüququn müxtəlif sahələri - ailə, mülki, inzibati, cinayət hüquq normaları ilə tənzimlənir.

Görülən əsas tədbirlər sırasında inzibati həbs və inzibati qaydada tutma (şəxsin cəmiyyətə zidd davranışının qarşısını almaq məqsədilə cərimə (inzibati xəyata görə); sərxoşların, spirtli içkilərə aludə olanların və narkomanların müalicəsi; məhkəmənin qərarı ilə müvafiq kateqoriyalı şəxslərə müəyyən edilən məhdudyyətlərin icrasına nəzarət; və s.

Bütün bunlar şəxslərin hüquqa zidd fəaliyyətlərini əngəlləmək məqsədini daşıyır.

IV Fəsil

KRİMİNOLOJİ PROQNOZLAŞDIRMA

§1. Kriminoloji proqnozlaşdırmanın predmeti və anlayışı

Kriminoloji proqnozlaşdırma – bu, elmi metodlar və prosedurlar əsasında, kriminoloji durumun gələcək vəziyyəti haqqında sistemativ və ətraflı məlumatın əldə edilməsidir.

Kriminoloji şərait özündə cinayətkarlığın vəziyyətini, kriminogen hadisələrin gedişini – situasiyanı, cinayətkar faktorların determinasiya sistemini və kriminal fəaliyyəti birləşdirir (kompleks xarakteristikamı, keyfiyyət və kəmiyyət parametrlərini əks etdirir)

Kriminoloji proqnozlaşdırma özündə sosial öncəgörmənin müxtəlifliyini, daha dəqiq ifadə etsək - cinayətkarlıqla mübarizə sferasında elmi öncəgörməni təsdiqləyir.

Bir qayda olaraq, kriminoloji proqnozlaşdırma elmi xarakter daşımalıdır. Qeyri-elmi proqnozlaşdırma adətən həyat təcrübəsinə əsaslandığından cinayətkarlıqla mübarizədə artıq əhəmiyyətini itirmişdir.

Aydın məsələdir ki, insan intuisiyası proqnozlaşdırma bərabər tutula bilməz. İntuisiyaya əsaslanmış proqnozları məcburi qəbul etmə kimi sayılır, necə deyirlər proqnozlaşdırma üçün pilləkən rolunu oynaya bilər, lakin nəzəriyyə üçün əhəmiyyətə malik ola bilməz.

Kriminoloji proqnozlaşdırmanın elmiliyi informasiyalardan istifadə etmək yolu ilə müəyyən edilir. Bu proses şəffafdır və hər bir şəxs üçün mümkündür (əl çatandır). Bunun üçün heç bir kəşfə və fəvqaladə hala ehtiyac qalmır. Proqnozlaşdırmanın elmiliyi, ona əsaslanmağı bir qayda olaraq bəyənilmiş və təsdiq edilmiş metod və prosedurların zənginliyi (cəbbəxanası) ilə təmin edilir.

Kriminoloji proqnozlaşdırma elmi öncəgörmə kimi (qabaqcadan nəyi isə söyləmə, görmə) sistemativ fəaliyyətdir. Nəzəri cəhətdən burada kriminologiya elminin proqnostik funksiyası rea-

lizə olunur. Praktiki planda isə cinayətkarlıqla mübarizə prosesinin (həm strateji, həm də taktiki səviyyədə) idarə edilməsi vaxtaşırı olaraq proqnostik informasiyanın alınmasını nəzərdə tutur.

Kriminoloji proqnozlaşdırmanın predmeti kriminologiyanın predmetinə müvafiq olaraq cinayətkarlığı və onun determinasiyasını, cinayətkarın şəxsiyyətini, kriminal fəaliyyəti və kriminoloji siyasəti əks etdirir.

1) Kriminoloji proqnozlaşdırmanın predmeti cinayətkarlığın qanunauyğun inkişafı nöqtəyi-nəzərdən onun qeydə alınmış və latent hissəsinin kəmiyyət parametrlərinin dinamikası və keyfiyyət cəhətləri ilə ölçülür. Məhz bu səbəbdən deyər bilərik ki, cinayətkarlıq – sistemdir, cinayətkar davranışın çoxlu elementlərin dinamik sistemidir. Burada təsadüfən (*stoxastik*) cinayəti törədənələr, *mürəkkəb, geterogen (müxtəlif cinsli)* statistik struktura, müxtəlif parametrlərə və özünə xas sistemə malik davranışların yer alması mümkündür.

Ümumiyyətlə cinayətkarlığın inkişafı bizi məcbur edir ki, onunla mübarizədə (yanışmada) korrektivlər edək və birləşək:

- Cinayətkarlıq sistem kimi bir az *stoxastik* prosesdir lakin profesional cinayətkarlar tərəfindən idarə olunması cəhətlərini özündə cəmləşdirir.

2) Kriminoloji proqnozlaşdırmanın elmiliyi – iterativ (daima təkrar olunan, işin hərəkətin dəfələrlə təkrar olunması) prosesidir. Cinayətlərin profilaktikası və cinayətkarlığın xəbərdarlığı üzrə fəaliyyət, habelə cinayətkarlığın səbəbləri haqqında yeni tədbirlərin dəqiqləşdirilmiş sistemidir*.

- Daha sonra isə cinayətkarlıq geterogen cəhətini tədricən itirib qamogen (bircinsli) – yeni əlamət kimi təşəkkül tapır. Bu mənada ümumcinayət və iqtisadi cinayətkarlığın, iqtisadi və hakimiyyət – elit cinayətkarlığın transmilli və siyasi cinayətkarlığın aktiv (fəal) yaxınlaşması (qovuşması) prosesi baş verir.

- Beləliklə, cinayətkarlıq özündə statistik məcmuyu birləşdirir.

Bütün bunlar o deməkdir ki, cinayətkarlığın proqnozlaşdırılması əlavə olaraq ilkin nəzəri təhlili və proqnozlaşdırmanın qiymətləndirilməsi imkanlarını dəqiqləşdirmək vəzifələrini də ehtiva edir**.

Cinayətkarların kriminal davranışı dinamik nöqtəyi-nəzərdən kriminoloji proqnozlaşdırmanın marağında olur; yəni cinayətkar fəaliyyətin motivasiyası, hüququ pozanların özünü müdafiədə psixoloji mexanizm quruluşunun dəyişməsi və cinayətkarların özünü əməlinə görə qiymətləndirməsi bu maraq ətrafında meydana çıxır.

Proqnozlaşdırma kriminoloji siyasətin də rolu böyükdür. Cinayətkarlığa təsir edən real, konstruktiv və dağıdıcı elementlərin strategiyasına sosial profilaktika sistemi də daxil olmaqla dövlət nəzarətinin həyata keçirilməsi vacib prosesdir.

Öncəgörmənin obyektinə - cinayətkarlıq, onun ayrı-ayrı növləri, qruplar, müəssəssə cinayətkarlıq, cinayətlərin, ağır və xüsusilə ağır növləri, terrorizm, cinayətlərin qurbanlarının sosial portretləri, kriminologiya elminin özü və s. ayrıca olaraq fərdi cinayətkar davranış da bu siyahıya daxil edilir. Burada cinayətin baş vermə və şəxsin müəyyən edilməsi ilə yanaşı, həmin şəxsin cinayətin törədilməsində ehtimalın böyüklüyü də əhəmiyyət kəsb edir.

Cinayətkarın fərdi davranışının proqnozlaşdırılması tədqiqatı dahi Rus alimləri S.S.Ovçinskiy, A.P.İvaşenko və A.P.Zakalyuk tərəfindən davam etdirilmiş, riyazi modelə əsaslanmaqla onun elmi cəhətdən etibarlığını və praktik xeyri barədə mülahizələr irəli sürmüşlər.

Cinayətə meyilli şəxslərin izlənməsi sistemi inkişafdadır. Belə şəxslərin fəaliyyətinə operativ - profilaktik və tərbiyəvi xarakterli təsir vasitələrinin proqramı da artıq formalaşmışdır. Çox təəsüf ki, 1990-cı illərdə Rusiyada başlanmış yeni islahatlar nəticəsində bu sistem dağılmışdır.

Orada özəlləşmə mahiyyəti üzrə kriminal xarakter almış, maliyyə piramidasında meydana gələn geniş miqyaslı dələduzluq fəaliyyəti hakimiyyət səviyyəsində rəğbətləndirilmişdi, cinayətkar qruplar

* Bax: Vitsin S. E. Sistemniy podxod i prestupnost. M. 1980, st.45.

** Bax: Pankratov V.V. Metodologiya i metodika kriminoloqicheskix issledovaniy M. 1972, st.101.

gizli fəaliyyətdən çox açıq-aşkar fəaliyyətə başlamışdılar. Bu azmış kimi, cinayətkar dəstələrin şübhəli həyat təzi nəticəsində artmaqda olan maddi həyat səviyyələrini cəmiyyətə nümayiş etdirməklə kriminal karyeralarının səmərəliliyini təşviq etməyə başladılar. Bu yeniyetmələr və gənclər üçün gözlənilməz şərait yaratdı. İctimaiyyət arasında kriminal hadisələrin iştirakçısına çevrilmək meyli artdı. Belə vəziyyətdə sosial şəraiti öyrənib qiymətləndirmədən cinayətkarların fərdi davranışlarını proqnozlaşdırıb tədbir görmək ağlabatan deyildi. Ona görə də ilk növbədə qarşıda duran vəzifələrdən biri hüququ pozanları aşkar etmək yox, konkret faktlar, törədilən cinayətlər barədə sübut olunan mötəbər məlumatların və həmin faktların prosesual cəhətdən möhkəmləndirilməsi məsələsi dururdu.

Bu baxımdan real sosial şəraiti və onun dinamikasını qiymətləndirmədən kriminoloji obyektin proqnozlaşdırılmasını həyata keçirmək məqsədli sayıla bilməzdi.

Kriminoloji proqnozlaşdırmanın aşağıdakı növləri vardır:

1. *Axtarış (kəşfiyyat) xarakterli proqnozlaşdırma.* Bu növdə həyata keçirilən kriminoloji proqnozlaşdırma gələcəyə və keçmişə əsaslanan, əməliyyat yolu ilə məqsədə çatın, müəyyən plan və proqram vasitəsilə davam edən proqnoz növüdür. Bu anlamda yarana bilən suallara - ələlxüsus inkişaf hansı istiqamətdə gedir? Mövcud tendensiyanı saxlamaqla güman ediləcək nə baş verə bilər? - cavab tapmaq olar. Məs: Hakimiyyət orqanlarının korrupsiya ilə mübarizə tədbirlərinin az səmərə verdiyini gördükdə (sezdikdə) gələcəkdə korrupsiyanın aradan qaldırılmasının da səmərə verməyəcəyini öncədən proqnoz vermək mümkün olur. Eyni halı bütövlükdə cinayətkarlıqla mübarizə vəziyyətində də görmək çətin deyil.

Bunun üçün yəni gələcəkdə mübarizənin effektivliyini artırmaq məqsədilə kriminoloji-hüquqi məlumatlar bankının təşkili çox vacibdir.

2. *Normativ xarakterli proqnozlaşdırma.* Bu növ proqnozlaşdırmada əvvəlcədən müəyyən edilmiş məqsədlər əsasında arzu olunan (gözlənilən) vəziyyət və daha çox sərf edilən yola çatmaq

üçün sosial - hüquqi bazanın yaxşılaşdırılması, kriminoloji və cinayət siyasəti sisteminin hazırlanması əhəmiyyət kəsb edir.

Axtarış və normativ xarakterli proqnozlaşdırma bir-biri ilə sıx surətdə əlaqədardır. Birinci növ, ikincinin başlanğıc pilləsidir*.

Proqnozun əhəmiyyətindən asılı olaraq: əməliyyat (cari məsələlərin həlli üçün gündəlik fəaliyyətdə istifadə edilən); taktiki (məqsədlərin və kriminoloji siyasi tapşırıqları müəyyən etmək üçün) və strateji (kriminoloji siyasətdə miqyas və xarakter dəyişiklikləri səviyyəsi üzrə) baxımdan proqnozlaşdırmalardan istifadə etmək olar.

Ümumi qəbul edilmiş terminologiyaya uyğun olaraq proqnozlaşdırmanın metodu - bu proqnozların işlənilməsinə istiqamətlənən obyektin (proqnozun) tədqiqat üsuludur. (sənədli metod, dindirmə metodu, ekspert metodu)

Kriminoloji proqnozlaşdırmanın ssenarisinin tərtibatı zamanı aşağıdakı faktorları nəzərə almaq lazımdır:

- *Demografik faktor.* (doğum-ölüm faktorların, yaş qruplarına görə azalma - artma (cinayətlərə görə); nigaha daxil olma - boşanma; nəzarətsizlik, əhali arasında azyaşlıların cinayət törətmə çəkisi və s.)

- *Sosial - psixoloji faktor.* (psixi-əsəb pozuntusu xəstəlikləri, intiharların statistikası, əhalinin cinayətkarlıq qarşısında qorxusu (vahiməsi); kriminal həyat fəaliyyətinin ildən-ilə yayılması, sosial ədalətin (dərəcəsi) qiymətləndirilməsi və s.)

- *İqtisadi faktorlar.* (işsizliyin dərəcəsi, infliasiyanın dinamikası, yardımın, təqaüdlərin və əmək haqqının ödənilmə rejimi, nüfuzlu (peşə sahibləri) əməklə məşğul olanlarla, özünü saxlamaq imkanının və tələbatının təminatı arasında "qayçıının" olması)

- *Kriminal və ya "daxili" xüsusiyyətləri.* Cinayətkarlığın və onun "təkrar istehsalının" (kriminal mühitdə münafişəli münasibətlər; kriminal biznesin "tanınmış-populyar" növləri; cinayətkar dairənin liderlərinin intellektual potensialı, onların kəşfiyyat və əks

* Bax: Bestujev-Lada İ. V. Normativnoe sosialnoe proqnozirovanie: vozmojnie puti realizatsii tseyey obşestva opit sistematzatsii. M. 1987, st. 27.

kəşfiyyat imkanları, hakimiyyət dairələrinin (quruluşunun) korruptsiyalaşması və s.)

- *Cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinin və sosial nəzarətin vəziyyəti*. (cinayətlərin qeydiyyatı və onların açılması vəziyyətinin real qiymətləndirilməsi) məhkəmələr tərəfindən baxılan işlərin miqdar dinamikisi; istintaqın keyfiyyət göstəriciləri; əhəlinin nəzərində hüquq-mühafizə orqanlarının və onların xidmət sahələrinin nüfuzu ictimaiyyətlə hüquq-mühafizə orqanları arasında əlaqənin - dəstəyin rolu; hüquq-mühafizə orqanlarında kadrların təminatı və s.

V Fəsil

CINAYƏTLƏRİN AYRI-AYRI NÖVLƏRİ VƏ ONUNLA MÜBARİZƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

§1. Cinayətkarlığın ayrı-ayrı növlərə ayrılması anlayışı və əhəmiyyəti.

§2. İqtisadi sahədə cinayətkarlıq.

§3. Siyasi cinayətkarlıq və onun dövləti cinayətlərlə əlaqəsi.

1. Cinayətkarlığın ayrı-ayrı növlərə ayrılması anlayışı və əhəmiyyəti

Cinayətkarlığın struktur xarakterə malik olmasını qəbul edən kriminoloq alimlər praktik olaraq onun ayrı-ayrı növlərdən ibarət olması qənaətinə gəlmişlər. (Hüquq ədəbiyyatında cinayətkarlığın strukturu dedikdə müəyyən dövrdə və ərazidə baş verən ayrı-ayrı cinayətlərin ümumi çəkisi qeydə alınan bütün cinayətlərin nisbətli ölçülməsi başa düşülür*.

Özü-özlüyündə cinayətkarlığın strukturu – onun ayrı-ayrı növlərinin bir-birilə əlaqəsi, müəyyən ərazidə cinayətkarlığın keyfiyyət xarakteristikasını öyrənməyə imkan verir. Burada cinayətlərin ayrı-ayrı növlərinin təsnifatı əsasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən – 1) xüsusilə ağır, ağır, az ağır və böyük ictimai təhlükəli hesab ediləməyən cinayətlər; 2) Cinayət Məcəlləsinin xüsusi hissəsində təsnifatlandırılan cinayətlər; Dinamikada yer alan qrup halında və azyaşlıların cinayətkarlığını da bura aid etmək olar.

Zaman ötdükcə “cinayətlərin növləri” analizi ilə yanaşı “cinayətkarlığın növləri” anlayışı da istifadə edilməyə başlandı.

Qeyd etdiklərim faktiki olaraq iki kriteriyanı (aspekti) əks etdirir.

1. *Cinayətlərin məcmusu*. Bu cəhət bir və ya bir neçə kriteriyanı - azyaşlıların tamahla baş verən və zorakılıqla müşayiət edilən ci-

* Sovet kriminologiyası M. 1985, I cild, səh. 156.

nayətləri əhatə edir.

2. *Həyat fəaliyyətinin müxtəlif sferalarında cinayətkarlığın mürəkkəb sosial hadisə kimi mövcud olması.*

Beləliklə, təqsirin səciyyəvi xüsusiyyəti əsasında cinayətkarlıq qəsdən və ehtiyatsızlığa ayrılır.

"Cinayətkarlığın ehtiyatsızlığı" anlayışı ehtiyatsızlıq nəticəsində törədilən cinayətlərin məcmusunu müəyyən etmək üçün istifadə edilir. Ehtiyatsızlıqla törədilən əməllər cinayətkarcasına özünə güvənmə və cinayətkarcasına etinasızlığı (yüngül fikirlə ümid bəsləmə) əhatə edir.

Qeyd olunan kriteriyalara görə cinayətlərin motivasiya xarakteri tamah və siyasi cinayətkarlığa ayrılır. Bu mənada "tamahla müşayət edilən cinayətkarlıq" ədəbiyyatda həm geniş, həm də dar mənada işlədilir. Geniş mənada bu iqtisadi motiv və məqsədlə törədilən cinayətlərin məcmusudur. Burada "mütləq" və müəyyən həyat üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən tələbatların ödənilməsi məqsədi güdülmür.

"Nisbi tələbatların kriteriyası" isə əhalinin sosial-iqtisadi diferensiasiyası şəraitində meydana gəlir. Əhatəsində olanın vəziyyəti ilə öz vəziyyətində olanların vəziyyətini müqayisə etmək təminatı nəzərdə tutulur.

Dar mənada "tamahla müşayət edilən cinayətkarlıq" dedikdə isə tamah nəticəsində və ciddi əhəmiyyət kəsb edən tamah "motivi" ilə müşayət edilən maraqlarının və tələbatlarının ödənilməsi, qanunsuz və heç bir əsas olmadan varlanmanı əks etdirir. Daha dəqiq ifadə etsək, bu özündə "nisbi tələbatların" təminatını (ödənilməsini), maddi və ya sosial standartda uyğun olaraq ideala çatmağı (nail olmaqdan) ehtiva edir. Alimlər tamah cinayətlərinə ağır və xüsusilə ağır, habelə vəzifə və ekoloji cinayətləri də aid edirlər.

Tamahla səciyyələnen cinayətkarlığa təsir edən kompleks səbəblər var – şəxsiyyətin əxlaqsızlaşdırılması (ictimai mənaəviyyətə təsir edən səbəblər) alkoqol, narkomaniya, toksimaniya, parazit həyat tərzini yaşama və s.

* Bax: AR CM-nin 26-cı maddəsi.

§2. *İqtisadi sahədə cinayətkarlıq*

Hüquq ədəbiyyatında "iqtisadi cinayətkarlıq" "iqtisadiyyat" anlayışı ilə əlaqəli olduğundan o təkcə cinayətkarlığın yox, "kölge iqtisadiyyatın"ın da bir hissəsi hesab edilir.

İqtisadi cinayətkarlıq;

- 1) Cəmiyyətin iqtisadi həyat dairəsinə aid olan cinayətkarlığı;
- 2) İqtisadi sahədə, iqtisadi fəaliyyətin subyektlərinin cinayətkarlığını;
- 3) İqtisadi motivlər üzrə cinayətkarlığı;
- 4) Və yaxud qeyd olunanlara aid edilən cinayətkarlığı nəzərdə tutur.

İqtisadi sahədə olan cinayətkarlıq təkcə yeyinti, yalançı sahibkarlığı və ya saxtakarlığı yox, həmçinin xidməti saxtakarlığı, kommersiya yolu ilə ələ alma, (satın alma), sifarişli qətlər və AR CM-də ehtiva edilən başqa əməlləri də əks etdirir. İqtisadi xarakter daşıyan cinayətlərin aparıcı motivi (məqsədi) sırasında özünü təsdiq etməyə çalışma hüquqi cəhətdən nəzərdən yayına bilməz. Subyekt ətrafına sübut edir ki, çox şey əlindən gəlir (çox şeyi bacarır). Cinayət tərkibinin yaranmasında siyasi-ictimai motivlər də var. Bəzən sual yaranır: Siyasi cinayətkarlığı da iqtisadi cinayətkarlığın bu bölümünə aid etmək olarmı?

Vəzifəli şəxslərin öz statusundan, təmsil etdiyi orqanın statusundan, vəzifə səlahiyyətlərindən, həmin səlahiyyətlərdən irəli gələn imkanlardan öz şəxsi maraqları üçün və yaxud digər sui-istifadə hallarına yol verərsə əməlini iqtisadi cinayətkarlığa aid etmək olar.

Bir sıra alimlər hesab edirlər ki, iqtisadi cinayətlər tamah motivli cinayətkarlığın bir hissəsi kimi iqtisadi münasibətlərlə bilavasitə əlaqəlidir. Bütün dünyada belədir. Tamah xarakterli belə cinayətlərin motivasiyasını cinayət yolu ilə mənfəətin əldə edilməsi təşkil edir. Başqa qrup alimlər isə belə hesab edirlər ki, qeydə

*Bax: Kolesnikov V. V. "O fenomenе kriminalizatsii v ekonomicheskoй jizni obşestva i ego osmislennii v teorii M. 1998 qod.

alınmış ümumi cinayətlərdə vəzifə cinayətləri, xidməti maraqlara zidd hallar, kommərsiya təşkilatlarında, özəl notariuslarda və de-ktiv xidmətlərində mövcud sui-istifadələri bura aid etmək olar.

Digər müəlliflərin qənaətinə görə "cinayətin qurbanlarını müəyyən edərkən, iqtisadi cinayətkarlıq bazasında yaradılan birləş-dirici əlamətlər sırasına təsərrüfat və vəzifə cinayətlərinin tamahla baş verməsi də daxildir. Çünki cəmiyyətin qanunla mühafizə edilən iqtisadi maraqlarına ziyan vurulur."

Göründüyü kimi burada motivasiyadan söhbət getməsə də cinayətin subyektlərinin xarakterinə əhəmiyyət verilir. Lakin, bu cinayətlərin səbəb və şəraitini təhlil edərkən müəlliflər sair kateqori-yalardan "iqtisadi sahədə tamahla müşayət edilən cinayətlər" terminindən istifadə edirlər:

"İqtisadi sahədə cinayətkarlığın" çox sahəli anlayışını nəzərə alsaq bu cinayətin növlərinə xas kriteriyaların müəyyən edilməsi va-cib elementlərdəndir.

AR CM-nin 9-cu bölməsində iki fəsil iqtisadi sahədə cinayət-lərə, mülkiyyət əleyhinə və iqtisadi fəaliyyət sahəsində olan cina-yətlərə aid edilmişdir.

İqtisadi sahədə olan cinayətkarlığın spesifik növlərinə vergi və gömrük sahəsində olan cinayətkarlığı da aid etmək mümkündür.

§3 Siyasi cinayətkarlıq və onun dövləti cinayətlərlə əlaqəsi

Siyasi cinayətkarlığı müəyyən etmək həmişə problem olaraq qalmışdır.

Əvvələn – "siyasi cinayətkarlığı" və "hakimiyyətin siyasi op-ponenti" anlayışlarını fərqləndirmək lazımdır. Bu anlayışları ayırd edə bilməsək, qarışdırsaq onda hakimiyyət nümayəndələrinin hər cürə tənqidə məruz qalan hərəkətləri cinayət sayıla bilər.

Kriminoloq-alim Merqenin nəzərinə görə siyasi cinayətkarı ümumi cinayət törədəndən 4 əlamətə görə fərqləndirmək lazımdır:

1) Siyasi "cinayətkar" özünün cinayət əməlini törətmək niy-ətini gizlətmir və bunu əməli ilə bəyan edir;

2) O, pozduğu hüquq normalarının legitimliyi ilə razılaşmır və ya onun legitimliyinə etiraz edir, bunu əsaslandırmağa çalışır;

3) Müəyyən edilmiş hüquq normalarının və əxlaqın (xidməti davranışın) dəyişilməsi məqsədini güdür;

4) Təmənnəsiz hərəkət edir, eqoistik marağ güdmür. Lakin siyasi cinayətkarın bu anlamda başa düşülməsi, hakimiyyətin siyasi apponenti anlayışı ilə eyniləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Daha doğ-rusu bu alturizm (öz mənafeyini unudub, başqalarının qeydinə qalma, başqalarına təmənnəsiz yardım etməyə hazır olma) moti-vasiyasından irəli gəlir. Təbii ki, bu hüquqi məntiqə sığmır. RF-nin krimonoloqu V.V. Luneev yazır: siyasi cinayətkarlıqla hakimiyyətin siyasi apponenti anlayışlarının eyniləşdirilməsi nəticəsində demok-ratik cəmiyyətin cinayət qanunvericiliyində siyasi motivasiya krimi-nallaşa bilməz. Amma siyasi motivli cinayətlər bütün cəmiyyətlərdə baş verib və baş vermişdir. Prinsip etibarı ilə siyasi cinayətkarlıq, konkret olaraq əməl və ya əməllər sisteminin kriminallaşmasıdır.

Almaniya Federativ Respublikasının Cinayət Hüququnun xü-susi hissəsi - "Bəşəriyyətə (sülhə) və dövlətə xəyanət demokratik hüquqi dövlətin yaradılmasına təhlükədir" - "Xarici dövlətlərin əleyhinə cinayətkar əməl " – bölmələri və fəsilləri ilə başlayır. Daha sonra qeyd edilir ki, faşizm ideyalarının yaranması, irqçilik və köləliyin olduğu şəraitdə cəmiyyət demokratik, dövlət isə hüquqi sayıla bilməz.

Fransa dövlətinin Cinayət Məcəlləsində millətə qarşı cinayət-lərə görə cəza müəyyən edir. Eyni əməllərə görə İtaliyanın da CM cəza nəzərdə tutur. Məs: dövlətin daxili və xarici təhlükəsizliyinə edilən qəsdə görə.

Faktiki olaraq törədilən əməlin xarakterinə diqqət yetirmək lazımdır. Əgər siyasi "cinayətkar" özbaşına olaraq zor tətbiq etməklə, qanunsuz yolla varlanırsa, qanunun tələbləri baxımından ümumi cinayət törədən cinayətkarların sırasına daxil olur. Digər

* Bax: V.V. Luneev, Prestupnost XX veka , str. 167.

tərəfdən motivasiya siyasi xarakter daşdığından, o həm də siyasi cinayətkardır, (Sitat Mergenə məxsusdur.) siyasi motivli cinayət əməlini törədir.

Bununla əlaqədar olaraq siyasi motivlə spesifik cinayətlər də törədilir. Məs: hakimiyyətin işğal (zəbt) edilməsi, casusluq, seçkilərin nəticələrini saxtalaşdırma, siyasi xadimlərin (rəqiblərin) öldürülməsi və s.. Dövlət və ya hakimiyyət nümayəndəsinin fəaliyyətinə xitam vermək məqsədilə öldürülməsi də siyasi motivasiyaya daxildir.

"İkincisi: "Dövləti cinayətkarlıqla", "Siyasi cinayətkarlıq" (cinayətləri) anlayışları əhəmiyyətinə və mənasına görə uyğun deyillər. Siyasi cinayətkarlığın anlamına və mənasına uyğun olan üç yanaşma mövcuddur.

1) *Söhbət siyasi dairədə baş verən cinayətlərdən gedirsə, belə təhlükəli əməllər ilk növbədə dövlət hakimiyyəti, dövlət quruluşu və siyasi rejimlə əlaqədar olmalıdır.*

2) *İki kriteriya – törədilən cinayət siyasi sahəni - sferanı əhatə etməklə, siyasi motivasiya üzrə baş verməlidir.*

3) *Diqqətdə yalnız qeyd olunan motivasiya saxlanılmalıdır ki, əməlin hüquqi cəhətdən tövsifi mümkün olsun.*

4) *Bəzi hallarda dövlət və ictimai quruluşa yönələn qəsdlər cinayətlərin məcmusu baxımından "siyasi cinayətkarlıq" termini "dövləti cinayətkarlığın termini" ilə eyni cür (oxşar) qəbul edilir. Amma dövləti cinayətlər özünün müxtəlifliyinə görə (söhbət dövlətin siyasi institutlarına edilən cinayətkar qəsdlərdən gedir) geniş rezonans doğuran hadisə kimi siyasi cinayətkarlıqdır. Bu siyasi partiyaların, onların liderlərinin, siyasi institutların formalaşması və dövlət orqanları aleyhinə olan kriminal fəaliyyət kimi ölkədə sosial-siyasi vəziyyəti gərginləşdirmək, pozmaq məqsədilə törədilir. (siyasi terror, seçki bülletenlərin saxtalaşdırılması və s.)*

Dövləti cinayətkarlığı (cinayətləri) müxtəlif kriteriyalara görə də ayırmaq olar.

Cinayətlərin baş verməsi dairəsindən irəli gələn motivasiya əsasında konstitutsiya quruluşunun dəyişməsi üçün, **xarici təhlükə-**

* Bax: V.V. Lunceev, Prestupnost XX veka, str. 176-180.

sizliyə zərər vuran korrupsiya, terrorizm cinayətləri bu motivasiyalarla müşayət edilir. (Ölkədə konstitutsion hüquq qaydalarını pozmaq məqsədilə, dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsinə mane olan əməllər və s.) Digər hallarda isə dövləti cinayətkarlıq yuxarıda sadalanan cinayətlərin məcmusunu özündə birləşdirir.

Ümumilikdə bu qəbildən olan cinayətlərin motivasiyasını, "dövləti", "iqtisadi" və "siyasi" motiv kimi də qəbul etmək hüquqi məntiqə uyğundur.

Almaniya Federativ Respublikasının alimlərinin nəzərinə görə dövlət quruluşunun əsasının və ya konstitutsion orqanlarının fəaliyyətinin sarsıtılması (dağıtma) halları "siyasi cinayətkarlıq"dır. Bu mənada, vətəndaşların seçki hüququnun həyata keçirilməsinə, habelə dövlət orqanlarına keçirilən seçkilərə mane olma da siyasi cinayətlər kateqoriyasına aid edilir.

RF-nın alimi P. A. Kabanov belə hesab edir ki, bu istiqamətdə mübarizənin elmi metod və üsullarla həyata keçirilməsi üçün **yeni bir hüquq sahəsinə "siyasi kriminologiya" fənninə ehtiyac var**. Bu gün hüquq elmləri sistemində "siyasi kriminologiya"nın yeri görünür. Çünki, "siyasi və dövləti cinayətkarlığı" təhlil edərkən bu qənaətə gəlməmək mümkün deyil**.

* Bax: AR CM. 214, 217, 218, 220 maddələr. Bakt, 2000-ci il.

** Bax: Kabanov P. A. "Politiçeskaya korrupsiya" M. 1978. "Politiçeskiy terrorizm" M. 1997.

VI Fəsil

MÜTƏŞƏKKİL CİNAYƏTKARLIQ

§1. Mütəşəkkil cinayətkarlığın anlayışı və kriminoloji xarakteristikası.

§2. Mütəşəkkil cinayətkarlığın səbəbləri və determinasiyanın özünə xas cəhətləri.

§3 Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin xüsusiyyətləri.

§1. Mütəşəkkil cinayətkarlığın anlayışı və kriminoloji xarakteristikası (səciyyəvi cəhətləri)

Kriminologiyada mütəşəkkil cinayətkarlıq cinayətkarlığa aid olan təhlükəli əlamətlərdən biri kimi özünü nizama salmış formada (qeyd) təzahür etdirir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq - bu kriminoloji nizama salmanın yüksək təzahürüdür.

Söhbət elmi ədəbiyyatlarda, normativ aktlarda tətbiq edilən və mürəkkəbliyi ilə seçilən hadisələrdən gedir. Bu mənada mütəşəkkil cinayətkarlığın meydana gəlmə və inkişaf tarixi diqqəti cəlb edir.

Amerikan müəllifləri D.L. Xerbert və X. Tritt yazırlar ki, mütəşəkkil cinayətkarlığın yaranma və inkişaf tarixi 1950 və 1960-cı illərə təsadüf edir.

Belə ki, həmin illərdə ABŞ Konqresinin Komitələri cinayətkarlığın gizli cəmiyyətlərinin və ya "Mafiya" adı altında kartel – sazişlə fəaliyyət göstərən cinayətkar təşkilatların olmasını aşkar etmişlər.

1960-cı illərdə Oyster – Beysk adlanan beynəlxalq konfransda mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin xarakterik cəhətlərini aşağıdakı kimi müəyyən etmişlər:

- 1) Totalitar – özünü mühafizə edən, cinayətkar birliyin uzun sürən fəaliyyəti;
- 2) İnsanların zəifliyi hesabına gəlirin əldə edilməsinə həssaslanan bacarıqlı fəaliyyət;
- 3) Ələ alma və ya qorxu vasitələrinin təsdiqi;

4) Özlərini qanunlardan qorumağa çalışma.

ABŞ-in 1968-ci il (mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə haqqında) qanununa əsasən mütəşəkkil cinayətkarlıq - qanunla qadağan edilən xidmətlərin yüksək səviyyədə təşkili və intizamlı asosiasiya üzvlərinin qanuna zidd fəaliyyəti ilə ölçülürdü. *Belə birliklərin fəaliyyətinə qumar oyunlarının inhisarı, fahişəlik, sələmçilik və sələmdən hasil olan kapital, narkotik vasitələrin və digər buna xas təşkilatların fəaliyyəti də daxil edilirdi.*

Bu formulaya söykənməklə bir sıra alimlər hesab edirdilər ki, bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə mütəşəkkil cinayətkarlığın səciyyəvi cəhətləri (ABŞ-da və başqa ölkələrdə) ondan ibarət idi ki, bu cinayətin tufeyliliyi (parazitliyi) qadağan olunmuş fəaliyyət üzərində qurulur və yalnız sosialist sistemində mümkün olur; azad iqtisadi fəaliyyətə yer olmayanda mütəşəkkil cinayətkarlığın fəaliyyət meydanı qadağan olunmayan iqtisadi fəaliyyətə çevrilir.

Təbii olaraq belə mühakimə yanlışdır. Bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdiyi ölkələrdə də dövlətin nəzarətindən çıxan kölgə iqtisadiyyatı mövcuddur. Orda da mütəşəkkil cinayətkarlıq üçün meydan olub və olacaq (Ş.Ə).

ABŞ-in Ohayo ştatının hüquq-mühafizə orqanlarının 1982-ci ildə keçirilən Məsləhət Komitəsinin qətnaməsində yuxarıda qeyd edilən anlama bir az dəqiq şərh verilmişdi: "Mütəşəkkil cinayətkarlıq sözün ənənəvi mənasında maliyyə mənfəəti güdmək məqsədi ilə müəyyən qrupun və şəxslərin qanundan kənar fəaliyyətlərini müvəfəqiyyətlə həyata keçirmək məqsədilə siyasi dairələri ələ almaq və mütəmadi olaraq cinayətkar razılığa gəlməkdə ifadə olunurdu.

Analoji ifadə digər ştatlarda – Nyu-York, Nyu-Cersi, Kaliforniya və s. öz əksini tapmışdı. Bununla da mütəşəkkil cinayətkarlığın tarixdə "ağ yaxahlılar"ın fəaliyyəti ilə əlaqəli olduğu qənaətinə gəlinirdi. Lakin yenə fikir ayrılıqları ortaya çıxdı. Amerikan kriminoloqu D. L. Herbert və X. Tritt bunu dəqiq anlamda ifadə olunan formula kimi qəbul etmədilər.

Burada mühüm cəhət ondan ibarət idi ki, cinayətkar təşkilatlar dövlət orqanlarının tez uyuşan və ələ alına bilən məmur-

larından istifadə etməyi bacarırlar. Hər iki kriminoloqun fikrinə vəzifə cinayətlərindən fərqli olaraq mütəşəkkil cinayətkarlıq fəaliyyətində vəzifə cinayətlərinin subyektlərinin xidmətindən də yararılırlar. Belə dəstələrlə əməkdaşlıq edən vəzifəli şəxslər çox vaxt kimə xidmət edəcəklərini (etdiklərini) də bilmirlər.

Ona görə də formalaşmış mütəşəkkil cinayətkar dəstənin fəaliyyətinin məhdudlaşdırılması son dərəcə zəruridir, vacib məsələdir.

*Belə demək olar ki, mütəşəkkil cinayətkarlıq-korrupsiyanın köməyi ilə sosial nəzarətdən müdafiə oluna bilən və gəlir əldə etmək niyyəti ilə cinayət törətməklə məşğul olan cinayətkar birliyin dayanıqlı şəkildə idarə etdiyi kütləvi fəaliyyətidir. Mütəşəkkil cinayətkarlıq yüksək ictimai təhlükəlilik dərəcəsinə görə sosial patologiyanın forması kimi cinayətkar birliyin daimi və davamlı fəaliyyətində ifadə olunur. Burada cinayətkar birliyin davamlı və dayanıqlı fəaliyyəti diqqət çəkir. Cinayətkarların yazılmamış qanunlarla, tamah məqsədi daşıyan vahid və birgə fəaliyyəti başa düşülməlidir. (təşkilatların birliyi yox)*⁵

BMT-nin Baş Assambleyasının 15 noyabr 2000-ci il 55/25 sayılı qətnaməsi ilə qəbul edilmiş konvensiyasında (transmilli cinayətkarlığa qarşı) mütəşəkkil cinayətkarlığın təzahürünün bəzi cəhətlərinə aydınlıq gətirilir: Lakin "Mütəşəkkil cinayətkarlıq" və "Transmilli mütəşəkkil cinayətkarlıq" ifadələrinin anlayışları verilmir.

Konvensiyanın 2-ci maddəsində: "Mütəşəkkil cinayətkar qrup" (tərkibdə 3 və daha çox şəxslərin birliyini ifadə edir) ifadəsi işlədilir.

Törədilən cinayətlərə görə minimum 4 ilə qədər azadlıqdan məhrum olmanı özündə əks etdirən "ciddi cinayətlər" təsadüfi deyil, vaxtaşırı cinayət törətmək məqsədilə yaranmış "Rəsmiləşmiş struktur qrup" anlayışında verilir⁶.

⁵ Bax: Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin hüquqi tənzimlənməsi RF-nin qanunu, M. 1994. Pravovoe Regulirovaniye borbi s organizovannoy prestupnostyuy. Zakon RF, M. 1994 qod.

⁶ Bax: BMT-nin "Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizədə praktik tədbirlər" barədə tövsiyələri 21-25 oktyabr 1995-ci ildə Beynəlxalq Seminarda təsdiq edilmişdir.

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində mütəşəkkil cinayətkarlığın müəyyən edilməsi aşağıdakı kimi əsaslandırılır.

Beləliklə, mütəşəkkil cinayətkarlıq - formalaşmış və təşkil edilmiş cinayətkar birliyin fəaliyyət münasibətlərinin mürəkkəb sistemidir. Mütəşəkkil cinayətkarlığı təhlil edərkən konkret olaraq aşağıdakılara diqqət yetirmək lazımdır:

1) Mütəşəkkil cinayətkarlığın formalaşması (rəsmiləşdirilməsi) və onun sistemi;

2) Formalaşmış mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin və onların iştirakçılarının sistemi;

3) Formalaşmış mütəşəkkil cinayətkarlığının geniş kriminal maraqları üzrə qarşılıqlı əlaqələrin müxtəlif növləri. (Qanunvericiliyin cinayətkarlara sərf edən lobbiciliyi, cinayətkar psixologiyanın və ideologiyanın yayılması və müdafiəsi, "obşak" vəsaitlərinə sərəncam və s.)

Dünyada global sosial hadisə kimi cinayət təşkilatının ən uzun sürən forması İtaliya mafiyası, Yapon yakudzası, Çin triadı, Kolumbiya narkokarteli (narkosazişi) və s. qeyd etmək olar.

1990-cı ildən başlayaraq bütün dünya yeni növ təşkilatların, həmçinin Rusiya "mafiya" sının olmasını da bəyan etdilər. "Vorı v zakone" – "Qanuni oğru" ifadələri – termini artıq hamıya məlumdur.

"Mafiya" termini dünyada geniş istifadə olunur. Ədəbiyyatda "Mafiya"nın üç əhəmiyyət kəsb edən anlamı var⁷.

1) *Təşkilatın xüsusi adı.* Məs: Siciliyada əhalinin fransız hərbi qüvvələrinə qarşı olan özünümüdafiə patriotik təşkilatı (qeyri-leqal fəaliyyət göstərən təşkilat). Amma sonralar patriotik sayılan belə təşkilatlar cinayətkar təşkilatlara çevrilmişdilər.

2) *Konkret, tarixən yaranmış cinayətkar təşkilatın tipi.* 1965-ci ildə İtaliyada Mafiya ilə mübarizə haqqında qanun qəbul edildi. Sonralar 1982-ci ildə CM-yə 416-cı maddə əlavə edilərək ehtiva edildi ki, mafioz tipli birliklərdə iştirak edən hər bir şəxs (üç və

⁷ "Mafiya – Siciliyada yaranmış iri torpaq sahiblərinin və sələmçilərin mənafehlərini qoruyan gizli cəmiyyət. Mütəşəkkilliyinə görə Çin mafiyası birinci yer tutur. Bax: Ə.Həsənov "Geosiyasət", Bakı, 2010-cu il. "Aypara-3" nəşriyyatı.

daha çox şəxs) 3 ildən 6 ilə qədər azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə cəzalandırılacaq. Lakin onu yaradan, təşkil edən şəxslər isə yalnız azadlıqdan məhrum etmə cəzası ilə cəzalandırılırdı. (4 ildən 9 ilədək).

ABŞ Federal Təhqiqatlar Bürosu yazır: Təkcə Rusiya mütəşəkkil cinayətkarlığın fəaliyyəti dünyanın 58 ölkəsində yayılmışdır və Amerikada bu təşkilatın izi ştatın 30-da qeydə alınmışdır.

Şimali Koreyanın sabiq prokuroru Pak Çopq Suo 1990-cı ildə yazırdı: Cinayətkar təşkilatlar çoxdur, lakin onların dəqiq sayı, üzvü və liderləri o qədər də bəlli deyil.

3) Mafiya – bu nominal bir isim kimi ya mütəşəkkil cinayətkarlığın, ya da sadəcə olaraq müəyyən qrup şəxslərin qanundan kənar fəaliyyətinin gizli birliyidir.

Bəzi ölkələrdə, o cümlədən Rusiya Federasiyasında mütəşəkkil cinayətkarlığın əmələ gəlməsinin iki əsas kriminoloji tipi diqqətə çatdırılır:

Birinci tip – Kriminal təşkilat. Kollektiv subyektlərinin və ya mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətinin formalaşması kimi qəbul edilir. Bu qəbildən olan formalaşma çox növlü olur, müxtəlif şəxsləri ətrafında birləşdirir və dayanıqlı cəhətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Belə tipə xas olan cəhət bir də ondan ibarətdir ki, iştirakçıların birliyi və onların cinayətkar rolu üzərilərinə düşən vəzifə yerinə yetirildikdən sonra məhdudlaşdırılır.

İkinci tip – Kriminal birlik. İkinci tip formalaşma I-ci tipə aid olan cinayətkar təşkilatlara, professional cinayətkarlara təşkilati idarəçilik və koordinasiya funksiyalarını həyata keçirir, qanundan kənar, ictimai maraqlara zidd fəaliyyət göstərən əhəlinin marağını təmin etməklə məşğul olur.

Məs: "Qanuni oğruların", etnik kriminal birliklərin maraqlarını təmin etmək və s.

Bəzən 2-ci tip birliyin iştirakçıları konkret tapşırıqları yerinə yetirərkən digər cinayətlər haqqında da birgə qərar qəbul edirlər.

Belə hallarda onlar ya mütəşəkkil qrupu ya da birinci tipə aid olan başqa mütəşəkkil qrupu özündə birləşdirirlər.

Beləliklə mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin təşəkkülü – bu müxtəlif kriminal təşkilatların vahid məqsədlə, birləşdirilməsi) kriminal birliyi və mütəşəkkil cinayətkarlığın kollektiv subyektlərinin təşkilati - idarəçiliyinin həlli, idarə edilməsidir. Bu barədə AR CM-nin 120.2.1; 126.2.1 (Qəsdən sağlamlığa ağır zərər vurma); 144.2.3 (Adam oğurluğu); 145.2.4 (Qanunsuz azadlıqdan məhrum etmə); 149.2.1 (Zorlama); 150.2.1 (seksual xarakterli zorakılıq hərəkətləri); 171.2.2 (Yetkinlik yaşına çatmayanları fahişəliyə və ya əxlaqsız əməllərə cəlb etmə); 177.3.1 (oğurluq); 178.3.1 (Dələduzluq); 179.3.1 (Mənimsəmə və ya israf etmə); 180.3.1 (Soyğunçuluq); 181.3.1 (Quldurluq); 182.3.1 (Hədə qorxu ilə tələb etmə); 183.2.1 (Xüsusi dəyəri olan əşyaları talama); 184.3.1 (Aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmə yolu ilə əmlak ziyanı vurma); 185.3.1 (Talama məqsədi olmadan qanunsuz olaraq avtomobil və ya başqa nəqliyyat vasitəsi ələ keçirmə); 192.2.2 (Qanunsuz sahibkarlıq); 194.2.1 (Bilə - bilə cinayət yolu ilə əldə edilmiş əmlakı alma və ya satma); 199.2 (İnhisarçılıq hərəkətləri və rəqabəti məhdudlaşdırma); 200.2.2 (istehlakçıları aldatma və ya pis keyfiyyətli məhsul istehsal etmə və satma); 201.2.2 (Əqdin bağlanmasına və onun bağlanmasından imtinaya məcbur etmə); 204.3.1 (Saxta pul və ya qiymətli kağızlar hazırlama və ya satma); 214.2.1 (Terrorçuluq); 215.2.1 (Adamları girov götürmə) müddəalar yetərincədir. Bu cinayətlərin dispozişiyasında "mütəşəkkil dəstə"; "qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs tərəfindən törədildikdə" ifadələri işlənmişdir.

Lakin CM-nin 217- Banditizm; 218- Cinayətkar birlik (təşkilat) yaratma – maddələri "təşkilatlara və ya ayrı-ayrı şəxslərə basqın etmək məqsədilə sabit silahlı qrupların (bandaların) təşkil edilməsi və belə qruplara rəhbərlik edilməsi", habelə "ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlər törətmək məqsədilə cinayətkar birliyin (təşkilatın) yaradılmasını, belə birliklərə (təşkilatlara) və ya onların tərkib hissəsi olan struktur bölmələrinə rəhbərlik etmə, həmçinin ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi üçün plan və şərtlərin işlənilib hazırlanması məqsədilə mütəşəkkil dəstələrin təşkilatçı-

larının, rəhbərlərinin və ya sair nümayəndələrinin birliyinin yaradılması" cinayətkar birlik kimi izah edilir.

Azərbaycan Respublikası CM-nin ümumi hissəsinin - 33-cü maddəsində (cinayətin iştirakçılarının məsuliyyəti) "cinayətin birgə icraçıları" və "cinayətin təşkilatçısı"na qismən də olsa aydınlıq gətirilir. Lakin 34-cü maddədə -Cinayətin bir qrup şəxs, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) tərəfindən törədilməsi – anlamında cinayətin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsinə belə şərh verilir: Bir və ya bir neçə cinayətin törədilməsi üçün qabaqcadan birləşmiş iki və ya daha çox şəxsdən ibarət olan sabit cinayətkar qrup tərəfindən törədilən cinayətlərin mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi hesab olunur. Maddənin 34.4 hissəsində isə ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin törədilməsi məqsədilə sabit mütəşəkkil cinayətkar qrupun yaradılması və ya eyni məqsədlərlə iki və ya daha çox mütəşəkkil cinayətkar qrupun sabit birliyi cinayətkar birlik (cinayətkar təşkilat) hesab olunur.

Mütəşəkkil dəstə və ya cinayətkar birlik yaratmış, yaxud onlara rəhbərlik etmiş şəxs AR CM-nin xüsusi hissəsinin yuxarıda qeyd etdiyim maddələri ilə nəzərdə tutulan hallarda onları yaratmağa və rəhbərlik etməyə görə, habelə mütəşəkkil dəstənin və ya cinayətkar birliyin törətdiyi, bu şəxsin niyyəti ilə əhatə olunan bütün cinayətlərə görə məsuliyyət yaradır. Mütəşəkkil dəstənin və cinayətkar birliyin digər üzvləri də həmin cinayətlərə görə iştirakçı kimi məsuliyyət daşıyırlar.

Lakin qeyd olunanlar kriminal reallığı o qədər də əks etdirmir. Belə ki, cinayətkar təşkilatla cinayətkar birlik bir növ eyniləşdirilir.

Faktiki olaraq bu mütəşəkkil cinayətkar formalaşmanın müxtəlif tipləridir. Bu mənada RF-nin CM-nin 210-cu maddəsi AR CM-nin 218-ci maddəsi ilə eynidir.

Fəaliyyət göstərən kriminal birliklərin liderləri cinayətlərin törədilməsinə dair plan hazırlamaq məqsədilə yox, məhz ağır və ya xüsusilə ağır cinayətlərin baş verməsi məqsədilə razılığa gəlir və

hirləşirlər. Onların ictimai təhlükəli fəaliyyəti konkret olaraq sair, ümumtəşkilati xarakter daşıyır.

Ona görə də AR CM-nin 218-ci maddəsində göstərilən əməllərə görə qeydə alınmış cinayətlərin və şəxslərin aşkar edilməsi, cinayəti törədənlərin, habelə məhkum olunanların, kriminal birliklərin real fəaliyyətinin xarakteri və miqyası barədə fikir söyləmək (mühakimə yürütmək) olmaz.

Bu mənada tədqiqatçılar ümumi və səciyyəvi xarakterə malik olan kriminoloji fəaliyyəti aşağıdakı kimi izah edirlər.

Məcburi səciyyə daşıyan faktorlar:

- 1) Konkret cinayətkar təşkilatın sabit və uzun müddətə hesablanması (davam etməsi);
- 2) Cinayətkar təşkilatın üzvləri arasında vəzifə bölgüsü;
- 3) Bu cinayətkar strukturun iyerarxiya (aşağı "rütbələrin" yuxarı "rütbəliyə" tabe olma qaydasında) qaydasında fəaliyyəti;
- 4) Cinayətkar fəaliyyət zamanı icra etmə sferasına müvafiq vəzifənin dəqiqliyi;
- 5) Təşkilatın mühüm vəzifəsi - qısa müddət ərzində böyük gəlir əldə etmək;
- 6) Təşkilatın öz qrupunun üzvlərinin "sosial sığortasının" səviyyəsinə görə rəngarəngliyi (primitiv qaydada "obşak");
- 7) Təhlükəsizliyin təmin edilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi, hakimiyyət strukturlarının korrupsiyalaşması (ilk növbədə hüquq-mühafizə orqanlarında) hüquq-mühafizə orqanlarının məxfi şəbəkəsində olan şəxsləri – agentləri ifşa etmək məqsədilə təşkilat daxilində əks-kəşfiyyətin təşkili;

8) Təşkilatın daxilində ciddi-dəmir intizam yaratmaq, verilən vədə, içilən "and" a və verilən sözə əməl etməyənlərə, sözə qulaq asmayanlara ciddi cəza tətbiq etmək; Bir növ belə üzvləri ölgün, cansız və key vəziyyətində saxlamaq da tətbiq edilən cəzanın bir növüdür.

Burada fakültətiv əlamətlər də var. Yəni;

1. Təşkilat başçıları konkret cinayət aksiyalarında iştirak etmərlər, icraçıları cinayət törətməyə fərhəndirməklə işlərini bitmiş hesab edirlər;

2. Cinayətkar fəaliyyət nəticəsində çirkli pulların yuyulması (bu məcburi əlamət hesab olunur);

3. Cinayətkar birliklərin milli və klan əlamətlərinə görə formalaşdırılması;

4. Beynəlxalq əlaqələrin mövcudluğu;

5. Elm və texnikanın son nəliyyətlərindən istifadə edilməsi.

Cinayətkar təşkilatların "nüvəsi", özəyi var, daimi iştirakçıları və yerlərdəki üzvləri, xüsusi və dar ixtisaslı məsələlərlə məşğul olan subyektləri var. Bundan başqa cinayətkar təşkilatların iştirakçıları- nın özlərinin həyat fəaliyyətinə, rəhbərlərinə və təşkilatın norma- larına tabe olması;

İkincisi isə - cinayətkar təşkilatın iştirakçılarının fəaliyyəti müəyyən şəxslərin və dövlət strukturlarının vəzifəliyini hədiyyə- lərlə ələ alınması.

Alimlərin qənaətinə görə təşkilatın "yemək masasından" fay- dalanan, böyük maliyyə imkanına malik birliyin liderlərinin diqqə- tini özünə cəlb etmək istəyən və onları tənqə gətirən, zəhlətökən tərəfdaşları da olur.

Daha iri kriminal təşkilatlar kiçik cinayətkar qruplardan yaradı- lır və fəaliyyət göstərir. Belə iri təşkilatlar aşağı strukturlarda fəaliy- yət göstərən qrupların funksiyalarına məhdudiyətlər qoyur. Belə ki;

a) Təşkilatın idarə edilməsi və ya liderin funksiyası kiçik strukturlara həvalə edilə bilməz. Habelə,

b) Cinayətlərin bilavasitə törədilməsi və onların sxemi;

c) Təşkilatın fəaliyyəti üzrə funksiyaları vahid struktur baxı- mından idarə edilməsi və konspirasiyanın qorunması vəzifəsi də "kiçiklərə" verilə bilməz.

İri kriminal təşkilatların rəhbərləri və ideoloqları cinayət törət- mək, harda və nə vaxt törədiləcək cinayətlərin detallarına var- maya bilərlər. Bununla təşkilatların hissə rəhbərləri məşğul olurlar. Məs: Ofislərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsini özəl mühafizə strukturları həyata keçirirlər.

Belə təşkilatların kriminal fəaliyyəti qanuni sahibkarlıq fəaliy- yəti ilə sıx bağlıdır. Təəccüb doğuran hal ondan ibarətdir ki, bəzən

bu tip təşkilatların fəaliyyətləri cəmiyyət tərəfindən rəğbətləndirilir. Belə hallar isə təşkilatın cinayətkar fəaliyyətində ictimai təhlü- kəliyili özündə əks etdirən əməlləri ayırmaqda çətinlik yaradır.

Əldə edilən gəlirin bir hissəsinin çirkli pul kimi korrupsiyaya yönəlməsi və ciddi konspirasiya qaydaları, kriminal maraqlarda lob- biçilik, qanunvericiliyi qabaqlamaq, gəlirlərin dəqiq hesablaması qanunsuz formalaşmış belə təşkilatlara təşkilat kimi nəinki "yaşa- maq", hətta müəyyən mərhələdə dövlət sistemləri ilə mübarizədə "qələbə qazandırır".

Mütəşəkkil cinayətkar formalaşmanın – kriminoloji cəmiyyətin (birliyin) ikinci tipi

Bu tip, müxtəlif cinayətkar qruplar, banda və təşkilatların əməkdaşlığı, habelə koordinasiya əsasında əmələ gəlir və fəaliyyət göstərir:

- *Belə birləşmə nəticəsində formalaşmış təşkilatların liderləri bir-birilərinin "daxili işlərinə" qarışırlar.*

- *"Xarici siyasətlərini" birlikdə müzakirə edir, kriminal rəqib- lərinə, dövlətə və ictimai təşkilatlara nisbətə, bəzi dairələrə, bir söz- lə davranışları ilə liderlərin ümumi maraqlarına zidd olan hallarda "konsiliyuma" yığışırlar. Bu bir növ elektron və yazılı informasiyanın dəyişilməsi (mübadiləsi, ideyaların dəyişdirilməsi) kimi qəbul edilir. Bunu Bernard Şounun bir fikri ilə də tamamlamaq olar:*

"Əgər mənim bir alman və sənin də bir alman varsa, onları dəyişsək yenə hər birimizin bir alması olar. Amma sənin bir ideyan və mənim də bir ideyam varsa onları dəyişsək hərəimizin iki ideyası olar"

Koordinasion əlaqənin bu şəkildə qurulması, təşkilatlararası idarəçiliyin güclənməsi, mütəşəkkil cinayətkarlığın srtateji prob- lemlərinin həlli, dövlət orqanlarına və onların fəaliyyətlərinə münasibətə "xarici siyasətlərinin" realizə olunmasına hesablanır. RF-nın kriminoloqu S.V.Borodin özünün "Cinayətkarlığa reaksiya" (və ya təsir etmə) kitabında bunu belə izah edir: "İnsan kameraya düşərkən

özünü kriminal cəmiyyətin zərrəsi, kiçik bir hissəsi sayır." Amma əməlindən peşmançılığını çəkmir. Hətta azadlığa və doğmalarının əhatəsinə qovuşduqdan sonra da əxlaq zidd vərdişlərindən ayrılmaq istəmir ...

Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cinayətkar birliyin strukturu

Kriminal aləmdə, daha çox cəzaçəkmə müəssisələrində "Nüfuzlu kriminal" və "qanuni oğrular" anlayışlarından geniş istifadə edilir. Onlar çox şaxəli xarakter daşıyırlar. Birinci ad ümumi mənada kriminal mühitin liderlərinə verilən yığcam ad, konkret xarakterə malik olmayan ümumi isim kimi qəbul edilir. Digər ad "qanuni oğrular" isə kriminal dairədə tanınmış və etibar qazanmış şəxslərin bu ada layiq görülməsi və bu ada yaxınlaşması mənasını təsdiqləmiş olur.

Azadlıqdan məhrum etmə yerlərində cinayətkar birliyin strukturu aşağıdakı kimi həyata keçirilir:

"*Qanuni oğru*"nun "*təyin*" etdiyi şəxslərin "*qanuni oğru*"nun adından qərar qəbul etmək hüququ olur. (*O, olmayanda*). *Bundan sonra "nəzarətçi" deyilən şəxsin səlahiyyətinə az əhəmiyyətli, özəl xarakterə malik qərarlar qəbul etmək imkanı da verilir. "Nəzarətçi"lər müxtəlif vəzifələri həyata keçirirlər. "Obşaka nəzarət edən" bir qayda olaraq qiymətli şeyləri, pulu, siqareti, audio-video texnikanı akkumulyasiya edir (toplayır); "Kamera tipli cərimə təcridxanalara nəzarət edən" in vəzifəsinə orada saxlanılan məhkumların ümumi vəziyyətlərini nəzarətdə saxlayır, bir növ mövcud çətinlikləri aradan qaldırmaq məqsədini daşıyır;*

"*Xəstəxanalara baxan-nəzarət edən*" maddi problemlərin həllinin və tibbi yardımın vaxtında göstərilməsinin qayğısına qalır;

"*Oyuna baxan*" (kart və digər stolüstü oyunlara) "*zona*"da baş verən və maraq kəsb edən (pullu) bütün oyunların keçirilmə qaydalarına baxır;

İslah əmək düşərgələrində - indi cəzaçəkmə müəssisələrində kriminal ittifaqın əsas kütləsi (çəkisi) sayılan və məhkumlar kateqoriyasından olan "kişilər" fəaliyyət göstərir. Belələrinin səlahiyyətinə "oğru obşaklar" üçün istehsal müəssisələrində geniş tələbatlı malların hazırlanması daxildir.

Cəzaçəkmə müəssisələrində özlərini daha fəal göstərən məhkumlar administrasiya rəhbərliyinin qoyduğu qaydalara məhəl qoymadan "qanuni oğrular" təbliğ etməklə məşğul olurlar.

Zonda baş verən oyunlardan yığılan gəlirlər kriminal dairənin fəaliyyətini tənzimləməkdə mühüm əhəmiyyət kəsb edir və çox vacib rol oynayır.

Cəza çəkilib qurtardıqdan sonra azadlıq şəraitində də qeyd olunan sxem əsasında vəzifələr icra edilir. Bir sıra kriminal dairənin iyerarxik funksiyaları da bu sxemə əlavə olunur.

"Qanuni oğru" ilk əvvəl cinayətkar birliyin peşəkar cinayətkarların birliyi kimi yaranmış, sonralar isə cinayət aləmində nüfuzu olan liderlərin birliyinə çevrilmiş, müasir dövrdə isə bu birliyə bir neçə iqtisadi cinayətkarlar da daxil olmuşdur. Amma belə ittifaqın əsasını cinayət aləmində olanlar, həyatının müəyyən, bəlkə də əksər hissəsini cəzaçəkmə müəssisələrində keçirənlər təşkil edir.

Kriminologiya ilə bağlı ədəbiyyatdan məlum olur ki, Rusiya Federasiyasında cinayətkar birliklərin sayı çoxdur, onlar ya bir-birləri ilə düşmənçilik edir (yandırma, qətlər, mübahisələri nümayişkarana şəkildə, heç kimdən çəkinmədən silahla həll etmə) və yaxud barışıb, fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Belə birliklərin daha çox tanınmışı "qanuni oğru"lardır.

Bu mənada Azərbaycan Respublikası 1991-ci ildə müstəqilliyini əldə etdikdən sonra ölkədə bəzi qüvvələr keçid mərhələdən sui-istifadə etməklə "cinayətkar birliklərə" xas tərzdə fəaliyyət göstərmək istəsələr də, sonrakı illərdə və bu gün hüquq-mühafizə orqanlarının çevik, habelə təxirəsalınmaz tədbirləri nəticəsində belə qüvvələr artıq zərərsizləşdirilmişdir. Təkcə 2011-ci ildə ağır və xüsusilə ağır cinayətləri törətməkdə maraqlı olan mütəşəkkil dəstələrin fəaliyyətinin qarşısını almağa qabaqlayıcı tədbirlər görülmüş

* "Reaqirovanie na prestupnost". Moskva 2002-ci il səh 175.

və bu növ cinayətlər 6,5% (ağır və xüsusilə ağır) azalmışdır. DİN-in 2011-ci ildə qeydə alınmış cinayətlərin dinamikasındakı vəziyyətin təhlilindən məlum olur ki, mütəşəkkil cinayətkarlıq "öz qanunlarını" Azərbaycanda işlədə bilmirlər. Keçmiş ittifaq miqyasında tanınmış və kriminal nüfuzla malik şəxslər isə artıq lokallaşdırılmışlar.

2012-ci ilin 6 ayı ərzində 1030 nəfəri birləşdirən 396 cinayətkar qrup, eləcə də 49 nəfərdən ibarət 9 mütəşəkkil dəstə zərərsizləşdirilmişdir. Respublika DİN-nin cinayətkarlıqla mübarizə siyasəti tədqirə layiqdir.

Mütəşəkkil cinayətkarlığa aşağıdakı cəhətlər də xasdır:

a) Kriminal fəaliyyətin həyat təzi kimi sisteməlik xarakter daşıması;

b) Geniş miqyaslı kriminal tapşırıqların həlli;

c) Özlərinin spesifik maraqlarını təmin etmək məqsədilə peşəkar cinayətkarların birləşmək tələbatı (birləşmək zərurəti, ehtiyacı)

Mütəşəkkil cinayətkarlıq – cinayətkarlığın iqtisadi, terroristik və başqa neqativ istiqamətə ayrılan növü deyil. Əksinə terrorism, korrupsiya və iqtisadi cinayətkarlıq mütəşəkkil cinayətkarlığın qollarıdır

Başqa cür də ifadə etmək olar: Mütəşəkkil cinayətkarlıq müəyyən mənada cinayətləri və onun ayrı-ayrı növlərini bir-birinə vahid sistemdə inteqrasiya edən və bağlayan, cinayətkarlığın ayrı-ayrı növləri ilə müqayisədə tam və bütöv sosial hadisədir. Müvafiq olaraq mütəşəkkil cinayətkarlıq differensiasiya (təbəqələşmir) edilmişdir. (Məs: Cinayətkarlığa xas olan təbəqələşməyə.) Belə differensiyalaşmanı qrup halında olan cinayətkarlığa (mütəşəkkilliyə xas olan əlamətlərsiz) aid etmək olar.

Məs: iqtisadi mütəşəkkil cinayətkarlıq, mütəşəkkil korrupsiya cinayətkarlığı, mütəşəkkil narkocinayətkarlıq, gənclərin mütəşəkkil cinayətkarlığı kimi ifadələri işlətmək düzgün olmazdı. (Siyasi dairələrdə, iqtisadi sahədə, mütəşəkkil cinayətkarlıq, gənclərin bu cinayətdə iştirakı və s.) Əgər biz narkobizneslə məşğul olan mütəşəkkil cinayətkar birliyindən danışırıqsa onların fəaliyyəti yalnız

* Bax: "Bakı-Xəbər" qəzeti, 1 avqust 2012-ci il. Səh.4.

narkotiklərlə bağlı olmur. Bu həm də narkobanda, korrupsiya, müxtəlif formada zorakılıqlar, cinayətkar gərilərin leqallaşması, silahla bağlı cinayətlər və digər cinayətlərlə məşğul olmaqdır.

Lakin, bəzi rus müəllifləri O.V. Pristanskaya və S.L.Sibiryakov: "Mütəşəkkil cinayətkarlıq və onunla mübarizə məsələləri" əsərlərində *mütəşəkkil cinayətkarlığın müxtəlif növlərə ayrılmasını* mümkün hesab edirlər.

2003-cü ildə RF-da əhali arasında keçirilən interaktiv sorğunun nəticələri ilə tanış olaq: Ekspertlər "ölkədə mütəşəkkil cinayətkarlığın hazırkı durumunu necə qiymətləndirirsiniz?" - sualına Krasnodar vilayətinin sorğuda iştirak edənlərin 36% – "dövlət və ictimai institutlar tərəfindən tam nəzarətdədir", 39% "tam yox, amma nəzarətdə"dir, cavabını vermişlər. Lakin, həmin sualı vilayətin sorğuya qatılan tərkibin 71%-i aşağıdakı ifadədə cavablandırmışlar. "Regionda mütəşəkkil cinayətkarlıq iqtisadi sahənin fəaliyyətinə tam nəzarət edirlər".

XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində Rusiyada mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizənin vəziyyəti son dərəcə ağır olmuşdur.

2000-2004-cü illərdə Rusiya Federasiyasında bu sahədə bəzi azalmalar müşahidə edilsə də qanunsuz silahlı dəstələrin formalaşması və belə dəstələrdə iştirak faktorlarının sayı dinamikada artmışdır. Lakin aparılan mübarizə nəticəsində mütəşəkkil cinayətkar birliklərinin üzvlərinin məsuliyyətə cəlb olunması faktları azalmışdır. Məs: 1997-ci ildə aparılmış istintaq nəticəsində Rusiyada mütəşəkkil cinayətkar birliklərin iştirakı ilə törədilən 15136; 2003-cü ildə isə 12527 fakt aşkar edilmişdir. Cinayət məsuliyyətinə əgər 1997-ci ildə 14449 nəfər cəlb edilmişdirsə, bu rəqəm 2003-cü ildə 11788 nəfər olmuşdur. Aparılan mübarizə səmərə verməmiş, cinayətkar birliklərin dairəsi genişlənməmişdir.

Azərbaycan Respublikasının hüquq-mühafizə orqanları, DİO-nun, MTN-nin bu istiqamətdəki mübarizəsi sistemli xarakter daşmışdır. Təkcə 2011-ci il ərzində DİO-nun mütəşəkkil cinayətkar-

* O.V.Kristanskaya, S. L. Sibiryakov Voprosi orqanizovannoy prestupnosti i borba s ney. Moskva 1993, s.25-30.

İqla mübarizəsi məqsədyönlü olduğundan 492 ağır və xüsusilə ağır cinayət, o cümlədən 16 qəsdən adam öldürmə, 67 quldurluq və soyğunçuluq faktları törətmiş 560 nəfərdən ibarət 186 mütəşəkkil qrup və dəstə zərərsizləşdirilmişdir*.

Azərbaycandan fərqli olaraq keçmiş ittifaqın öncül subyekti Rusiya Federasiyasının ərazisində yalnız qeydə alınmış mütəşəkkil cinayətkarlıqla bağlı faktlara toxunduq. Aparılan müşahidələr belə deməyə əsas verir ki, yüksək latentlik təşkil edən mütəşəkkil cinayətkarlığın vəziyyətinə görə ekspertlər – hakimlər, hüquq-mühafizə orqanlarının və xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşları narahatlıqlarını ifadə etmişlər. Qeydə alınmayan ən çox belə cinayətlər Çexen Respublikasında baş vermişdir. Sorgusu keçirilmiş ekspertlərə: “Rusiyada 2001-2003-cü illərdə mütəşəkkil cinayətkarlığın vəziyyətini necə qiymətləndirirsiniz?” sualına, rəyi soruşulan (10 ildən çox stajı olan) ekspertlərin iştirakı “Onun tərkibi genişlənilir, təsir dairəsi isə böyüyür” 27%; “Regionlar arası əlaqəsi genişlənilir” 16%; “Mütəşəkkil cinayətkarların korrupsiyalanmış vəzifəli şəxsləri möhkəmlənir” 31%; təşkil etmişdir.

RF-in DİN-nin verdiyi məlumatına görə 1993 – 1998-ci illərdə “qanuni oğruların” sayı - 1993-cü ildə 1200; 1994 – 1280; 1995 - 1420; 1996 - 1480; 1997 - 1500; 1998 - 1560; nəfər olmuşdur. “Qanuni oğrular” heç vaxt vahid birlikdə olmamışlar. Onlar da “qaranlıq”, “qanunilər”, “qırmızılar”, “slavyanlar”, “qafqazlılar” və yaxud “bubnovalı”, “pikovalı” və s. təbəqələrə ayrılırdılar.

Cinayətkarlıqla mübarizədə fəallıq göstərən, canından keçən DİO-nun əməkdaşları ilə sözüən həqiqi mənasında qurur duymaq olar. Etiraf etmək əlverişlidir ki, mütəşəkkil cinayətkarlıqla, onun profesional dəstəsi, kriminal nüfuza malik şəxslərlə mübarizə aparmaq o qədər də asan deyil, çox çətindir. Hətta risklidir. 1997-2001-ci illərdə Rusiyada baş verən sifarişli qətlərin ümumi sayı göstərilmişdir – Lakin törədilənlərin 132-nin üstü 1997-ci ildə; 152 cinayət 1998-ci; 1999-cu ildə 155; 2000-ci ildə 146; 2001-ci ildə isə 142 belə qətlərin üstü açılmışdır. Bu mübarizədə təkca 1997-ci ildə

256 polis işçisi xidməti vəzifəsini icra edərkən həlak olmuş, 515 nəfər isə yaralanmışdır. Müvafiq olaraq 1998-ci ildə 255 nəfər həlak olmuş, 474 nəfər yaralanmışdır. Lakin 1999 və 2000 –ci illərdə ölənlər və yaralananların sayı artmışdır. Belə ki, 1999-cu ildə ümumiyyətlə cinayətkarlıqla mübarizədə xidməti vəzifələrini icra edərkən 327 DİO-nun əməkdaşı həlak olmuş, 707 nəfər əməkdaş isə yaralanmışdır. 2000-ci ildə 456 nəfər həlak olmuş, 1225 nəfər əməkdaş isə yaralanmışdır. DİO-nun əməkdaşlarının həyatı və sağlamlıqları ilə bağlı olan faciəli hadisələr mütəşəkkil cinayətkarlığın əhatə dairəsinin genişlənməsi, korrupsiya ilə bağlılığı, “nüfuzlu” şəxslərin daha açıq şəkildə qanuna zidd fəaliyyətlərinin davam etməsi ilə əlaqələndirmək olar.

Azərbaycanda isə belə halların baş verməsi ehtimaldan belə uzaqdır. Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti mütəşəkkil cinayətkarlığın inkişafına imkan vermir. Amma cinayətkarlıqla mübarizədə polis əməkdaşlarının həyat və sağlamlıqları üçün təhlükə olmuş, var və olacaq. Bu işdə həyatını itirənlər də var.

Təcrübə göstərir ki, kriminal mühitin üzvləri (iştirakçıları) fəaliyyətini müəyyən istiqamətə yönəltmək üçün bəzən cəmiyyətin siyasi institutlarının nəzarətdə saxlanması məsələsinin kimə həvalə olunmasını həll edirlər. Bu baxımdan siyasi institutları nəzarətdə saxlamaq “kriminal nüfuza malik” şəxslər üçün çox şeydir. Ona görə də hüquq-mühafizə orqanları əməkdaşlarının xidməti vəzifələrini icra edərkən həlak olma faktları çoxluq təşkil edir. Hərda mütəşəkkil cinayətkarlıq çox şəxəli fəaliyyətə malikdirsə, orada hakimiyyətin xüsusi səlahiyyətinə malik əməkdaşların həlak olması faktları da çoxdur. Qanuna zidd qüvvələr isə daimi inkişafda olur.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq bu gün - seqment xarakterli fəaliyyətə malikdir. Bu riyazi mənada vətər ilə qövs arasında qurulan dairə parçasıdır. Cinayətlərin kəmiyyət və keyfiyyət göstəricisi mənasında isə - mütəşəkkil cinayətkarlıq qeydiyyata alınmış bütün cinayətlərin 56%, cinayəti törətməyə görə aşkar edilmiş şəxslərin

* Bax: “Xalq qəzeti 25.01. 2012-ci il , səh 2.

50% və qrup halında törədilən cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslərin 97%-ni özünə aid edir, onun fəaliyyəti ilə sıx bağlı olur*.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın təhlükəliliyi bir də onunla izah edilir ki, belə qrup və dəstələr, kriminal nüfuzla malik liderlər beynəlxalq miqyasda fəaliyyətlərini genişləndirir, yeni miqrasiya dalğası ilə əlaqəni möhkəmləndirir və əcnəbi cinayətkar birləşmələrlə münasibət yaradırlar. Eyni zamanda kriminal bazar da genişlənir. İnsanların əşya kimi alqı-satqısı (insan alveri), adam oğurluğu, insan orqanlarının transplantasiyası və digər əməllər "bazarın" genişləndirilməsinə zəmin yaradır.

"Kriminal bazar" leqallaşmış bazardan ayrı mövcud olmur.

Kriminal bazar leqallaşmış bazarlar kimi həyatın bütün faktorlarının təsiri altında yaranır və inkişaf edir."

Uzun illər ərzində mütəşəkkil cinayətkarlıq özünü monopolist kapital sahibi (nümayəndəsi) kimi, leqallaşdırmağa çalışıb.

İndi, mütəşəkkil cinayətkarlıq artıq transmilli xarakterə malikdir, müxtəlif dövlətlərin ərazilərində xislətlərinə xas cinayətlərin törədilməsini davam etdirirlər.

Aparılmış tədqiqatların nəticəsi göstərir ki, (burada hüquq - mühafizə orqanlarının bu cinayətlərlə mübarizə apararaq əməkdaşlarınının da rəyi nəzərə alınmışdır. Söhbət Rusiyadan gedir.) daha çox ictimai təhlükə "qanuni oğrular" tərəfindən gözlənilir. Belə şəxslər iqtisadi sahədə olan cinayətkarlığı nəzərdə saxlamağa, siyasi proseslərə təsir etməyə çalışırlar. Amma son illər "qanuni oğruların" sayı artıq azalmağa üzrədir zaman dəyişir. Onların da ömrü "dinozavr- nəhəng" vəhşilər kimi demək olar ki, azalmış və tükənmək üzrədir.

Rəsmi məlumatlar əsasında 1980-ci illərdə korrupsiya və rüşvətxorluqla aparılan mübarizə kampaniyası nəticəsində Özbəkistan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi haldan salındı. 1982-ci ildən başlayaraq milis və ya hüquq – mühafizə orqanlarının əmək-

* Bax: Vanyuşkin S.B. "Orqanizovannaya prestupnost v reformiruyemoy Rossi i napravleniya borbi s ney.Moskva 2002, str 103-107.

daşlarının əleyhinə başlanılmış hər üç cinayət işindən birinə yenidən baxılmış və ya dayandırılmış işlər təzələnməmişdir.

RF-in DİN-nin 21 yanvar 2000-ci il kollegiyasında mütəşəkkil cinayətkarlığın artıq bir sıra sahələrinin; ələlxüsus metallurgiya, kömür, meşə və ağac emalı sənayelərinin zəbt edilməsi önə çəkilmişdir*.

Əməliyyat məlumatlarına əsasən mütəşəkkil cinayətkarlığın əqidos-himayəsi altında təkcə Moskva şəhərində *profesional dilənçiliklə müntəzəm 100 min nəfər məşğul olur*. Bu sırada azyaşlılar, "sahibsiz" uşaqlar çoxluq təşkil edir. Rusiya DİN-nin Elmi Tədqiqat İnstitutunun məlumatına görə 2000-2001-ci illərdə Moskva şəhərində baxımsız uşaqların sayı 33 min nəfərə çatmışdır. Onların əksəriyyəti dilənçiliklə, avaraçılıqla günlərini keçirirlər və mütəşəkkil cinayətkar qruplara "işləyirlər"**.

§2. Mütəşəkkil cinayətkarlığın səbəbləri və determinasiyanın özünə xas cəhətləri

Mütəşəkkil cinayətkarlığın determinasiya proseslərini öyrənməkən (səbəbləri də daxil olmaqla) bu cinayətkarlığın dəyişilməsi və qarşılıqlı əlaqədə olan proseslərə diqqət yetirmək lazımdır.

Tamamilə təsdiq edilmişdir ki, əgər adi cinayətkarlıq cəmiyyətə hücum edib, onun institutlarının fəaliyyətinə qarşı hərəkət edirsə (inkişafına mane olursa) mütəşəkkil cinayətkarlıq belə hücum zamanı dövlətin strukturlarına söykənir (ona arxayın olur), vətəndaş cəmiyyətinin və onun ictimai fondlarının, legal iqtisadi strukturların fəaliyyətindən bəhrələnərək onlara qarşı çıxır.

Qeyd etdiyim strukturlar aşağıdakı mexanizmlərdən istifadə etməklə kriminallaşır: korrupsiya; diskreditasiya (dövlət strukturlarını nüfuzdan və hörmətdən salma); şantaj etmə; hədə -qorxu və bəzi şəxslərin fiziki cəhətdən məhv edilməsi.

* Beynəlxalq informasiya bülleteni. Pilot nömrə, aprel 2000-ci il səh. 2.

** Bax: Komsomolskaya pravda, 2002-ci il, 11 aprel.

Nəticə etibarını ilə yeni sosial situasiya yaranır.

Cəmiyyət və onun xeyli sayda strukturları yüksək kriminogen cəhətlərə malik cəmiyyət kimi xarakterizə olunur və "ad qazanır". Belə şəraitdə mütəşəkkil cinayətkarlığın siyasətdə, iqtisadiyyatda, sosial və cəmiyyətin mənəvi həyat sferasında fəaliyyət göstərən liderlərinə nəzarət etmək imkanı genişlənilir, ictimai həyatın kriminallaşması proseslərinə mane olan hallara qarşı da fəal təsir edə bilir. Bu mənada mütəşəkkil cinayətkarlıq:

- Əhalinin müəyyən hissəsini özünün mütəşəkkil kriminal fəaliyyətinə cəlb edir.

- Cəmiyyətin "kriminal cəmiyyət" kimi spesifik strukturlaşmasını təmin etmək üçün sosial münasibətlərə geniş təsir edir.

- Kriminal cəmiyyətin iqtisadi, sosial, siyasi hakimiyyət və onun mənəvi əsaslarını müəyyən edir; özünün idarəçilik, təhlükəsizlik, yeni nəslin formalaşması və "məhkəmə"lərin sistemini yaradır. Özünün daxili və xarici siyasətini müəyyən edir.

"Kriminal cəmiyyət" dedikdə, "böyük cəmiyyətin" ilə bir alt strukturunu başa düşməliyə ki, leqal (rəsmi) cəmiyyət ilə də qarşılıqlı surətdə əlaqədar olsun.

Kriminal cəmiyyət "böyük cəmiyyətin" orqanik hissəsi olmaqla, üzvləri leqal cəmiyyətlə, bütövlükdə cəmiyyətlə daima qarşılıqlı əlaqədə olan, qanunsuz fəaliyyətləri konstitusiyaya, hüquqa, hakimiyyətin konstitutsion orqanlarına və idarəçiliyin qanuni sistemində istiqamətlənir.

Beləliklə, "Leqalist" ("qanuniləşmiş") cəmiyyət "dövlət məşin"na malik olur, onda qanunda göstərilmiş qaydada rəsmi olaraq vətəndaş cəmiyyətinin institutları fəaliyyət göstərir.

Cinayətkarlıq cinayətkar cəmiyyətdə hökm sürən sosial münasibətlərlə, mübarizə işə cəmiyyətin radikal təbəqəsinə sosial cəhətdən yenidən qurulması ilə bağlı olur.

Penitensiar xidmət idarəsinin cəzaçəkmə müəssisələrində çalışan rejim üzrə əməkdaşları xidməti vəzifələrini həyata keçirərkən vaxtaşırı olaraq məhkum olunanların müxtəlif həcmli yazılarını da aşkar edib götürürlər. Məhkum olunanların yazışmalarında "oğru

kirəsi" adlanan, məhkumların davranışlarına aid "təlimat" barədəki yazışmalara da rast gəlinir.

Qısa olaraq belə məktublardan birini ixtisarla və orfoqrafiyası saxlanılmaqla qeyd etmək yerinə düşərdi.

"Oğru kirəsi" (Vorovskoy proqon)!

"Bütün alicənab dustaqları salamlayıram!

Kişilər və ilk dəfə həbsxanaya düşən bütün gənclər, bizim həyatda yaşayan bütün kəsləri, bütün oğru qaydaları qəbul edənləri, bütün oğru ailələri adından sizə müraciət edirəm.

Qeyd etdiklərim dustaq həyatının qaydaya salınmasına aiddir. Cinayətkar aləm xüsusi dövlətdir. Orada şərafət, vicdan, təmizlik, alicənablıq insan həyatının əsas qanunlarıdır."

Güman edirəm ki, şərhə ehtiyac yoxdur. "Cinayətkar aləm xüsusi dövlətdir" – deyənlərə qarşı mübarizə ilə qurulmalı və həyata keçirilməlidir ki, insanların düşüncələri deformasiyaya uğramasın.

Kriminal cəmiyyət – kriminal dövlət deyil. Dövlət və cəmiyyətin bərabərliyi olmadığı kimi bu iki məşumunu da eyniləşdirmək olmaz. Yuxarıda qeyd etdik ki, kriminal cəmiyyətlərdə iqtisadi, sosial, siyasi və həyat fəaliyyətinin mənəvi dairəsi fərqli və ayrıdır; orda kriminal "siyasi hakimiyyət" və onun kriminal müxalifəti olur; hakimiyyət uğrunda ciddi və amansız mübarizə gedir, "qanuni oğruların" bəziləri "taxt-tacdan" salınır, işə edilir, kimi işə tanıyırlar və s.

Bu baxımdan kriminal cəmiyyət özünün sosial strukturuna malikdir. Yuxarı pillələrdə "qanuni oğrular" və müxtəlif mənşəli kriminal nüfuzu olanlar qərar tuturlar.

Hüquq mühafizə orqanlarının cinayətkarlıqla aparılan mübarizə təcrübələrindən doğan qənaətlərinə görə kriminal "karyera" (tutduğu mövqeyinə və fəaliyyətinə görə həbsxanada böyümək, mənsəb sahibi olmaq) böyük qurbanlar və əziyyətlər hesabına başa gəlir. Kriminal cəmiyyətin sosial iyerarxiyasında yuxarı pillədə duran mövqeyini qorumaqdan ötrü hər cürə əziyyətə tablaşır. Əks təqdirdə başa düşür ki, cinayətkar fəaliyyətdən, kriminal dairədə öz mövqeyindən geri çəkilsə, vəziyyət gərginləşəcək iyerarxiyanın aşağı pilləsinə enməklə nüfuzu da aşağı düşəcək. Bu, kriminal

aləmə xas olan mühüm motivlərdən və əhəmiyyət kəsb edən cəhətlərdəndir. Dövlətin hüquq sistemində qarşı durmaqda da bu motivin kriminal aləmdə vahiməsi böyükdür.

Kriminal cəmiyyətin özünə aid siyasi sistemi də var; Hakimiyyət strukturları-kriminal dairədə bəyənən davranış normalarını normaların pozulmasına görə sanksiyalar qəbul edir. Müxtəlif işlərə baxan "III məhkəmələr"i də olur. Kriminal ideologiyanın və psixologiyanın ictimaiyyətin leqallaşmış institutları və KİV vasitəsilə yayılmasına diqqət yetirilir.

"Kriminal cəmiyyət"- xüsusi, kriminal aləm deməkdir. Bu aləmin kifayət qədər nümayəndələri var, onların normaları, adət və ənənələri, dəyərləri, davranış stereotipləri çərçivəsində ictimailəşirlər (ictimailəşdirilirlər).

Kriminal cəmiyyətin müəyyən hissəsi leqal rejimdə, cəmiyyətin rəsmi çərçivəsində fəaliyyət göstərir, digər hissəsi isə latent və kölgə rejimində - prokurorluq və DİO üçün "görünməz" yerdə hərəkət edir. Qarşılıqlı fəaliyyətin xətti (sərhədi) çoxplanlı və çoxsaylıdır.

Beləliklə cəmiyyətin kriminallaşması mexanizmini təhlil edərkən aşağıdakılar diqqəti cəlb edir:

- Azad rəqabətin inkişafı (heç bir məhdudiyət qoyulmadan rəqabət);

- İctimai münasibətlərin tənzimləyicisi kimi (lazımı) mümkün qədər bazara hesablanma;

- İctimai münasibətlərin sistemsiz dəyişdirilməsi –iqtisadiyyatın həyatın digər dairələrinə təsir etmək üçün birtərəfli inkişafı;

- Siyasətçilərin əhaliyə münasibətini cəmiyyətin passiv obyektinə olan münasibəti kimi qəbul edilməsi. (İctimai münasibətlərə müxtəlif dəyişikliklər və korreklər etmək qabiliyyətinə malik olanların aktiv obyekt kimi qəbul edilməməsi);

- Xalqların tarixi adət-ənənələrinin rədd edilməsi, onların mənəvi dəyərlərinə məhəl qoyulmaması;

- Yeni nəslin qərb, avropa və şərqin yaxşı nəaliyyətlərindən müxtəlif bəhanələrlə təcrid edilməsi;

- Gənclər arasında mənəvi davranışa və əxlaqa örnək olan halların inkişafına mane olması;

- Cinayət yolu ilə əldə edilən kapitalın faktiki olaraq toxunulmazlığı (həmin kriminal kapitalın köməyi ilə siyasi və hətta beynəlxalq arenaya çıxmaq imkanı əldə edilir.) .

Siciliya yazıçısı *Cuzeppe Fava* yazır:

"Mafianın mövcudluğunun əsas səbəblərindən (bəlkə birincisi və sonuncusu) biri heç bir ümid olmadan davam edən səfalət, dilənçilik, yoxsulluq və yenə yoxsulluqdadır. Bu səbəb savadsızlığı, cəhəlati və xəstəlikləri, mövhümatçılığı və riyakarlığı, geridə qalma və zorakılığı bir yerə toplaya bilir... Mafianın kökü səfalət və yoxsulluq (dilənçilik), onun katalizatoru isə sərvət hərisliyi, çirkin və iyənc yolla var -dövlət qazanmağa can atmadır."

Mütəşəkkil cinayətkarlığın determinasiyasının "xarici" faktorlarına - onun vəziyyətinin emblemi – nişanına gəldikdə isə onlar aşağıdakılardır:

Bu gün mütəşəkkil cinayətkarlıq hədə və vahimələrlə müşayət edilən transmilli hadisədir. Mütəşəkkil cinayətkarlıq demək olar ki, bütün yer kürəsində dünya ölkələrinin ümumi marağına təhlükə törədir.

İlk növbədə o – mürəkkəb və qlobal hadisələri əks etdirir, iqtisadi ehtiyatlara sahib çıxmaq üçün sərt siyasi rəqabətdən çəkinmir, iqtisadi imkanları əldə etmək və saxlamaq üçün "qaydasız oyunlardan" məharətlə istifadə edir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq fəaliyyəti altında terrorizm, korrupsiya, insan alveri, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi, hər hansı bir dövlətin ərazisinə müdaxilə, zorla girmə, digər dövlətlərin suverenliyinə müxtəlif yollarla müdaxilə halları da daxildir.

İkincisi-kriminal proseslərin qloballaşması, "ağlasıgmaz" sərvətlə, son dərəcə yoxsulluq və səfalət arasında qlobal münasibətin natiçəsidir.

Üçüncüsü-XX əsrin sonu XXI əsrin əvvəlləri transmilli korporasiyaların və onların maraqlarına xidmət edən biznesin yüksək inkişaf forması dövrüdür.

(Qeyd olunanlar daha çox Rusiya üçün və digər inkişaf etmiş ölkələr üçün proqnozlaşdırılır. MDB ölkələrini də bunu aid etmək olar.)

Burada "kölgə iqtisadiyyatının" – eksponziyasına (inhisar birlikləri üçün şəraitin yaranması) mütəşəkkil cinayətkarlığın inkişaf etmiş xarici ölkələrlə əlaqəsinə geniş imkanlar yaranur.

§3. Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin xüsusiyyətləri

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə hüquq - mühafizə orqanlarının fəaliyyətinə aid olan ümumtəşkilati və xəbərdaredici xüsusiyyətlərinə diqqət yetirməklə həyata keçirilir.

Mübarizənin özünə xas cəhəti – mütəşəkkil cinayətkarlığın "qanunauyğun" determinasiyası, səbəbləri, həmçinin onun xüsusiyyətlərinin tədqiqatının nəticələri ilə müəyyən edilir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq ümumsosial kontekstdə, digər kriminal və başqa neqativ halların (korrupsiya, terrorizm, kölgə iqtisadiyyatı və s.) qarşılıqlı fəaliyyəti və qarşılıqlı əlaqəsi ilə təhlil edilir.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın inkişaf prosesi kimi kəmiyyət dəyişiklikləri, keyfiyyət dəyişikliklərinə keçir və təkcə bu qəbildən olan cinayətkarlığın deyil, həm də cəmiyyətdə cinayətkarlığın bütöv, yeni vəziyyətini doğurur. Bu həm də cinayətkarlıqla mübarizənin təkmilləşdirilməsi üçün zərurət yaradır.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın vəziyyətini hüquq - mühafizə orqanlarının cinayətkarlıqla mübarizə vəziyyəti ilə eyniləşdirmək qəbul edilməzdir. Mütəşəkkil cinayətkarlığın vəziyyəti, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin dəyişməsi əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni şəraitin ümumi xarakteri ilə müəyyən edilir.

Bununla yanaşı hüquq-mühafizə və xüsusi xidmət orqanları vaxtında mütəşəkkil cinayətkarlığın fəallığını zəiflətmək, qarşısını almaq bacarığına malik olmalıdırlar. Düşünürəm ki, hüquq-mühafizə orqanlarının mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin formalaşmasının

qarşısını almaq, onların qarşılıqlı fəaliyyətlərini və əlaqələrini ləğv etmək üçün gücü yetərincədir.

Diqqəti bu cinayətkarlığın daha geniş yayılmış tipik xüsusiyyətlərinin təhlükəliliyinə – nadir və təkrar olunmaz cəhətlərinə, daha sonra isə onun təbiətinə yönəlmək lazımdır.

Tədqiqat zamanı cinayətkar fəaliyyətin "adətində" uyğun olmayan formada yeni cinayətkar dəstənin (qrupun) formalaşması da mümkün ola bilər. Belə hallarda qəsdin üsul və obyekt, adi motivasiya üzrə ciddi təhlil olunmalıdır. Bu həm də, adekvat tədbirlərin görülməsinə zəmin yaradır. Əks təqdirdə meydana çıxan dəyişikliklər daha qabarıq şəkildə özünü biruzə verə bilər.

Kriminoloji analizin nəticələri (tanıma və qiymətləndirmə) proqnozlaşdırma, mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin metod və taktikası, ayrı-ayrı əməliyyatların aparılması üçün əsas yaradır.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin strategiyasının hazırlanması zamanı ilk növbədə aşağıdakı xüsusiyyətləri də nəzərə almaq lazımdır:

- Geniş miqyaslı cinayətkar fəaliyyətin təşəbbüsünü təmin edən mütəşəkkil formalaşmanın mövcudluğu;

- İştirakçıların aparıcı motivasiyası; (siyasi maraqların və yüksək gəlirlərin təminatı, həmçinin global xarakterə malik olması).

Belə yanaşma kriminal bankın inkişafına, qanunsuz yolla silah və sursatın, narkotik maddələrin və nüvə materiallarının çoxalmasına təsir edərliyinə görə, konstitusion quruluşun əleyhinə olan terroristik xarakterli cinayətlərin vüsət almasına vaxtında reaksiya verilməli, bəşəriyyət və sülh əleyhinə təhlükənin yaranması üçün mövcud olan şəraitə imkanlar məhdudlaşdırılmalıdır.

Əks təqdirdə iqtisadi və sair cinayətlərin törədilməsi nəticəsində iri kriminal kapitalın toplanmasına zəmin yaranacaq ölkədə iqtisadi münasibətlərə ciddi zərər vurulacaq;

Vəzifəli şəxslər və səlahiyyət sahibləri korrupsiya imkanlarından istifadə edib dövlət orqanlarının habelə ictimai təşkilatların qanuni fəaliyyətinə qarşı durmaq imkanını qazanacaq və s.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin strategiya spesifikasiyası aşağıdakılarla tamamlanır:

1. Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin məqsədini ortaya çıxarmaq:

- Formalaşmış belə dəstələri ləğv etmək, kriminal fəaliyyətin ictimai təhlükəlilik dərəcəsini aşağı salmaq, onların miqyasının kiçilməsinə çalışmaq;

- Dəymiş ziyanın ödənilməsi, pozulmuş hüquqların bərpası, qeyri-qanuni maraqların qanuni maraqlara yönəldilməsi;

- Mövcud olan kompleks səbəblərin ləğvi və neytrallaşdırılması;

- Mütəşəkkil kriminal fəaliyyətə cəlb oluna biləcək şəxslərin xəbərdarlığı məqsədilə preventiv tədbirlərin görülməsi.

2. Mübarizənin istiqamətləri:

- Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin yaxınlaşmasına, birliyinə mane olmaq və onların ləğvinə çalışmaq;

- Mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısının alınması və xəbərdarlığı;

- Mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin və mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin ifşası, aşkar olunması və onların liderlərinin, habelə aktiv iştirakçılarının cəzalandırılması; (Cəzanın labüdlüyü prinsipinin məqsədi kimi)

- Bu cinayətlərin fəal üzvlərini (zəif) – ağır cinayətlərin törədilməsində iştirak etməyən üzvlərini (qanun əsasında) əməkdaşlığa cəlb etmək;

- Kriminal kapitalın hərəkətini blokladırmaq, mənbələrini aşkar etmək və onu qanun əsasında götürmək;

- Mütəşəkkil cinayətkarlar tərəfindən "mənimsənilmiş" dövlət strukturlarının, ictimai institutların və digər fəaliyyət sahələrinin kriminallaşmasına imkan verməmək, necə deyirlər "əsərətdən" qurtarmaq;

- Əhali ilə əməkdaşlığın təmin olunması istiqamətində tədbirlər görmək, burada hüquqi şəxslərə və ictimai birliklərə örnək vermək;

- Mütəşəkkil cinayətkarlıq nəticəsində vətəndaşların pozulmuş hüquqlarının və qanuni maraqlarını bərpa etmək;

- Cinayət-prosesual fəaliyyəti ilə məşğul olan əməkdaşların, habelə mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə apararı digər iştirakçıların təhlükəsizliyini təmin etmək;

- Mütəşəkkil cinayətkarlığın cəmiyyətdə mövqeyinin möhkəmləndirilməsinə təsir edən iqtisadi, siyasi, sosial və mənəvi əsasını – bazasını dağıtmaq (ləğv edilməsi);

- Kriminal təzyiqin təhlükəli formaları olan ekstremizm, terrorizm və sair formaları ilə mübarizəni gücləndirmək;

- Mütəşəkkil cinayətkarlığın bütün faktları ilə səmərəli cinayət təqibini davam etdirmək, qanuna müvafiq olaraq əməliyyat-axtarış fəaliyyətini gücləndirmək və nəticələrinin məhkəmə icraatlarına daxil olmasını, təsirkarların qanun əsasında məsuliyyətə cəlb olunması ilə cəzanın labüdlüyünü təmin etmək;

- Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizədə iştirak edən, ictimai qaydanı mühafizə edən şəxslərin (güc strukturlarının) maddi ehtiyatına, ixtisaslaşdırılmış kadrların keyfiyyətinə diqqəti artırmaq;

- Cəmiyyətin dəyişilməsini və bəzi üzvlərin mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrə transfer oluna biləcəyini nəzərə alaraq hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsinə daim çalışmaq;

- Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə apararı bütün subyektlərin qarşılıqlı fəaliyyətlərinin və koordinasiyanın gücləndirilməsi;

Yuxarıda sadalanan xüsusiyyətlərə istinadən demək olar ki, mütəşəkkil cinayətkarlığın xəbərdarlığına yönələn ümumi tədbirlər eyni zamanda cinayətlərin ümumi xəbərdarlığına aid etmək olar.

Mütəşəkkil cinayətkarlığın xüsusi xəbərdarlığı isə aşağıdakılardır:

- Bütün cinayət faktlarına qanuni qaydada baxılmasına reaksiya vermək, diqqət yetirmək, baş vermiş qanun pozuntularının digər cinayət əməlləri, habelə mütəşəkkil cinayətlərlə əlaqədə olduğunu (olma ehtimalını) öyrənmək;

- Cinayəti törətmiş şəxsləri müəyyən edib onların mütəşəkkil cinayətkar dəstələrlə əlaqədə və belə təşkilata üzv olmasının qar-

şısını almaq;

- Həddi-buluğa çatmamışların təhlükəli fəaliyyətinin qarşısını almağa yönələn xəbərdarlıq tədbirləri həyata keçirmək;

- Mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin, qrupların bir-birinə yaxınlaşmasının qarşısını almaq, mütəşəkkil fəaliyyətin liderlərinin yığılmasına, toplanmasına imkan verməməkvə s.

Qeyd olunanlara əlavə etmək də mümkündür, bu tamamlanmış siyahı deyil.

Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə haqqında qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi onun kriminoloji xarakteristikasını nəzərə almaqla və inkişaf tendensiyası baxımından həyata keçirilir. Ona görə də bu prosesdə aşağıdakı amillərin təmini mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

1) Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə apararı ixtisaslaşdırılmış hissələrin fəaliyyəti və mövcudluğu qanunda (müfəssəl formada) göstərilməlidir;

2) *CM-nin xüsusi hissəsində bu sahəyə aid olan maddə ayrıca dispozisiyada və sanksiyada olmalıdır. (Ümumi hissədə mütəşəkkil dəstə, qrup və birlik tərəfindən törədilən cinayətlərin anlamı verilir. Lakin CM-nin xüsusi hissəsində ayrı-ayrı maddələrdə mütəşəkkil cinayətkar dəstə tərəfindən törədilən cinayətlər barədə ayrıca dispozisiya və sanksiya ehtiva edilsə də məzmun lakonik deyil.) Bu cinayətlərə görə tətbiq ediləcək sanksiya konkret olmadığından cəzanın məqsədi sosial ədalətin bərpası və yaxud kriminallaşmış şəxsin islah olunması üçün yetərli deyil.*

3) Mütəşəkkil cinayətkarlığın iki müxtəlif və prinsipal tipini – kriminal təşkilat və kriminal birliyi eyniləşdirmək olmaz;

4) Təşkilatın kriminallaşmasını, mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin ağır cinayətlərinin törədilməsində iştirakı ilə əlaqələndirmək də olmaz. Çünki mütəşəkkil birliyin formalaşması özü-özlüyündə ictimai təhlükəlidir;

5) *Belə qənaətə gəlmək olar ki, ölkənin cinayət-prosesual məcalləsinə mütəşəkkil cinayətkar birləşmələrin cinayət işləri üzrə cinayət mühakimə icraatı barədə fəslin əlavə edilməsinə ehtiyac var (Ş.Ə).*

VII Fəsil

TAMAH MƏQSƏDİLƏ TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏR

§1. Anlayışı və kriminoloji xarakteristikası

§2. Tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin səbəbləri.

§3. Tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin xüsusiyyətləri.

§1. Anlayışı və kriminoloji xarakteristikası

Cinayətlərin tamah məqsədilə törədilməsinə mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlər (özgənin əmlakını) – daha dəqiq ifadə etsək, şəxsin əsassız olaraq varlanmasına məqsədilə özgənin əmlakını birbaşa və aşkar surətdə ələ keçirməsini aid etmək olar. Bu əməllər “iqtisadi dairədə” olan münasibətlərin və təsərrüfat əlaqələrinin pozulması ilə bağlı deyil. Belə cinayətlərə AR CM-nin xüsusi hissəsində sadalanan - oğurluq (177-ci maddə); dələduzluq (178-ci maddə); soyğunçuluq (180-ci maddə); quldurluq (181-ci maddə); hədə qorxu ilə tələb etmə (182-ci maddə) aiddir.

Tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin qeyd olunan beş növü ümumi cinayətlərin statistikasında mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin 90%, bütün cinayətlərin isə 50%-ni təşkil edir.

Tamah məqsədi ilə törədilən cinayətlərin sırasına xüsusi dəyərlə malik predmetlərin mənimlənməsi (talamasını); habelə aldatma və ya etibardan sui-istifadə etmək yolu ilə əmlak ziyanı vurma (sonuncu növ kriminoloji baxımdan dələduzluğa da yaxındır) əməlləri daxildir.

Belə yanaşma kriminoloji təhlilin həyata keçirilməsi prosesində aşağıdakı kimi öyrənilir.

Başqasının əmlakına qəsd etmə. Belə qəsd pulun, dəyəri olan kağızların, sair əmlakın və bu cinayətlərin motivasiyasına uyğun olan zəhmətsiz gəlir, qazanc əldə etmək, varlanmaq, maddi xəyirin

güdülməsi, əvəzsiz olaraq özgənin əmlakını tamah niyyəti ilə əldə edilməsi ilə bağlı olmalıdır.

Lakin, əgər təqsirkar xidməti vəzifəsindən istifadə etməklə mənimməyə və israfçılığa yol vermişsə, bu tamah niyyətinə aid deyil. Bu fəsilə tamah motivli cinayətlər təsərrüfat fəaliyyətindən kənar təqsirkarın xidməti vəzifəsindən irəli gələn, ona etibar edilməş mövqedən sui-istifadəsi ilə bağlı ola bilər.

Şəxs tərəfindən öz qulluq mövqeyindən sui-istifadə etməklə törədilmiş mənimməyə və israf etmə o halda mövcud olacaqdır ki, həmin əməllər əmlakın etibar edildiyi və qulluq mövqeyinə görə həmin əmlak barəsində müəyyən səlahiyyətlərə malik maddi məsul şəxs tərəfindən törədilmiş olsun. Bu zaman şəxs təhlil edilən cinayəti törədərkən məhz özünün qulluq səlahiyyətlərindən istifadə edir. Belə subyektlər sırasına anbardarlar, təchizatçı, dövlət və yaxud fərdi müəssisələrdə bu kimi vəzifələri tutan digər şəxslər aid edilə bilər*.

Ümumiyyətlə hər bir ölkədə mövcud olan çətin sosial durum müəyyən vətəndaşların bu motivasiyalı cinayətlərə sövq olunmasına təsir edir. Bu sırada həddi buluğa çatmamışların çəkisi də narahatlıq özünə yer alır.

(Mülki - prosesual hüquq əmlaka aid olan siyahını aşağıdakı kimi şərh edir: Əşyalar, pul, qiymətli kağızlar, sair əmlak, həmçinin əmlak hüququ; Məlumat; Fərdi intellekt fəaliyyətin nəticələri (əqli mülkiyyət).

XX əsrin sonunda bütövlükdə RF-də baş vermiş cinayətlərə görə məhkum edilmiş şəxslərin 73-79% mütəşəkkil cinayətkar qruplarda olmaqla yuxarıda qeyd olunan 5 cinayətin törədilməsində iştirak etmişlər. Əgər bunu mülkiyyət əleyhinə münasibətdə təhlil etsək bu məhkum olunmuşların 90-95%-ni təşkil edir.

Tamah motivi ilə törədilən cinayətlər uzun əsrli tarixə malikdir. Kriminal dairədə bu cinayət üçün xarakterik olan təcrübə toplanmış və toplanmaqda davam edir, əməlin törədilməsi üsulları

* Bax: F. Səməndərov AR CM-nin Kommentariyası, Bakı, Digesta 2008, səh. 430-431.

və taktiki metodlar üzrə formalaşmış cinayətkar adətlər, cəmiyyətə zidd olan təhlükəli əməllərin törədilməsinə dair baxışlar sistemi inkişaf edir. Cinayətin törədilməsinin yeni üsulları yaranır, modernləşmiş texnikanın yeniliyindən, müasir rabitə vasitələri, müvafiq mənbələrə xas olan informasiyalardan da geniş istifadə olunur. Təəssüf ki, texniki tərəqqidən, rabitənin müasir avadanlıqlarından öz çirkin əməllərinin həyata keçirilməsi üçün bu şəxslər daha çevik şəkildə istifadə etməyi bacarırlar. (Təcrübədə müəyyən olunmuşdur ki, qəsd edilən obyektin onların marağına nə dərcədə uyğun olub-olmaması, obyektlərin maddi imkanları və zərərçəkənlərin həyat şəraiti barədə məlumatı çox vaxt KİV-dən götürülür.)

Baş vermiş ümumi cinayətlərin çəkisinə nəzər yetirsək – Azərbaycan Respublikasında törədilən quldurluq, soyğunçuluq və oğurluq cinayətlərinin dinamikası aşağıdakı kimidir:

1992-ci ildə qeydə alınmış 22.450 cinayətlərin 851 faktı 1993-cü ildə 18.145 cinayətin 713-ü, 2000-ci ildə 18.958 cinayətin 345-ni, 2006-cı ildə isə 398-i quldurluq cinayətləri təşkil etmiş, oğurluqlar isə 1993-cü ildə 4343, 2006-cı ildə isə 2139 cinayətlərlə yadda qalır. Azalma müşahidə edilsə də ümumilikdə 22, 18 və 19 min cinayətlərin 4, 3 və ya 2 min oğurluq faktlarına olması da kəmiyyət baxımından çoxdur.

Oğurluqlar cinayətlərin ümumi massivində tamahla törədilən cinayətlərin bir növ yayılmış növüdür. Təhlildən məlum olur ki, oğurluğun əksər subyektləri belə cinayətlərə görə qrup halında məsuliyyətə cəlb olunmuşlardır. Bu sırada əvvəllər oğurluğa görə məhkum olunmuş şəxslərin təkrar eyni cinayəti bir neçə dəfə törətməsi həm də residivliyi yaradır.

Cinayətlərin bu növünün quruluşunda mənzil oğurluqları daha çox yayılmışdır. (Bu mənada mənzillərə daxil olmaqla oğurluqlar) Mühafizə olunan obyektlərdən və mənzillərdən oğurluqların həyata keçirilməsi dəqiq yoxlamalardan, məlumatlar əldə etməkdən, kəşfiyyət xarakterli "yoxlamalardan", təchizat kanallarını öyrənməkdən, bəzən "cinayətkar aləmlə" sıx əlaqədə olduqdan sonra mütəşəkkil cinayətkar dəstələrin gücü ilə icraya yönəlir. (mənzil oğurluqlarının

hər birinə belə yanaşmanı qəbul etmək sadələşmə olardı). Cinayətkar birliklər tərəfindən oğurluqlar "sənayeləşdikcə", bu növ cinayətlərin açılması və cinayətkarların məsuliyyətə cəlb olunması mərhələsi mürəkkəbləşir, bağlı qalma müddəti isə uzanır. Lakin bu uzun çəkmir. Qrup halında cinayətkar dəstələrin yaxalanması nəticəsində zəncirvari şəkildə bir-biri ilə əlaqəli olan belə cinayətlərin açılması təmin edilir.

Bütün bunlar DİO-nun fasiləsiz həyata keçirilən şərafi xidmətin - əməliyyat-axtarış tədbirlərinin bəhrəsi kimi əldə edilir.

Quldurluq və soyğunçuluq. Bu növ cinayətlər də dinamikada çoxluq təşkil edən növlərdəndir. Tamah motivi ilə törədilən cinayətlərin sırasında onlar ikinci yerdə qərar tuturlar. Hər iki cinayətdə fiziki zor tətbiq etməklə qəsdə məruz qalmış şəxsin həyat və sağlamlığı üçün təhlükə mövcud olur. Quldurluq təhlükəli zorakılıq halları ilə müşayiət edilir, sağlamlığa az ağır və ya yüngül zərərini vurulması, fiziki təsirin göstərilməsi bu cinayətin xislətidir.

Şərh etdiyimiz cinayətin ağır növlərinin latentliyi də nəzərdən qaçmamalıdır.

Quldurluq və soyğunçuluq daha çox şəhərlərdə və şəhər ətrafı zonalarında, iri əhali məntəqələrində baş verir. Qeydiyyatla alınan belə cinayətlərin hər beşincisində cinayətkar tək, qalan hallarda isə iki-üç nəfərdən ibarət qrupda fəaliyyət göstərirlər. Silahın tətbiq edilməsi halları 30%, bunun da 15%-ində soyuq silahın - bıçağın olması, sonrakı hallarda isə odlu silahlardan və ya onlara bərabər tutulan predmetlərdən, zərərçəkənlərə xəsarət yetirilə bilən vasitələrdən istifadə edilir.

Dələduzluq. Bu növ cinayətlər də 1991-ci ildən başlayaraq cinayətlərin massivində artımla diqqət çəkir.

Aldatma, etibardan sui-istifadə və ya hədə-qorxu ilə pul alma subyektiv cəhətinə görə fərqlidir. Bəzi ölkələrdə bazar iqtisadiyyatının ilk mərhələlərində bu qəbildən olan cinayətlər - mülkiyyətçidən praktik olaraq aşkar surətdə nağd pul alma halları hədə, qorxu, döyülmə, əmlakın, malın zay edilməsi (məhvi), anbarlarda, mağazalarda yangının törədilməsi hədəsi və təhdidi altında özünü göstər-

mişdir. (Məs: 1997-2004-cü illərdə RF-də) Bir müddət ötdükdən sonra "pul almanın" inkişaf yolunda yeni addımlar atıldı, "döymə üzrə briqadalar" yaradıldı. Bu briqadalar mövcud borcun ümumi məbləğinə nisbətə müəyyən faiz tələb etməklə məsələnin həll edilməsinə başlandı. Bundan başqa kriminal "nüfuza" malik şəxslər müəssisələr arasında maliyyə-əmlak məsələlərini həll etmək üçün "məhkəmələrin rolunu ifa etməyə" başlayaraq, xidmətlərinə görə müvafiq haqq tələb etdilər. Bir növ əməllərinə görə mükafatlandırılmalarını şərt kimi qoymağa başladılar.

Bir az da təkmil forması olan qeyri-leqal və ya leqal xarakterli "krişa" ("dam, örtük") rolunu oynayan təşkilatlar vaxtaşırı qazanc əldə etmək məqsədilə niyyətlərini davam etdirdilər.

Son illər gündəlik həyat tərzində və leksikonda "reket" sözü də özünə yer almışdır. Geniş təcrübəyə və nəzəri biliyə malik alimlər, hüquqşünaslar hesab edirlər ki, "reket" in üç əsas əlamətini qeyd etmək olar:

1) *Reket – bu, tək-cə peşəkar şəkildə pul tələb etmənin baş verməsi deyil, həm də varlanmağa yönələn və ya zorla, hədə-qorxu ilə tələb etmənin ixtisaslaşmış cinayətkar fəaliyyətidir. Reket (İngilis dilində Racked om, İtalyan dilində Ricatto –Şantaj etmə, hədə-qorxu gəlməklə, əsir götürməklə, güc tətbiq etməklə müşayiət edilən və adətən mütəşəkkil cinayətkar qrupu tərəfindən törədilən zorakılığın bir növü)**

2) *Reket - mütəşəkkil cinayətkar qrupların cinayətkar fəaliyyətidir.*

3) *Reket – bu peşəkarlıq əlamətləri ilə seçilən və sistemli şəkildə törədilən cinayətkar fəaliyyətin "məhsulu"dur.*

Rusiya kriminoloqları (Məs: Beloserkovskiy S.D "Reket v Rossii" Moskva 2000 qod, str 36) hesab edirlər ki, 1987-ci ildə hədə - qorxu ilə tələb etmə faktları 1373 sayla yadda qalırsa, 1992 və 1993-cü illə qədər bu rəqəm 2, 3 dəfə artmağa başlamışdır. Belə ki, 1988-ci ildə bu rəqəm 1535; 1989-cu ildə -4621; 1990-cı ildə - 5830; 1992-ci ildə 7123 fakta qədər artmışdır.

* Bax: Azərbaycanca-Rusca izahlı hüquq lüğəti. Bakı, 2012-ci il.

Azərbaycan Respublikasında isə hədə-qorxu ilə tələb etmə faktları ümumi cinayətlərin kəmiyyət göstəricisinə olan nisbətdə 29,2% azalmışdır*. 2010-cu ildə 24 fakt, 2011-ci ildə isə 17 fakt qeydə alınmışdır.

Lakin RF-də 1994-cü ildən başlayaraq hər il cinayətlərin bu növü 14.000-16.000 arasında hərəkət etmişdir. Sonra tədricən azalma müşahidə edilsə də, cinayətlərin latentliyi də diqqətdən yayınmamalıdır.

Cinayətlərin dinamikasında özünə yer alan tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin xarakteristikası ictimai-iqisadi formasiyanın sosial-iqtisadi sistemi ilə üzvi surətdə bağlıdır. Nə qədər ki, bütün formasiyaların mahiyyəti mülkiyyət münasibətləri ilə ölçülür (ondan asılıdır), qeyd olunan cinayət növləri də, genetik olaraq mülkiyyət münasibətlərinin müvafiq sistemi ilə sıx əlaqədar olmuşdur və olacaqdır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu cinayətlərin törədilmə səbəbləri arasında qarşılıqlı asılılıq olur. Dövlət və ictimai həyatın müxtəlif sahələrində qeyri-iqtisadi faktorlar bilavasitə və ya dolaylı yolla buna təsir edir. Burada dövlət siyasətinin formalaşması, baxışlar, ideyalar, mülkiyyət üzrə konsepsiyalar; bu məsələlər üzrə dövlətin praktik fəaliyyəti; mədəniyyətlər, mənəvi tərbiyə, hüquqi maarifləndirmə, kütləvi informasiyalar (kütləyə-insanlara və cəmiyyətə təsir edə biləcək maarifləndirmə) da təsir vasitəsi kimi qəbul edilə bilər.

Mübarizənin əsas istiqaməti və ya səmt göstərəni kimi xəbərdarlıq tədbirləri daha əhəmiyyətlidir.

§2 Tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin səbəbləri

Bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin inkişafında spesifik cəhətlər özünü biruzə verir. Sosial islahatların aparılması ölkədə mövcud əmlak münasibətlərinə-mülkiyyətin formalarına hörmətin aşılmasına təsirsiz ötürür.

* 2011-ci ilin yekunu ilə bağlı yanvar 2012-ci ildə keçirilən kollegiyanın məlumatından-ümumi cinayətlərin sayı 22982.

Bəzən vətəndaşlar həyat səviyyəsinin aşağı düşməsi ilə barışmır, işsizlik, yoxsulluq, ehtiyac, kasıblıq girdabından çıxış yolunun tapılması, əhalinin sosial-iqtisadi vəziyyətinin gözlənilmədən aşağı düşməsi, cəmiyyətdəki varlı təbəqənin birdən-birə artması halları ilə barışa bilməməsinə və əhalinin müəyyən hissəsinin iqtisadi problemlərini həll etmək üçün kriminal üsullardan istifadə etməsinə gətirib çıxarır.

Ona görə də sosial-iqtisadi münasibətlərin bazar tipi mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin artmasına xas olan cəhət kimi qəbul edilməlidir. Bu mənada tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin artmasına iqtisadi səbəblərin təsir etməsini inkar etmək olmaz.

Əmək haqqının gec verilməsi, müəssisələrin tez-tez dayanması, işçi qüvvəsinin (işləyənlərin) müdiriyyətin təqsiri üzündən boş dayanması halları cəmiyyətin kriminallaşmasına, nəzarət sisteminin isə zəifləməsinə aparır.

Qeyd olunan faktorla yanaşı bazar iqtisadiyyatı münasibətləri şəraitində, işçilərin və yaxud günə müzdlə işləyənlərin daha çox istismarı, insanları çox işlətməklə az əmək haqqının ödənilməsi, nəticə etibarlı ilə bundan daha çox faydalanıb gəlir əldə edənlərin sayının artması, imkanların bərabər olmaması (qeyri-bərabərlik), "pul hakimiyyət deməkdir" stereotip aforizmə üstünlük verilməsi, (imkanlılar daha çox təsir etmək səlahiyyətinə malik olurlar) qazanca, pula, sərvətə sitayiş (fetişizm), fərdçilik və aqressivlik, insanlardan təcrid olunma, onları saymama, insanlarla münasibətə uyuşmama halları da şərh (təhlil) etdiyimiz cinayətin səbəblərindəndir. Bütün bunlar mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərin fundamenti – özülüdür.

Tamah motivli cinayətkarlıqla mübarizədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübələri öyrənilməli, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu cinayətin növlərinə zəmin yaradan səbəblərə imkan verilməməli, cinayət-prosesual təsir vasitələrindən istifadə etməklə cəzanın labüdlüyü prinsipinə şübhə yeri qalmamalı, hüququn ədalət və bərabərlik prinsiplərinə hörmətlə yanaşılmalıdır. Baş verə biləcək neqativ proseslərə sosial və dövlət tənzimlənməsi maksimum həyata keçirilə bilər.

İqtisadi islahatlara start verilməsinə baxmayaraq 20 il ərzində iqtisadi sahədə çalışanların, kimya-sənayesi istehsalat birliyində işləyənlərin sayı xeyli azalmışdır. Vətəndaşların işlə təmin edilməsi prosesində balans pozulmuş, az təminatlı ailələrin tərkibi böyümüş, adam başına düşən gəlirin yaşayış minimumundan az olması da belə cinayətləri doğuran səbəblərdəndir.

Özəl sektorlarda çalışanların sayı artsa da, bunun işsizliyin aradan qaldırılmasına təsiri hiss olunmur. Yaşamaq üçün zəruri olan minimum imkan əslində yoxsulluq əlamətinin təzahürüdür, səfalətin dairəsi dar olsa da narahatlıq doğurur.

Qeyd olunan əlamətlər islahatlar prosesində (ya prosesin ləng getməsi, ya da yoxsulluğun və işsizliyin aradan qaldırılmasına və-təndaşların maddi rifahının və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi qayğısına müvafiq orqanların qeyri-prinsipal yanaşması) səbəb kimi ləng inkişaf etməklə bu cinayətlərin subyektlərinin "peyda" olmasına da təsir etmişdir. Uzun illər ərzində belə cinayətlərin imkanları qismən də olsa məhdudlaşdırıldığından dinamikada qeydə alınan cinayətlərin sayına görə əndişələnməyə əsas yoxdur. Bu, cəmiyyətin əlavə məhsulu olduğuna görə onun inkişafından doğan narahatlıqlardır.

Yenə RF-də cinayətkarlığın vəziyyətinə nəzər salaq. SSRİ dağıldıqdan sonra tamah motivi ilə törədilən cinayətlərin sayı artmağa başlamışdır. Artımın yüksələn xətlə inkişaf etməsi 1998-ci ildə daha qabarıq şəkildə özünü göstərə bilmişdir. Belə ki, 1998-ci ildə RF-də qeydə alınmış bütün cinayətlərin növlərinə görə 518,6 min nəfər məhkum edilmiş, onlardan heç bir məşğuliyyəti olmayanların sayı 320,8 min nəfər təşkil etmişdir. 303,8 min nəfər isə tamah məqsədilə törədilən cinayətlərə görə məhkum olunmuşlardır. Federasiyada 90-cı ildən etibarən işləməyənlərin sayı artmaqda davam etmişdir. 1995-ci ildə 6,5 mln, 1996-cı ildə 7,2 mln, 1997-ci ildə 8,1 mln, 1998-ci ildə isə 9,7 mln olmuşdur.

Burada iki faktor diqqəti daha çox cəlb edir: iki prosesin birini ilə vəhdəti cinayətkarlığın inkişafına təkan verir; Əhalinin məşğulluq səviyyəsinin aşağı düşməsi və işsizlərin sayının artması.

İşsizlik müvafiq yaş həddinə çatan bütün kateqoriyalı şəxslərə şamil edildiyindən cinayətkarlığın mənzərəsində də müxtəlif yaş qrupuna aid vətəndaşları sezmək çətin deyil.

Bu kateqoriyalı cinayətkarların sırasında məşğulluğu olmayan şəxslərin əksəriyyəti peşəkar oğrular və dələduzlar təşkil edir.

Burada cinayətkarlara xas olan (hamıda olmayan cəhətlər) səsiciyyəvi xüsusiyyətlər özünü göstərir. Onların iqtisadiyyatı bilmələri, maliyyə və idarəçilik işləri barədə müvafiq bilik və bacarıq səviyyələrinə malik olması diqqəti cəlb edir.

Bir kriteriya da zahirən maraqlıdır. Cinayətlərin ümumi sayında tamah motivi ilə törədilən cinayətlər sərəxoşluq və alkoqolizmlə, tüfeyli həyat tərzii ilə də sıx bağlı olur. İradəsi zəif, hərəkətlərini intellektlərinin səviyyəsinə uyğun quran sadələhv insanlar alkoqola meyil etməklə çətinliklərdən qurtulmağa çalışırlar.

Ona görə də, dinamikada bu cinayət növləri dövlətin spirtli içkilərin dövriyyəsi və istehsal sahəsinə aid siyasətilə həssas şəkildə bağlıdır.

§3 Tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin xüsusiyyətləri

Bu qəbildən olan cinayətlərin xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün, onun determinasiya cəhətlərini, həmçinin səbəb kompleksini nəzərdən keçirmək lazımdır. Tamah motivindən törədilən cinayətlərin səbəblərini köklü şəkildə təhlil etmək və onun qarşısını almaq üçün dövlətin iqtisadi təhlükəsizliklə bağlı strategiyası, konsepsiyası olur. Xəbərdarlıq tədbirləri kimi iqtisadi və sosial təminatların həllini, təşkilatı və başqa ümumi, xüsusi xarakterli tədbirləri bura aid etmək olar.

Xəbərdarlıq strategiyası tamahla törədilən cinayətləri doğuran kompleks səbəblərin lokallaşdırılmasından və onun hərəkət istiqamətini pozitiv dəyişməkdən, dairəsini zərərsizləşdirməkdən, habelə qarşısını almaqdan ibarətdir.

Bu məqsədlə elə tədbirlər həyata keçirmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın geniş təkrar istehsalı funksiyası qeyd olunan səbəblərin aradan qaldırılmasına təsir etsin. Maliyyə sisteminin davamlılığı (sabitliyi), bazarın inkişafı və möhkəmləndirilməsi üçün sair tədbirlər, iqtisadi münasibətlərin inkişafı da bura daxildir. Nəticədə işsizliyin səviyyəsi aşağı düşsə, həyata keçirilən çevik və uzun sürən iqtisadi inkişaf prosesləri yoxsulluğun aradan qaldırılmasına kömək edə bilər. Əhalinin maddi həyat şəraiti yaxşılaşdıqca və bu tendensiyanı qoruyub saxlamaqla, yoxsulluğun və səfalətin səviyyə göstəricilərinin aşağı düşməsinə imkan yaranacaq, əhalinin əmlak artımına görə təbəqələşməsinə gedən yol daralacaq (qapanacaq), işsizlərin xarici ölkələrə axını dayanacaq, cəmiyyətdə sosial-siyasi gərginliyə yer qalmaz. Əhalinin təhsillə, habelə səhiyyə ilə bağlı hüquqları maneəsiz olaraq reallaşacaq.

Tədbirlər sırasında iqtisadi və hüquqi şəraitə uyğun normativ aktların qəbulu, iqtisadi təhlükəsizliyin təmini baxımından maliyyə-təsərrüfat məsələləri üzrə qəbul edilən qərarların eksperizası, bu istiqamətdə hazırlanan qanun layihələrinin mütləq ekspertizadan keçirilməsi məsələləri diqqət çəkən cəhətlərdir.

Mülkiyyət əleyhinə və onların ayrı-ayrı növlərinə aid olan cinayətlərlə mübarizəyə yönələn tədbirlər məqsədyönlü program çərçivəsində həyata keçirilməlidir:

- Bədi, tarixi və sair mədəni dəyərlərə istiqamətlənən qəsdlərin qarşısını almaq üçün kompleks xarakterli əməliyyat – axtarış tədbirlərinin görülməsi;

- Xaricə göndərilən və xaricdən daxil olan mədəni dəyərlərin daşınmasının, saxlanılmasının və istifadəsinin qeydiyyatı qaydalarına riayət edilməsinin yoxlanılması;

- Onların saxlanılmasına nəzarətin gücləndirilməsi;

- Saxta sənədlərlə pul vəsaitlərini mənimsəyən və bu işdə iştirak edən, cinayət işlərində, əməliyyat materiallarında keçən fiziki və hüquqi şəxslər ətrafında informasiya bankının yaradılması;

- İntellektual mülkiyyətin obyektlərindən qanunsuz istifadə edən şəxslərə qarşı mübarizə sisteminin hazırlanması;

- Saxta pulların aşkar olunması üzrə, maliyyə sənədlərinin, qiymətli kağızların saxtalaşdırılmasının qarşısını almaq üçün tədbirlərin görülməsi.

Program xarakterli xəbərdaredici sosial tədbirlər kompleksi daha çox səmərə verə bilər. Belə tədbirlərə:

- Əhalinin özünü müdafiə etmək məqsədilə hüquq - mühafizə orqanlarının fəaliyyəti barədə onlara hüquqi informasiyaların verilməsini;

- Kimsəsiz və yetim uşaqların, ahılların maddi bazasının yüksəldilməsi üçün tədbirlərin görülməsini;

- Az təminatlı və çox uşaqlı ailələrin mənzil şəraitinin yaxşılaşdırılmasını;

- Həyat fəaliyyəti üçün lazım olan vasitələrdən məhrum olan uşaqlar üçün xüsusi xidmət yerlərinin yaradılmasını;

- Yeniyetmələrin və gənclərin sosial məşğulluğunu təmin etmək məqsədilə tədbirlər hazırlanıb realizə etmək, həyat mənbəyi sayılan vasitələrdən və daimi gəlirlərdən məhrum olan, cəzaçəkmə müəssisələrindən azad olan şəxslərin – məhkumların, işsizlərin, evsizlərin, qaçqınların və məcburi köçkünlərin vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını;

- Avaraçılıq və dilənçiliklə məşğul olan şəxslər üçün reabilitasiya mərkəzlərinin yaradılmasını aid etmək olar.

Buna baxmayaraq sadalanan tədbirlər tamahla törədilən cinayətləri doğuran səbəb və şəraiti kökündən aradan qaldırmağa kifayət etməyə də bilər. Lakin doğuran şəraiti aradan qaldırmağa səy göstərilməsə şübhəsiz ki, mübarizə də səmərə verməz. Sağlam mühakiməyə zidd olan da budur. Nə qədər ki, səbəblərin vaxtında zərərsizləşdirilməsinə maraq yoxdur və yaxud məsələyə səthi yanaşılacaq, cəmiyyət və hüquq-mühafizə orqanları bu cinayət növləri ilə (ümumiyyətlə cinayətkarlıqla) qarşılaşacaq. Gücün bir tərəfdən digərinə keçməsinə də şans yaranacaq.

Zahirən sosial nəzarətin gücləndirilməsi də zəruridir. Mənzillərin mühafizə sistemi (müəssisələrin, avtomobillərin) təmini, yeni texnologiyadan istifadə edilməsi günün vacib tələblərindəndir. Müa-

sir texnologiyanın xidmətindən bu məqsədlə istifadə edilməyəndə cinayətə meyilli şəxslər üçün şimikləndirici şərait yaranmış olur. Belələri fürsətdən istifadə etmək imkanından tez də bəhrələnilir.

Cinayətin qurbanlarının sayını azaltmaq məqsədilə, cinayətkarların fəaliyyət üsulları barədə vətəndaşları məlumatlandırmaq lazımdır. Ona görə də, sosial problemlərin mövcud olduğu məkanda tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin olması da labüd olduğu üçün maksimum dərəcədə belə faktların azalması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi preventiv xarakter daşmalıdır.

VIII Fəsil

ZORAKI CİNAYƏTKARLIQ

§1. Zorakılıqla törədilən cinayətin anlayışı

Kriminal zorakılıqdan istifadə etmək yolu ilə xarakterizə olunan cinayətlərin cəmi zorakı cinayətkarlıqdır. Kriminal zorakılıq Azərbaycan Respublikası CM-yə görə cəzalandırılır.

Ümumiyyətlə zorakılıq (zor, güc) geniş tətbiq edilən anlayışlardır:

- 1) Kiməsə fiziki zor tətbiq etmək;
- 2) Kiməsə qarşı məcburi təsir etmək, nəyəsə nail olmaq üçün güc tətbiq etmək ;
- 3) Kiməsə sıxıntı, əziyyət vermək, qanuna zidd sıxışdırmaq, təqib etmək.

Beləliklə, zorakılıq – şəxsiyyətin toxunulmazlıq hüququnu pozmaqla bir şəxsin digər şəxsə fiziki və ya psixi təsir göstərməsidir.

Zorakılığın ictimai təhlükəliliyi ondan ibarətdir ki, şəxsin fiziki və psixi sağlamlığına bilavasitə zərər vurmaqla onun daxili inamına, tutduğu yola və iradəsinə zidd davranışını istədiyi səmtə yönəltmək olur. Yəni cinayətin subyektivi təhlükəli əməli ilə zərərçəkəni özünün subyektiv istəyinə tabe edə bilər, onu qanuna zidd olan hərəkətləri etməyə məcbur edir.

Hüquq ədəbiyyatında zorakılığın müxtəlif forma və növləri qeyd olunur:

–*Fiziki zorakılıq*-insanın həyatdan məhrum olması ilə əlaqədar olan hərəkət, onun somatik (anatomik) statusuna fiziki zərərin yetirilməsi.

–*Psixi zorakılıq*-bilavasitə psixi zərərin vurulması ilə bağlı hərəkət; hədə-qorxu, təhqir, böhtan, şantaj, ayrışdırılma, məcbur etmə, adamın iradə azadlığının məhdudlaşdırılması^{*}.

^{*} Bax: Azərbaycanca-Rusca izahlı hüquq lüğəti. Bakı, 2012, səh. 403.

Fiziki və psixi zorakılıqlar həmişə birlikdə istifadə edilmir.

Son illərdə psixi zorakılığa yalanı, şəxsin aldatma (yalanla) yolu ilə davranışının dəyişməsi, yalanın subyektinə uyğundurulması; psixoloji proqramlardan istifadə etməyi və iqtisadi zorakılığı da bura aid edirlər. Bütün qeyd etdiyim əlamətlər şəxsin iradəsinə zidd olaraq dəyişməsinə, kriminal subyektin hərəkətlərinə tabe olmasına, qanunsuzluğa məcbur edilməsinə vadar edir.

(Psixoproqramlaşma terrorist aksiyaların təşkilatçıları tərəfindən bilavasitə tətbiq edilir. Məs: dələduzların subyektlərinə qarşı)

Bəzi müəlliflər zorakı cinayətlərə, güc tətbiq edilməsi nəticəsində törədilən bütün cinayətləri şamil edirlər. (Motivasiyanın olub-olmaması və yaxud məqsədə çatıb çatmaması elementlərindən asılı olmayaraq.)

Bir qrup alimlər isə hesab edirlər ki, zorakı cinayətkarlığa ələ cinayətlər aid edilir ki, cinayət törədilərkən tətbiq edilən zor motivasiya elementi ilə müşayiət edilsin. Məqsədə çatmaq o qədər də rol oynamır. (E.M. Yutskova və Y.N. Arqunova)

Azərbaycan Respublikası CM-nin 159-cu maddəsində seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olmanı bu sıraya aid etmək olar. Bu cinayət, obyektiv cəhətdən vətəndaşın seçki hüquqlarının həyata keçirilməsinə, habelə ümumxalq səsvermədə (referendumda) iştirak etməsinə mane olmada ifadə olunur. Mane olma dedikdə vətəndaşın dövlət orqanlarına və yerli özünüidarəetmə orqanlarına (bələdiyyələrə) seçilmək və seçmək hüququnun (aktiv və passiv) və referendumda iştirak etmək hüququnun həyata keçirilməsində müxtəlif qanunsuz maneələrin yaradılması, əsassız şərtlərin irəli sürülməsi və s. (aktiv hərəkətlər) və ya vətəndaşın bu hüququnun normal realizəsi üçün edilməli hərəkətlərin edilməməsi (hərəkətsizlik) başa düşülür. Belə qanunsuz hərəkət və ya hərəkətsizliyə görə vətəndaşı seçici siyahısına daxil etməkdən, onun seçkili vəzifəyə namizədliyini qeydə almaqdan, seçki fondunun formalaşdırılması üçün bankda xüsusi hesab açmaqdan qanunsuz imtina etmə, namizədə

* Bax: Şlyapnikova O.B.; Lpqinova O.L. Kateqoriya nasiliya kak obyekt kriminoloqiçeskoqo nasiliya, M.2002.

qarşı qanunla nəzərdə tutulmayan tələblər irəli sürmə və s. aid edilə bilər. Bu maddənin tövsifedici əməlləri ələ alma, aldatma, hədələmə, zor tətbiq etməklə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə törədilməsi, qabaqcadan əlbir olan bir qrup şəxs və ya mütəşəkkil dəstə tərəfindən törədilməsi və s. ibarətdir".*

Bu mənada AR CM-də kifayət qədər maddələrində "Zor tətbiq etmə və ya zor tətbiq etmə hədəsi ilə" ifadələri dispozişiyalarda öz əksini tapmışdır.

Zorakılığa çağırışlar da bura aid edilə bilər.

Beləliklə, zorakılıq təkcə mütəşəkkil cinayətlərin törədilmə üsulu kimi yox, həm də cinayətkar təşkilatların formalaşdırılmasında, həmin dairədə intizamın təmin edilməsində böyük rol oynayır.

Bundan başqa ələ cinayətkar qruplar var ki, onların hərəkətləri zorakılıq əlamətlərini əks etdirmir, lakin cinayətkar fəaliyyətləri insanları qorxutmağa, vahimədə saxlamağa hesablanır, onları müəyyən davranışa sövq olunmasına məcbur edir. Məs: evin qəsdən yandırılması ilə ev sahibini müəyyən hərəkətləri etməkdən çəkindirir və ya etməyə vadar edir, onun yaşadığı ərazini və ya ölkəni tərk etməyə məcbur edir. Zorakılığın daha təhlükəli əlaməti şəxsə ağır xəsarətlərin törədilməsi nəticəsində onu ölümünə səbəb olması ilə ölçülür.

Bəzən az ağır zorakılıq cinayətləri kriminal dairədə mövcud münaqişələr nəticəsində törədilir. Bəzən də nüfuzlu və hörmətli şəxslərin, habelə biznes-elit və siyasi nümayəndələrinin "sifarişi" ilə belə hallara rəvac verilir.

Cəmiyyət üçün sevilməyən mütəşəkkil cinayətkar fəaliyyətin təhlükəlilik dərəcəsi və səviyyəsi artdıqca adekvat olaraq cinayətlərin statistikasında onun latentliyi də artır.

Həyəcan doğuran hal ondan ibarətdir ki, kriminal zorakılığın fəallığı nəticəsində həddi-buluğa çatmayanlar və bir az yaşlı təbəqə onların ətrafında birləşməyə təhrik edirlər.

Ailə-mişət zəminində də zorakılıqla bağlı cinayətlərin törədilməsi aktual olaraq kriminoloqların diqqətini çəkir. Tədqiqatçılar

* Bax: F. Səməndrov. AR CM-nin kommentariyası Bakı, 2008-ci il səh. 365-367.

belə qənaətə gəlirlər ki, ailə münaqişələrinə işsizlik, spirtli içkilərə meyl və ona aludəçilik səbəb kimi təsir edir.

Tərəddüd etmədən belə qənaətə gəlmək olar ki, şəxsiyyətin erkən yaşlarından eybəcər, mənəviyyətə zidd ruhda, pozğunluqla formalaşdırılması (həsəd, amansız hərəkətlərə öyrətmə);

Əhalinin müəyyən qisminin alkoqola, narkomaniyaya meyl etməsi;

Müəyyən qrup insanların əxlaqsızlaşması, zorakılıqla bəzi məsələlərin həllinə üstünlük verilməsi;

Spesifik baxışlar, adətlər, ənənələr və vərdislərlə münaqişələrin həllinə qərar verilməsi (qan qisasçılığı, xətrinə dəyənlərlə hesablaşma və s.);

Qadınlara qarşı sair zorakılıq halları, belə hallara yol verilməsinə inandırma və;

Uşaqlara qarşı qeyri-insani münasibət - fiziki və sair psixoloji zorakılıq hallar ağır cinayətlərin baş verməsi üçün inkubasiya rolunu oynayır. (Ş.Ə)

Qeyd olunan kompleks səbəblərin aradan qaldırılması kriminal zorakılıqların vaxtından əvvəl lokallaşdırılmasına imkan yaradır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, əhalinin (cəmiyyətin) mədəni və ideya səviyyəsi artıqsa, biliyi ilə əxlaqı vəhdət təşkil etdikcə zorakılığın da səviyyəsi aşağı düşür. Fərdin intellekti nə qədər yüksəkdirsə, bir o qədər də mənəvi dəyərlərə malik olur. Belə olanda o, insanın mahiyyətinə varır və ona bələd olduqca, bəzən əzab çəkir, insanın ilahi varlıq, yaradıcı və xeyirxah varlıq olmasına şübhə yeri qalmır. Qayğısına qalmaq, humanistlik və mərhəmət etmək dəyərləri humanistləşir.

İnsanları yaxşı mənəvi ideallar uğrunda formalaşdırmaq üçün cəmiyyətdə mədəni səviyyənin rolunun artırılması danılmazdır. Öz mənafeələrini unudub başqalarının qeydinə qalma, təmənnasız yardım etməyə layiq olan şəxs alturizm^{*} tərəfdarıdır. Belələri zorakı, kobud hərəkətlərə heç vaxt yer verə bilməz.

* Alturizm – özünün şəxsi maraqlarını ictimai marağa qurban verən adam. Alturist insan.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəzən (keçid dövrlərində) əhalinin əksər sayının uzun müddət stress şəraitində yaşaması (maddi həyat səviyyəsinin birdən-birə aşağı düşməsi) onların psixi və somatik (bədən) xəstəliklərə düçar olmasına gətirib çıxarır. Bir qism insanlar rifahın aşağı düşməsi nəticəsində spirtli içkilərə və narkomanlığa qurşanır. Belə şəxslərin alkoqollu və narkoman - bihuş vəziyyətləri onları cinayəti törətməkdə çəkindirmək yox, asanlıqla cinayət törətməyə sövq olunurlar.

Bir sıra kriminoloqlar hesab edirlər ki, demokratiyanın və aşkarlığın olmadığı cəmiyyətlərdə, dövlət orqanlarının və vətəndaş cəmiyyətləri institutları tərəfindən vətəndaşların pozulmuş hüquq və qanuni maraqlarına qeyri effektiv reaksiyanın verilməsi, münaqişəli situasiyaların, vətəndaş qarşudurmasının meydana gəlməsinə şərait yaradır. Belə halları cəmiyyətdə demokratiyanın çatışmazlığı kimi qəbul edirlər.

Zorakı cinayətlərin ümumi xəbərdarlığını aşağıdakı amillərlə bağlamaq olar:

– İctimai münasibətlərin hüquqi və sivil çərçivədə sağlamlaşdırılması;

– Dövlətin və cəmiyyətin gələcək nəslin mədəni və bilik səviyyəsinin, habelə sağlamlılıqlarının formalaşdırılmasını təmin etmək;

– Sosial nəzarət sisteminin yaradılması, hüquq və mənəvi davranışa görə fərdlərin rəğbətəndirilməsi. (Bu həm də, ilk mərhələdə qanunların pozulması hallarının qarşısını almaq üçün həyata keçirilən xəbərdarlıq tədbirlərinin təmin edilməsi deməkdir);

– Şəxsiyyətin formalaşdırılmasında rol olan mədəniyyətə və onun təbliğatına diqqətin artırılması;

– Cəmiyyətin pozitiv sosial-hüquqi fəal üzvlərinin mükafatlandırılması (və belə şəxslərin formalaşdırılması).

Səbəblərin ətraflı təhlilindən məlum olur ki, zorakı cinayətkarlığın sosial obyektləri əhalinin müxtəlif kateqoriyasıdır. Yəni, ilk növbədə:

– 29 yaşına qədər olan gənclər, kriminal və kriminogen mühitin həddi-buluğa çatmayanları;

-Daimi gəlir mənbəyi olmayan şəxslər və işsiz kimi rəsmi qeydiyyatda olmayanlar (cinayətlərin dinamikasında belə şəxslərin ümumi cinayətlərdə çəkisi təxminən 70-75% olur);

-Əvvəllər cinayət törətmiş şəxslər. (Onlar törədilən ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin 40%-ni təşkil edirlər.)

Təcrübə göstərir ki, zorakı cinayətkarlıqla mübarizədə səmərə verəcək nəticənin gözlənilməsi mütəşəkkil cinayətkarlıqla həyata keçirilən mübarizə metodlarından asılıdır.

Mütəxəssislər daha çox əhali ilə işləməyə; Hüquq -mühafizə orqanlarının, səhiyyə və xüsusi xidmət sahələrinin (zorakılıqlara ilk reaksiya verən orqanlar kimi) əməkdaşları ilə seminarların keçirilməsinə; əhalinin bilik səviyyəsinin, təhsilin artırılmasına diqqətin yönəldilməsinə; zorakılıqları və onunla mübarizəni əks etdirən bukletlərin, plakatların nəşr edilib yayılmasına; verilişlərin translyasiyasına; zorakılıqların müəyyən növlərinin aradan qaldırılması ilə mübarizədə ictimai gücün konsolidasiyasına üstünlüyün verilməsinin tərəfdarıdır.

IX Fəsil

KORRUPSIYA CİNAYƏTLƏRİ

§1. Korruptsiyanın anlayışı və yaranmasına təsir edən səbəblər

Korruptsiya mütəşəkkil cinayətkarlığın ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, demokratik cəmiyyətlərdə xüsusilə təhlükəli cinayət kimi qanunun aliliyi prinsipə xələl gətirir, ölkənin iqtisadiyyatını buxovlayır, dövlət institutlarına və vəzifəli şəxslərə inamı sarsıdır, onları vəzifə xəyanətlərinə sürükləyir.

Korruptsiyanın anlayışı beynəlxalq təşkilatların bu istiqamətdə olan tövsiyələrində öz əksini tapmışdır. 1984-cü ildə Moskvada çapdan çıxmış 57 min sözdən ibarət olan rus dilinin lüğətində onun mənası belə verilir: "Bürjua ölkələrində: pulla ələ alma, vəzifəli şəxslərin və siyasi elitanın satılması (vəzifə xəyanəti)". Buna istinadən korruptsiyaya aşağıdakı anlayışı da vermək mümkündür: Korruptsiya – dövlət funksiyalarını yerinə yetirən şəxslərin və ya onlara bərabər tutulan şəxslərin öz səlahiyyət hədlərindən və mövqelərindən (imkanlarından) istifadə edərək, qanunda nəzərdə tutulmuş maddi və s. nemətləri, üstünlükləri qəbul etməsi, həmçinin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən qanuna zidd olaraq bu nemətlərin və üstünlüklərin verilməsi yolu ilə həmin şəxslərin pulla ələ alınmasıdır*.

ABŞ Dövlət Departamentinin "Dünya inkişaf bankının" hesabatı – 2005" adlı məcmuədə Dünya bankının 10-cu prezidenti Ceyms Volfenson yoxsul ölkələrin hökumətlərində investisiya mühitinin sağlamlaşdırılması üçün korruptsiyanın ciddi maneə olduğunu vurğulamışdır. Məhz korruptsiyanın dünya ölkələrində tüğyan etməsi nəticəsində bazar iqtisadiyyatına, sahibkarlara və investorlara ciddi narahatlıq yaranır.

Təəssüf hissi ilə qeyd etmək lazımdır ki, bu gün korruptsiya-

* I. İsmayılov. Hüquqi dövlət, mülahizələr və təhliflər. Bakı, Qanun nəşriyyatı 1999, səh 17-19.

nın əhatə dairəsi beynəlxalq aləmdə genişlənməkdə davam edir. Ona görə də bu "bəd xassəli şiş" dünya dövlətlərini vizasız səyahət edərkən, beynəlxalq qlobal problemlə çevrilməmişdir.

"Transperensi international" təşkilatının 50-dən artıq şöbəsi dünyanı əhatə edən rüşvətxorluq və korrupsiyanı doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılması mexanizminin tədqiqatı ilə məşğuldur. Problem 1996-cı ilin may ayında Parisdə keçirilən, habelə böyük "səkkizlərin" rəhbərlərinin Lionda (sentyabr 1996-cı il) toplaşdıqları müşavirənin müzakirə predmetinə çevrilib. Həmin forumlarda korrupsiya və rüşvətxorluqla səmərəli mübarizə həyata keçirmək üçün dövlətlərdə təkmil milli qanunvericilik bazasının yaradılmasının zəruriliyi qeyd edilib.

Azərbaycan Respublikası Avropa şurasının üzvü olduğdan sonra götürdüyü öhdəliklərdən biri də korrupsiya haqqında qanun qəbul edilməsindən ibarət olmuşdur. Bir neçə il sonra "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunu qəbul edilmiş və 2005-ci ilin yanvar ayının 1-dən qüvvəyə minmişdir. Beynəlxalq təcrübənin bu sahədə təhlilindən məlum olur ki, "korrupsiya" anlayışını müəyyən etmək üçün əsas iki istiqaməti – cəhəti öyrənmək tövsiyə edilir:

- Korrupsiya subyektlərinin dairəsini müəyyən etmək;
- Şəxsi maraqlar anlayışını dəqiqləşdirmək və onu aradan qaldırmaq.

Dövlət qulluqçularının dairəsinə elə vəzifəli şəxsləri aid etmək olar ki, onlar ictimai təşkilatlarda və dövlət orqanlarında inzi-bati təsərrüfat funksiyalarına malik olmaqla, təşkiləddici və sərəncamverici səlahiyyətləri də yerinə yetirmiş olsunlar. Belə hakimiyyət səlahiyyətlərinə malik olan hər bir vəzifəli şəxs korrupsiyanın subyekti sayılır.

Şəxsi maraqların tamah məqsədilə olmasını birmənalı qəbul etmək mümkün deyil. Korrupsiya cinayətlərinin motivi tamah və tamahla bağlı olmayan başqa bir maraq – yəni digər vəzifəli şəxsdən öz qohumunu məsuliyyətdən azad edilməsi və yaxud onun xahişinin yerinə yetirilməsi də ola bilər. Başlıca cəhət ondan ibarətdir ki, xidməti borcun, səlahiyyətlərin yerinə yetirilməsi qəsdən pozulsun

və şəxslər nəticəni görməklə, onu bilavasitə arzulamış olsunlar.

Tədqiqatçıların mülahizələrinə görə korrupsiya ilə bağlı mövcud hüquqpozumalar aşağıdakı formada baş verə bilər:

1. Vəzifəli şəxs müvafiq qaydalardan qismən kənara çəkilir. Heç bir bəxşiş almadan ailəsinin, doğmalarının və dostlarının marağından hərəkət edir.

2. Vəzifəli şəxs ona verilmiş səlahiyyət çərçivəsində vəzifəyə təyin edərkən, müəyyən kontraktlar imzalayarkən və digər hərəkətləri həyata keçirərkən, heç bir gəlir və ya hədiyyələr almadan ailəsinin, dostlarının və əhatəsində olanların marağından çıxış edir.

3. Vəzifəli şəxs boynuna götürdüyü öhdəlikləri yerinə yetirməklə puldan və bəxşislərdən imtina etmir.

4. Səlahiyyətə malik olan vəzifəli şəxs qüvvədə olan qanunvericiliyin tələblərinə zidd olaraq "həvalə" olunan işi görməklə "mükafatını" alır. (Məs: Komission qaydada məsələnin həlli mümkün olduğu halda, təkbəşinə qərar qəbul edir).

5. Vəzifəli şəxs öz marağı üçün məqbul sayılan səsvermənin nəticəsinin öz xeyrinə dəyişdirilməsinə şərait yaradır.

6. Vəzifəli şəxs dövlət marağının ziddinə olaraq, şəxsi mənfəət əldə etmək məqsədilə qulluq mövqeyindən sui-istifadə edir. Beləliklə, korrupsiya anlayışını öz statusundan irəli gələn imkanlardan, qanunsuz olaraq şəxsi mənfəət əldə etmək və səlahiyyəti çərçivəsində başqa şəxslərin hərəkət və hərəkətsizliyi nəticəsində törədilən ictimai təhlükəli əmələ şərait yaradır.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq korrupsiyanın meydana çıxmasına zəmin yaratdığı üçün, mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin metodları korrupsiya ilə mübarizədən keçir. Bəzən bütün bunların baş verməsinin əsas səbəbini iqtisadi çətinliklərdə axtarırlar. Dövlət qulluqçuları ilə vəzifəli şəxslərin əmək haqlarını artırmaqla problemin həllinin mümkünlüyünü önə çəkirlər.

Əmək haqqının artırılma tendensiyası bu istiqamətdə bəzən səmərə verməyə də bilər. Çünki hər bir dövlət öz qulluqçularına mütəşəkkil cinayətkar dəstələrinin verdiyi məbləğdən çox pul verə bilməz. Ona görə də, ilk növbədə onu doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılması yollarını axtarmaq gərəkdir. Təcrübə göstərir ki,

hüquq-mühafizə orqanları öz fəaliyyətlərində harada zəiflik halları bürüzə verirlərsə, orada korrupsiya və mütəşəkkil cinayətkarlıq daha geniş vüsət alır. Bu orqanlarda xidmət edən məmurların da öz səlahiyyət müvazinətlərini saxlaya bilməyib, korrupsionerlərlə iş birliyinə cəlb olunmaları dövlətin nüfuzuna neqativ təsir edir.

Ölkədə məmurlar üzərində parlament nəzarət qeyd-şərtsiz gücləndirilməli və həyata keçirilməlidir. Onların əldə etdikləri gəlirlərin dairəsi bəyan edilməli və vaxtaşırı parlamentə hesabat təqdim olunmaqla maliyyə vəsaitlərinin şəffaflığı təmin edilməlidir. Cəmiyyətin mədəni və iqtisadi inkişafına stimül yaradılmalı. KİV-lərə korrupsiya və vəzifəli şəxslərin sui-istifadələri barədə məlumatların əldə edilməsində tam müstəqillik verilməlidir. Jurnalist təhqiqatları korrupsiya ilə bağlı faktları daha tez ictimaiyyətə çatdırı bilər. Toplanan məlumatlar əksər hallarda həqiqəti əks etdirsə də, görülən tədbirlərdən ictimaiyyətin xəbəri olmur. Bəzən cəmiyyətdə belə təəssür yaranır ki, dövlət korrupsiyanın və mütəşəkkil cinayətkarlığın qarşısını almaqda çətinlik çəkir. Çünki tənqid hədəfində olan korrupsionerlər, bəzən, xidmət pillələrindən bir az da irəli çəkirlər.

Korrupsiya yoxsulluğun aradan qaldırılmasına mane olan, azad sahibkarların fəaliyyətini buxovlayan, investorların ölkəyə sərmayə qoyuluşuna etibarlı təminatı şübhə altına alan, nəhayət ölkəni sonu görünməyən fəlakətə sürükləyən və dərməni tapılmayan "bəd xassəli şiş" dir. Belə dövlətlərin ömrü bu xəstəliyin ömrü qədərdir.

Azərbaycan müstəqillik aktına imza atdıqdan sonra yenidən-qurma dövrünə qədəm qoydu. Yeni siyasi və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi zərurəti meydana çıxdı. Ölkə bir sıra çətinliklərlə – xaotik şəraitlə üz-üzə qaldı. Köhnə siyasi sosial-iqtisadi cəmiyyətlə, yeniləşdirmək istədiyimiz cəmiyyət çətin problemlərlə qarşı-qarşıya dayandı. Belə bir şəraitdə ölkə qarşısında zaman-zaman yığılıb qalan problemlərin həlli məqsədilə gələcək inkişafımızın müxtəlif variantlarından seçim etmək vəzifəsi dururdu. Çıxış yolu aşağıdakı formalardan birinə yön almaqdan ibarət idi:

– Ya Bazar iqtisadiyyatı və hüquqi dövlət;

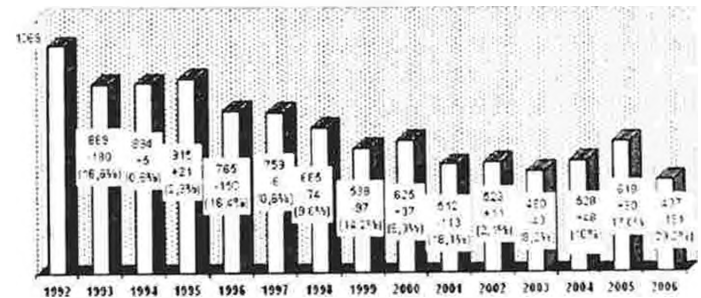
– Ya da mütəşəkkil cinayətkarlıqla korrupsiya üzərində bərqərar olan iqtisadiyyatı qəbul etmək.

(Sovet imperializmi dağıldıqdan sonra yeni yaranmış müstəqil dövlətlərin əksəriyyəti keçid mərhələsində qeyd olunan problemlərlə üzləşdilər).

Təbii, dövlət də ictimaiyyət də, siyasi partiyalar və QHT-lər də, birincinin – bazar iqtisadiyyatının və hüquqi dövlətin inkişafında maraqlı idilər.

Yeni seçimdə, yeni dövlətin inkişafı bilavasitə korrupsiyaya imkan verməməkdən ibarət idi. Lakin, keçid mərhələsində korrupsiya artıq sinerqetizm* düşüncəsi kimi təfəkkürlərdə formalaşdı və bunun üçün regionçuluğun, tayfabazlığın, qohumbazlığın mövcud olması, təkmil qanunvericilik bazasının hələlək olmaması, etnik ziddiyyətlər, hüquq-mühafizə orqanlarının zəifliyi kimi amillər şərait yaratdı. Bütün bunlara baxmayaraq, ölkədə ciddi qanun-qayda yaradıldı, korrupsiya ilə mübarizə haqqında qanunvericilik qəbul edildi, baş prokurorluğun yanında korrupsiya ilə mübarizə idarəsi yaradıldı və qeyd etdiklərim artıq səmərəsini verir. 1992-cü ildən 2006-cı ilə qədər olan dövrdə dövlət orqanlarının rüsvətxorluqla mübarizənin vəziyyətinə diqqət yetirək:

Aşkar olunmuş rüsvətxorluq

* Sinerqetizm – özünü təsdiq (təşkil) etmə haqqında elm, xaos haqqında düşüncə

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələri olan ABŞ və Yaponiyada korrupsiya ilə mübarizə vasitəsi kimi sosial-hüquqi nəzarət daha geniş yayılıb. Yaponiyada korrupsiya və mütəşəkkil cinayətkarlıqda ittiham olunan şəxslərə qarşı (reqlamentli) qanunauyğun surətdə vaxtaşırı qeydiyyat və nəzarət həyata keçirilir. Əldə edilən faktlar KİV vasitəsilə dərhal ictimaiyyətə çatdırılır. Belə məlumatlar həmin şəxslər ətrafında nəzarətin həyata keçirilməsinə əsas verir, onun gəlirləri barədə mənbənin aşkarlanması təkid edilir, davranışlarına hüquqi məhdudiyətlər qoyulur, cinayət yolu ilə əldə edilmiş gəlirlər dövlət nəfsinə keçirilir və s.

ABŞ-da bu barədə 1991-ci ildən federal qanun qüvvədədir. Həmin qanunda "reket fəaliyyəti" termini də işlədilir. Qanunun anlayışında rüşvət almaqdan və verməkdən başqa mütəşəkkil cinayətkarlıqla və korrupsiya ilə bağlı olan bir sıra hüquqpozmalar da əks edilib. Qanunda hətta dələduzluq, qumar oyunları ilə məşğul olmaq və narkotik malların alveri də ehtiva edilir. "Reket fəaliyyəti" ilə mübarizədə məhkəmələrdən başqa, "Böyük Jüri" deyilən xüsusi orqanlar da məşğul olurlar. Jüri öz yığıncaqlarında qeyd olunan fəaliyyətin iştirakçılarının işinə baxır və əgər cinayət təqibinin başlanmasına əsas tapılırsa, bu haqda materiallar aidiyyəti üzrə məhkəmələrə ötürülür. Məhkəmənin müvafiq qərarına qədər günahkar barədə bir sıra qadağalar tətbiq edilir, davranışı nəzarətə götürülür. Qanuna görə, şəxs qeyd olunan qanunsuz fəaliyyət nəticəsində əldə edilmiş mənfəətləri hər hansı bir müəssisənin alınmasına sərf edə və yaxud kommersion məqsədilə xərcləyə bilməz. Belə qadağaları pozanlara qarşı ayrıca cəza –20 il həbs cəzası tətbiq edilir. Bəzən cəzanın sərtliyi bir sıra cinayətlərin qarşısının alınmasına imkan vermir. Lakin səlahiyyət sahibinə malik olan şəxslərin qanunu bildiyi halda, şüurlü şəkildə nəticəsini əvvəlcədən görüb, onu arzulayırlarsa, deməli belə şəxslər vəzifə xəyanətindən başqa, dövlətə də xəyanət etdikləri üçün cəza sərt olmalıdır.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, bu sahədə mübarizənin səmərə verməməsinə təsir edən amillərdən biri də dövlət orqanlarının qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərə bilməməsidir. Hüquq-mühafizə

orqanlarının fəaliyyətini tənzimləyən aktlarda hüquqi və fiziki şəxslərin həyata keçirdikləri pul əməliyyatlarının qanuniliyini təsdiq edən sübutlar tələb etmək kimi səlahiyyətlərin verilməsi məsələləri də günün tələbi kimi səslənir.

Zənnimcə korrupsiya ilə mübarizəni gücləndirmək üçün ictimai nəzarətin gücləndirilməsinə və QHT-lərin fəaliyyətlərinin genişləndirilməsinə ehtiyat var. Azərbaycanda Korrupsiya ilə mübarizə haqqında qanundakı boşluqların aradan qaldırılması da zamanın tələbidir.

Məmur korrupsiya haqqında qanunun tələbini yerinə yetirməyi təmin etmək bacarığında və qabiliyyətində olmalıdır. Ona öz iradəsini nümayiş etdirmək və verilən səlahiyyətdən öz maraqları üçün istifadə etmək imkanı qapanmalıdır.

Problemin digər həlli ictimai nəzarətə imkan yaradılmasından ibarətdir. Vergi sistemində dəyişikliklərə ehtiyac vardır. Məmur öz yaşadığı ərazi üzrə vergi orqanlarına vaxtaşırı gəlirləri, əldə etdikləri əmlakları (daşınan-daşınmaz) barədə bəyannamə verməlidir.

ABŞ-da olduğu kimi, geniş diapazonda informasiya-analitik mərkəzlər şəbəkəsi yaradılmalıdır. Həmin şəbəkələr üç əsas funksionu yerinə yetirməlidir:

– **Firmaların, təşkilatların və ayrı-ayrı vətəndaşların maliyyə-iqtisadi fəaliyyəti barədə məlumatlar toplamaq və onları təhlil etmək;**

– **Kommersion əsasında ictimai təşkilatların, xüsusi müəssisələrin müraciətləri üzrə analitik məlumatlar təqdim etmək;**

– **Sorğular əsasında (Maliyyə Nazirliyi və hüquq-mühafizə orqanlarına) informasiyalar vermək.**

İctimaiyyətin geniş təbəqələri sırasından seçki yolu ilə formalaşan xüsusi Müşahidə Şurasının (XMS) yaradılması da günün reallığına uyğundur. Parlament, Maliyyə Nazirliyi və hüquq-mühafizə orqanlarından başqa, MŞ kredit ehtiyatlarının bölünməsinə nəzarəti həyata keçirərsə, bu yöndə pozitiv nəticə gözləmək olar. Özünü artıq doğrultmuş digər mühüm amil səlahiyyət sahiblərinin – dövlət məmurlarının vəzifələrinin tez-tez dəyişdirilməsi korrupsiya əlaqələrinin zəifləməsinə gətirib çıxarar.

Antik Cəmiyyət korrupsiyanı bir mənalı qəbul etməmişdir. Korrupsiyaya uğramığı (latınca "corrumrere") yunanlar mədəni pis yeməklə zədələmək, korlamaq, qapalı qabdakı suyu çirkəndirmə, işi pozmaq, xidməti dağıtmaq, yanğımla əmlakı sıradan çıxarmaq, azadlığı məhv etmək, qadınların ixtiyarını əlindən almaq, yoldan çıxarmaq, gəncliyin əxlaqını, fikirləri təhrif etmək, nəticəni saxtalaşdırmaq, ləyaqəti rüsvay etmək kimi "dəyərləndirirdilər".

"Corrumrere" sözündə "cor" şəkilçisi, "com" un növdəyişməsi kimi "bir yerdə", "yanışı", "vasitəsilə" sözlərindən sonra fəlin çoxmənalı "rumpere" isə – dağıtmaq, sındırmaq, korlamaq, parçalamaq, vurub deşmək, sancmaqdan başqa digər mənalı da – sülhü pozmaq, müqaviləni ləğv etmək, qanundan yan keçmək kimi anlayışları ilə, bir növ, korrupsiyanın dairəsini genişləndirir.

Qədim Roma hüququnda korrupsiyaya "corrumrere" – sındırmaq, korlamaq, zədələmək, ifadəni saxtalaşdırmaq, qızlıq bəkarətini pozmaq, eyni zamanda, hakimi ələ almaq kimi anlayış verilirdi.

Ötən min il ərzində – orta əsrlərdə, korrupsiyanın anlayışı ancaq dini əhəmiyyət kəsb etmişdir; şeytanın adamları yoldan azdırması kimi qəbul edilirdi. 500 il əvvəl isə katoliklər özlərinə xas olan metodlarla uzun müddət yunan sözü olan "kataliz" (Katalysis – dağıtmaq, parçalamaq, (məhv etmək) terminin yerinə latın sözü olan "korrupsiya" (Corruptibilitas – insanı məhv etmək, dağıtmağa meyilli) terminini işlətmək üçün mübarizə aparıblar. Dində korrupsiyaya meyl etmək böyük günah sayıldığından "günah qanunsuzluq deməkdir", aforizmi də məhz həmin dövrdə səslənmişdir.

N.Makiavelliyə görə, əxlaqı pozulmuş, yolunu azmış xalq azadlığa nail olsa da, onu qoruyub saxlamaq son dərəcə çətin olur. O yazırdı: "Roma çarları əxlaqsızlığın elə bir həddinə çatmışdılar ki, (a guanta corruzine)" əgər iki-üç vərəsə də hökmranlığını bu şəkildə davam etdirsəydi, Romanın süqutu qaçılmaz olardı". Makiavelli qeyd edirdi ki, monarxiyalarda xidmətçilərin köməyi ilə hökmranlıq zamanı korrupsiya az təhlükəlidir, çünki bütün qulluqçular çarın mərhəmətinə və səfqətinə borcludurlar, ona əsil sədaqət nümayiş etdirirlər, onları ələ al-

maq isə çox çətinidir". Makiavelli korrupsiyanı vərəm xəstəliyinə bənzədirdi. "İlk baxışda vərəmi görmək çətin olsa da, müalicəsi asan olur. Əgər qarşısı alınmazsa, onu tanımaq asan, müalicəsi isə çətinləşir. Dövlət işlərində də korrupsiya belədir. Əgər bu xəstəliyi vaxtında aşkar etmək mümkündürsə (bu yalnız müdrik hökmdara xasdır), ondan yaxa qurtarmaq çətin deyil, yox, əgər onun qarşısı alınmırsa və artıq hamıya bəlli olursa, ona heç bir dava-dərman kömək etməyəcək".

Sonrakı dövrlərdə korrupsiyanın anlamında kriminoloji və cinayət hüququnun müvafiq cəhətləri öz əksini tapdı. Bir əsr sonra isə Tomas Qobs öz "Nəhəng"ində yazırdı: "Öz sərəvəti ilə öyünənlər heç nədən və heç kimdən çəkinmədən cinayət törədirlər. Və ümid edirlər ki, korrupsiyaya bulaşmış dövlətin ədliyyasını müəyyən hədiyyələr, pul və digər qiymətli şeylərlə almaq mümkün olduğundan, cəzadan qaçmaq da asandır!" Qobsa görə, "korrupsiya hər vaxt bütün qanunlara nifrət yaradan rüşeym kimidir".

Korrupsiya ilə mübarizə aparmağa başlayarkən «nədən başlamalı?» sualı yaranır. İlk növbədə tərəddüdlərdən qaçmaq lazımdır. Zaman sübut edir ki, bir qism siyasi liderlər hakimiyyətə gəldikdən sonra xalqa vəd etdikləri öhdəliklərin, korrupsiya və rüşvət-xorluqla, sui-istifadələrlə, vəzifə saxtakarlıqları ilə, yerlibazlıqla mübarizənin həyata keçirilməsi üçün heç nə edə bilmədiklərini əməlləri ilə sübut edirlər. Vədlər boş şüarlar kimi əhəmiyyətini itirir. Növbəti hakimiyyət də köhnə komandanın miras qalmış, aradan qaldırılması artıq mümkün olmayan və idarəçiliyin bütün sistemini bürümüş korrupsiya ilə nəinki mübarizə apara bilmir, əksinə, komandası ilə birlikdə onun girovuna çevrilir. Beləliklə, korrupsiya ilə mübarizənin qeyri-qənaətbəxş aparılmasının əsas səbəbləri şəffaflığı ilə hamıya aydın olur və hamı onu görə bilir. Sadəcə xalq bu eybəcərlikləri ürək ağrısı ilə seyr etdikcə dövlət məmurlarına etibarsızlıq hissi baş qaldırır.

Yaranmış xaotik vəziyyətdən çıxış yolu hamının vahid cəhəddə ayağa qalxıb, öz gələcək taleyi naminə dövlətçiliyin davamlılığını qoruyub saxlamaq və konstitusion quruluşu göz bəbəkləri kimi qorumaq üçün mübarizənin başlamasını siyasi zərurət kimi qə-

bul etməkdən ibarət olur. Bəs, bütün bunlara rəvac verən səbəb və şərait nədən yaranır?

Dünya təcrübəsi nəzəri cəhətdən aşağıdakı çatışmazlıqları aradan qaldırmağı tövsiyə edir. İlk növbədə:

1. Hakimiyyətin yuxarı pilləsində olan çatışmazlıqlar. Yəni yeni hökumət korrupsiya ilə mübarizə aparmaq istəsə belə, köhnə komandadan ona vərəsə kimi qalmış korrupsiyalaşmış dövlət mexanizmi buna mane olur.

2. Hakimiyyətin yüksək pilləsində çalışanlarda qətiyyətsizliyin mövcudluğu, daha doğrusu orta və yüksək çinli məmurlar, siyasətçilər islahatların aparılmasını arzulasalar belə, rəhbərliyə xas qətiyyətin olmaması bu mühüm işin öhdəsindən gəlməyə imkan vermir.

3. Hakim komanda təntənəli surətdə seçkiabağı platformasında vəd etdiyi məqsədlərə nail olmaq üçün qeyri-real və həqiqətə uyğun olmayan ümidləri doğrulda bilmir. Nəticədə, ətrafında olanların da ona etibarını itir.

4. İslahatlar yarımçıq və heç nə ilə uzlaşmadan həyata keçirildiyindən, islahatın "sahibini" müəyyən etmək mümkün olmur. Nəticədə, vəziyyətin xaosluq həddə çatmasına görə kimin məsuliyyət daşması da diqqətdən yayınır.

5. İslahatçılar belə ehtimal edirlər ki, qanunlar heç kimin təsiri olmadan özü-özlüyündə hərəkətdə olacaq. Bu da insanların davranışlarına son dərəcə neqativ təsir etmiş olur. Nəticədə, hökumət məcburetə metodundan istifadə etmək zorunda qalır, represiyalara rəvac verilir, yeni korrupsiya rejimi yaranır.

6. "Yuxarıda" oturanlara islahatlar sərf etmir.

Nəticədə qanunlar seçimlə və ədalətsiz bir qiyafədə tətbiq edildiyindən, tədricən qüvvəsini itirir.

7. İslahatlar müəyyən səmərə verməyəndə insanların da güzəranına yaxşı mənada təsir edə bilmir, həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına yönələn imkanlar yox olur. Bundan sonra islahatçılar cəmiyyətdə nüfuzlarını itirir. İctimaiyyət arasında nüfuzu olmayan islahatçıların müvəffəqiyyət qazanmaq ehtimalı heçə enir.

8. Korrupsiya ilə mübarizədə xəbərdarlıq və repressiv tədbirlərin balansı hakimiyyət məmurları tərəfindən pozulur.

Cəmiyyətdə həqiqətin, təmizliyin mükafatlandırılması mühiti yaradılmalıdır. Əgər islahatçıların özləri təmiz deyilsə, korrupsiya ilə mübarizəyə sərf edilən zəhmət izafi xərclənəcək. Bir sözlə, hakimiyyət ictimaiyyətin ehtiyac duyduğu və qazandığı xidmətlərinə görə "mükafat" verməyi bacarmalıdır.

Böyük Britaniyada korrupsiya ilə mübarizə məqsədilə ictimai həyatın bütün aspektlərinə aid olan 7 prinsip həyata keçirilir:

1. Nəfsi toxluq. Yəni vəzifəli şəxslər qərar qəbul edərkən, yalnız ictimaiyyətin marağını nəzərə almalıdırlar.

2. Pulla ələ alınmamaq. Vəzifəli şəxslər səlahiyyətləri müddətində ayrı-ayrı şəxslərin maliyyə və s. asılılığında olmamalıdırlar. Belə hallar onların peşəsinə icra etməyə əngəl yaradır.

3. Obyektivlik. Yəni məsul postlara təyinatmə, kontraktların bağlanması və təltiflərə təqdim etmə zamanı vəzifəli şəxslər yalnız namizədin şərafət və ləyaqətini və onun peşə ilə bağlı keyfiyyətlərini rəhbər tutmağa borcludurlar.

4. Aşkarlıq. Vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətləri cəmiyyət üçün son dərəcə açıq olmalıdır. (İctimaiyyətin ali maraqları baxımından bəzi qərarların məxfiliyi mümkündür).

5. Hesabat vermək. Vəzifəli şəxslər qəbul etdikləri qərarlara və fəaliyyətlərinə görə ictimaiyyət qarşısında hesabat verməlidirlər. Onların fəaliyyəti yoxlama və təftiş üçün açıq olmalıdır.

6. Təmizlik. Vəzifəli şəxslər şəxsi maraqlarının dairəsi barədə istənilən məlumatı verməkdən çəkinməməlidirlər.

7. Öldə rəhbər tutma, əsaslanma. Vəzifəli şəxslər yuxarıda sadalanan prinsiplərə əməl etməli, fəaliyyətində onları rəhbər tutmalı və nümunə göstərməlidirlər.

Dövlət xidmətində və ictimai həyatda təmizlik, ələ alınmamaq prinsiplərinin təsdiqi bir sıra faktorlardan asılıdır;

Qanunvericilik tədbirləri;

Əxlaq (davranış) kodeksi və qaydaları;

Dini, siyasi və sosial normalar, habelə dövlət məmurlarının və siyasi liderlərin təmizliyi barədə geniş ictimai rəy;

Vəzifəli şəxslərin peşəkarlığı;

Vəzifəli şəxslərin özlərinin cəmiyyətin elitar təbəqəsində

qərar tutmasını dərk etməsi və s.

Qeyd olunan bütün elementlər ictimai həyatın etik normalalarını təsdiq edir və klassik modelə uyğun formalaşdırılır. Bir qayda olaraq, cəmiyyətdə etik normalar sistemi inkişaf etməli, hamı tərəfindən dəstəklənməli, müntəzəm olaraq, ictimai həyatın bütün sahələrində yeniləşməlidir. Etik normalar sistemi siyasi dəstəyə və onu rəhbər tutmağa ehtiyac duyur. Bu cəmiyyətin etimadının yüksəldilməsi üçündür.

Korrupsiya ilə mübarizənin səmərə verməsi müxtəlif dövlət, bələdiyyə, kommersiya və ictimai strukturların, habelə vətəndaşların birgə mövqeyindən asılıdır. Hakimiyyət orqanlarının bütün budaqlarında aşkarlığın sərhədi genişlənməli, korrupsiyanın meydan suladığı sahələrdə seyrçi mövqedən çəkinib, qətiyyətli addımlar atılmalıdır.

Yüksək çinli məmurların maliyyə fəaliyyəti şəffaflığı ilə şübhələri dəf etməlidir. Vətəndaşlar, KİV nümayəndələri, QHTlər də barışmaz mövqedə olmalıdırlar. Bu yolla mübarizə aparana qətiyyətli olmalı, heç nədən və heç kimdən çəkinməməlidirlər. Çünki dövlətçiliyimizin, cəmiyyətimizin və övladlarımızın da gələcəyi, qurtuluş yolu qətiyyətimizdən asılıdır.

Təcrübə göstərir ki, korrupsiya ilə mübarizənin nəticə vermədiyi ölkələrdə buna səbəb vətəndaşların bu mübarizədə fəal iştirak etməməsidir. "Hindistan Tayms" qəzeti yazır: "İlk növbədə mübarizəni nədən başlamaq lazımdır" sualına, "Əlbəttə, ölkədə qərar tutan korrupsionerlərə qarşı əhalinin passivliyini aradan qaldırmaq lazımdır" – cavabını vermişlər. İctimaiyyət korrupsiya əleyhinə mübarizəyə qalxmalı, korrupsiyaya uğramış siyasətçilərdən, dövlət məmurlarından yaxa qurtarmaq üçün seçkilərdə fəalliq göstərməli, vətəndaş mövqeyini ortalığa qoymalı, ictimaiyyət keçmişi bulanıq olan, heç bir nüfuzə malik olmayanların seçkili orqanlarda təmsil olunmasına imkan verməməlidir. Prinsipcə korrupsiya ilə mübarizənin səmərəsini artırmaq üçün:

– Parlament korrupsiya ilə mübarizədə zamanın tələbinə uyğun hüquqi bazanı təkmil normalarla zənginləşdirmək üçün anti-korrupsiya qanunvericiliyini yeniləşdirməyə çalışmalıdır;

– Məhkəmə hakimiyyətində məhkəmə orqanlarını korrupsionerlərdən təmizləmək və onları cəzalandırmaq üçün "cinayət varsa, cəza da olmalıdır" klassik hüquq məktəbinin prinsiplərini rəhbər tutmaqla, hakimlərin fəaliyyətində "təmizlik" mühiti yaradılmalıdır;

– İcra orqanlarında korrupsiyanın olmaması məqsədilə antikorrupsiya islahatları aparmalı, bu istiqamətdə dövlət proqramlarının və qaydalarının tələblərinə ciddi riayət etməlidir;

– Dövlət xidmətinin mahiyyəti və məramı isə dövlət qulluğunda çalışan korrupsiyaya meylli məmurların vəzifədən kənarlaşdırılması və xidmətdə belə halların məhdudlaşdırılması məqsədilə davranış-əxlaq kodeksinə riayət edilməlidir;

– QHT sektorlarına korrupsiya ilə mübarizədə iştirak etmək və nəzarətədiçi fəaliyyətinin gücləndirilməsinə şərait yaradılmalıdır;

– KİV nümayəndələrinə korrupsionerləri ifşa etmək üçün elektron proqramlardan və nəşrlərdən faydalanmağa şərait yaradılmalıdır;

Beləliklə, mübarizəyə kompleks yanaşma tərzində başlanılmasa korrupsiya hallarının baş alıb getməsinə geniş imkanlar yaranacaq, vətəndaşların şəxsi həyatı və əmlakı da risqə, ciddi təhlükələrə məruz qalacaqdır.

KORRUPSIYA, İNSAN ALVERİ, NARKOMANIYA VƏ TERRORİZMLƏ MÜBARİZƏYƏ HƏSR OLUNMUŞ TƏŞƏBBÜSLƏRƏ DƏSTƏK*

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini əldə etdikdən sonra demokratik dövlət kimi cinayətkarlıqla mübarizə siyasətinə, onun təhlükəli, mütəşəkkil növlərinin qarşısının alınması və profilaktikası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərə yenidən baxmaq zərurəti yarandı. Çox ciddi problemlə çevrilən insan (qadın və uşaq) alveri, korrupsiya, narkomaniya və terrorçuluq kimi mütəşəkkil cinayətlər dövlətin təhlükəsizliyinə, xalqın milli genofonduna təhdid kimi qəbul edildi və beynəlxalq aspektdə mütəşəkkil cinayətkar şəbəkəsinin (qruplaşmaların) yaradılmasına şərait yaradan amillərin, psixoloji aspektdə isə bu cinayətin qurbanı olanların məruz qaldıqları daxili iztirablarnın, mənəvi-psixoloji sarsıntılarnın aradan qaldırılması üçün hüquq normaları qəbul edildi.

AR Daxili İşlər Nazirliyinin nəzdində İnsan Alveri ilə Mübarizə İdarəsi yaradılmış və "İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında" 28 iyun 2005-ci il tarixli AR Qanunu qəbul edilmişdir. Bu istiqamətdə Azərbaycan dövlətinin məqsədi isə insan alverinə qarşı mübarizənin hüquqi və təşkilati əsaslarını, habelə qeyd olunan cinayətlərin qurbanlarının hüquqi vəziyyətini müəyyən etmək, belə şəxslərin müdafiəsi və onlara yardım göstərilməsi məsələlərini tənzimləməkdən ibarət oldu. Həyata keçirilən tədbirlər öz səmərəsini verir.

Tarixən cinayətkarlıqla mübarizə, onun qarşısının alınması və profilaktikası cəmiyyətin ən mühüm problemlərindən biri olmuşdur. Daxili təhlükəsizliyin təmin edilməsi, ictimai asayişin mühafizəsi və iğtişaşların qarşısının alınması, vahid ideya ətrafında birləşmək və bu istiqamətdə ictimaiyyətin rolunun artırılması mümkün olmamışdır.

Korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorçuluq sosial

hüquqi hadisə kimi ictimai orqanizmin normal inkişafına mane olduğuna, insanların sosial davranışına, psixikasına neqativ mənada təsir etdiyinə görə onun öyrənilməsi, doğuran səbəblərin aradan qaldırılması həmişə Azərbaycan dövlətinin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Korrupsiya ilə mübarizənin mühüm vasitələrindən biri də əhəlinin korrupsiya probleminin mahiyyəti haqqında məlumatlandırılması, dövlət orqanları üzərində müşahidə işi, vacib qərarvermə proseslərində vətəndaşların iştirakının həvəsləndirilməsi, eləcə də bu istiqamətdə mübarizə təşəbbüslərinə dəstək, vətəndaşlarla hökumət arasında əlaqənin qurulması prioritet təşkil edən məsələ kimi qəbul edilir.

Korrupsiya mütəşəkkil cinayətkarlığın ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, xüsusilə təhlükəli cinayət kimi qanunun aliliyi prinsipini nüfuzdan salır, ölkənin iqtisadiyyatını buxovlayır, dövlət institutlarına və vəzifəli şəxslərə inamı sarsıdır, onları vəzifə xəyanətlərinə sürükləyir. Korrupsiyanın anlayışı beynəlxalq təşkilatların da bu istiqamətdə olan tövsiyələrində öz əksini tapmışdır. Korrupsiya-dövlət funksiyalarını yerinə yetirən şəxslərin və ya onlara bərabər tutulan şəxslərin öz səlahiyyət hədlərindən və mövqelərindən (imkanlarından) istifadə edərək, qanunda nəzərdə tutulmuş maddi və s. nemətləri, üstünlükləri qəbul etməsi, həmçinin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən qanuna zidd olaraq bu nemətlərin və üstünlüklərin verilməsi yolu ilə həmin şəxslərin pulla ələ alınmasıdır və yaxud vəzifə xəyanətidir. Bu məqsədlə 2005-ci il yanvarın 1-dən etibarən "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanun qüvvədədir. Baş prokurorluğun nəzdində korrupsiya ilə mübarizə idarəsi artıq fəaliyyətdədir.

Mütəşəkkil cinayətkarlıq korrupsiyanın, insan alverinin, narkomaniya və terrorçuluğun meydana çıxmasına zəmin yaratdığına, bu cinayətkarlıqla mübarizənin metodları qeyd olunan cinayətlərlə mübarizədən keçirdiyinə görə DİN digər orqanlarla birlikdə bu vəzifənin öhdəsindən layiqincə gəlir.

Bəzən bu cinayətlərin baş verməsinin əsas səbəbini iqtisadi çətinliklərdə axtarırlar. Dövlət qulluqçuları ilə vəzifəli şəxslərin əmək haqlarını artırmaqla problemin həllinin mümkünlüyünü önə çəkirlər.

* Layihə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında QHT-lərə Dövlət Dəstəyi Şurasının maliyyəsi ilə icraya yönəlmişdir.

Əmək haqqının artırılma tendensiyası bu istiqamətdə bəzən səmərə verməyə də bilər. Çünki hər bir dövlət qulluqçularına mütəşəkkil cinayətkar dəstələrinin verdiyi məbləğdən çox pul verə bilməz. Ona görə də, ilk növbədə onu doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılması yollarnı axtarmaq gərəkdir. Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, hüquq-mühafizə orqanları öz fəaliyyət istiqamətlərini həyata keçirərkən harada zəiflik hallarına yol verirlərsə, orada korrupsiya və mütəşəkkil cinayətkarlıq da inkişaf edir. Bu orqanlarda xidmət edən məmurların da öz səlahiyyət müvazinətlərini saxlaya bilməyib, korrupsionerlərlə iş birliyinə cəlb olunmaları dövlətin nüfuzuna təsir edir.

Dövlət məmurlarının, vəzifəli şəxslərin dövlətin onlara etibar etdiyi posta dövlət və ümumxalq marağına sədaqətlə xidmət etməsi korrupsiyadan uzaqlaşması deməkdir. Hər bir vətəndaşda sədaqət prinsipi – vətənə, dövlətə, xalqa xidmətdə və vəzifəsinə sədaqət korrupsiya ilə mübarizənin başlıca şərtidir.

Cəmiyyətin müəyyən qisminin QHT-lərin mütəşəkkil cinayətkarlığın bu növləri ilə aparılan mübarizənin mahiyyətinə varması, mübarizənin təşkilində mövcud boşluqlar, anlaşılmalılıq və ziddiyyətlərin yaranması, bütövlükdə bu ağır cinayətlərin aradan qaldırılmasına və qarşısının alınmasına təsir edir.

İnsan alverinə qarşı mübarizənin təşkilində mühüm əhəmiyyət kəsb edən qurbanların cəmiyyətdə ayrışdırılıya məruz qalmasının qarşısının alınması, onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, onlarla nəzakətli rəftarın təşkili, belə cinayətlərə görə cəzanın labüdlüyü, hüquqi, siyasi və sosial-iqtisadi, habelə təşkilati xarakterli profilaktik xarakterli maarifləndirmə tədbirlərinin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda insan alverini, mütəşəkkil cinayətkarlığı, onları doğuran səbəbləri aşkar edib aradan qaldırmaq DİN-in İnsan Alveri ilə Mübarizə İdarəsinin əməkdaşlarına bu istiqamətdə yardımçı olmaq (dəstək vermək), insan alveri qurbanlarının sosial reabilitasiyası üzrə təkliflər hazırlamaq və müvafiq orqanlara təqdim etmək, habelə mütəşəkkil cinayətkarlığın profilaktikasına istiqamətlənmiş seminarlar keçirmək, yığcam həcmli kitabçaların nəşrini təşkil etmək, ondan fay-

dalanmaq, "İnsan alverinə qarşı mübarizə haqqında" 28 iyun 2005-ci il tarixli AR Qanununun tələblərinə riayət etmək də bu məqsədə aiddir.

Son illər, ölkəmizdə narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizədə, özündə normayaradıcılıq fəaliyyətini, beynəlxalq əməkdaşlığın fəallaşdırılmasını və hüquq-mühafizə orqanlarının işinin müasir səviyyədə təşkilini əks etdirən kompleks tədbirlər görülmüş, xüsusi dövlət komissiyası yaradılmış, "Narkomanianın yayılması, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və prekursorların qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə üzrə Ümummilli Proqram" qəbul edilmişdir.

Göstərilən sahəyə hər hansı bir diqqətsizliyin ölkədəki narkosituasiyanın pisləşməsinə gətirib çıxaracağını, ümumiyyətlə cinayətkarlığın dinamikasına mənfi təsir göstərə biləcəyini nəzərə alaraq, narkotik vasitələrin qaçaqmalçılıq yolu ilə ölkəyə gətirilməsi kanallarının vaxtında aşkar edilməsi və qarşısının alınması məqsədilə aparılan mübarizə işi və vətəndaşların bu mübarizədə iştirak etmək vəzifəsi həmişə nəzərdə olmuşdur.

Qeyd olunan yönümdə vacib vəzifələrdən biri də, Azərbaycanın geopolitik marağına uyğun, dövlətimizin ərazisindən narkotiklərin qərbə daşınması üçün tranzit dəhlizi kimi istifadə edilməsinin qarşısını almaqdan ibarət olmuşdur.

Təcrübə göstərir ki, transmilli cinayətkar birləşmələr respublika ərazisindən öz çirkin niyyətləri üçün istifadə etməyə uzun illərdir ki, ciddi səylər göstərirlər. Əsasən 3 marşrut üzrə – Birincisi tranzitlə "Əfqanıstan-Türkmənistan-Xəzər dənizi vasitəsilə Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə-Avropa"; ikincisi "Əfqanıstan-İran Azərbaycan-İşğal olunmuş əraziləri-Dağlıq Qarabağ-Ermənistan-Gürcüstan-Avropa"; üçüncüsü "Əfqanıstan-İran-Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə-Avropa" marşrutudur.

Xüsusi qeyd edilməlidir ki, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən Azərbaycanın torpaqlarının 20%-dən çoxunun işğal olunması, bir milyondan artıq azərbaycanlının qaçqın və köçkün düşməsi, Dağlıq Qarabağın və onun ətrafında yerləşən 7 ra-

yonun zəbt edilməsi nəticəsində İran İslam Respublikası ilə 132 kilometrlik sərhəd zolağına Azərbaycan Respublikasının nəzarət imkanları itirilmişdir. Mövcud vəziyyət burada narkotik tərkibli bitkilərin əkilib - becərməsinə, istehsalına, habelə qaçaqmalçılıq yolu ilə narkotik vasitələrin gətirilməsinə və dünyanın digər övlətlərinə daşınmasına əlverişli şərait yaradır.

Cinayətlərin statistikasını göstərir ki, son illərdə polis orqanları tərəfindən narkotiklərlə əlaqədar çoxlu cinayət faktı aşkar edilmiş, qanunsuz dövriyyədən 1000 (min) kiloqramdan çox müxtəlif növ narkotik vasitə götürülmüşdür. Həmin narkotiklərin Bunların içərisində heroin və tiryəkin əsasən xarici övlətlərdən gətirilməsi təsdiq olunur.

Bu qəbildən olan cinayətlər üzrə son 5 ildə 9800 nəfər cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmuşdur. Onlardan 29 nəfərini azyaşlılar, 2645 nəfərini 30 yaşınadək gənclər, 7120 nəfərini 30 yaşdan yuxarı olanlar, 600 nəfərini qadınlar, 2685 nəfərini əvvəllər məhkum olmuş şəxslər, 259 nəfərini isə əcnəbilər təşkil etmişdir.

1977-ci ildə yanvarın 27-də Avropa Şurasının üzvü olan övlətlər tərəfindən "Terrorçuluqla mübarizə üzrə" Avropa Konvensiyası imzalanmışdır. Konvensiyaya görə üzv övlətlər terrorçuluqla təqsirli hesab edilən cinayətkarları xarici övlətə təhvil vermə bərsində razılığa gəlmiş və üzv ölkələr bir sıra mühüm öhdəliklər götürmüşlər. Əsas məqsəd isə günahsız insanların həyatını təhlükə altına alan və ya onların həlak olmasına gətirib çıxaran, beynəlxalq münasibətlər üçün zərərli nəticələr doğuran, övlətin təhlükəsizliyini qorxu altına salan, birbaşa və ya dolaylı surətdə övlətlərin iştirak etdikləri aktlar da daxil olmaqla, terrorçuluq aktlarından qorunmaq, habelə beynəlxalq aləmdə sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanılmasına xidmət etməkdən ibarətdir.

Hazırda "Terrorçuluqla mübarizə haqqında" AR-nın 18 iyun 1999-cu il tarixli qanunu və CM-nin XXV fəslində "Terrorçuluq" la bağlı 214, 214-1 maddələr vardır. Bu cinayət ictimai təhlükəsizliyi pozmağa, əhali arasında vahimə yaratmağa, övlət hakimiyyət orqanları və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qərar qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə insanların həlak olmasına, onların

sağlamlığına zərər və əhəmiyyətli dərəcədə əmlak ziyanının vurulmasına, habelə başqa ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsinə yönəldiyindən cəza sərə 15 il və ya ömürlük həbslə həyata keçirilir.

Əgər terrorçuluq cinayətləri eyni vaxtda bir neçə obyektə qəsd edirsə - ictimai təhlükəsizliyə, hakimiyyət orqanlarına və beynəlxalq təşkilatların normal fəaliyyətinə, vətəndaşların həyatı və sağlamlıqlarına, mülkiyyət münasibətlərinə ciddi zərərlə törədilsə, insan alveri cinayətlərində şəxsin əşya kimi köləliyə xas tərzdə alqı-satqısı və ya ona sahibliklə əlaqədar digər əqdlərin bağlanması, yaxud şəxsin istismar edilməsi məqsədilə AR-nın övlət sərhəddindən keçirilməsi və ya eyni məqsədlərlə şəxsin saxlanması və yaxud gizlədilməsi, onun daşınması və ya şəxsin verilməsi və ya qəbul edilməsi başa düşülür.

Bu mənada Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında QHT-lərə "Dövlət Dəstəyi Şurası"nın müsahibəsindən keçən layihənin əsas məqsədi qarşıya qoyulan vəzifələri həyata keçirməkdən, şəxsiyyət, cəmiyyət və övlət üçün təhlükəli olan, sağlamlığa ziyan vuran, ictimai mənəviyyətin pozulmasına təsir edə biləcək, əhalini vahiməyə salan hadisələrdən, habelə vəzifəli şəxslərin qanunsuz hərəkətlərindən qorunmaqdan və bu istiqamətdə olan mübarizə işinə ictimaiyyətin dəstəyini təmin etməkdən ibarətdir. Belə ki,

-İctimai təhlükəsizliyin təmin edilməsinə, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının, ictimai qaydanın pozulmasına, əhalinin genetik fonduna və təfəkkürünə neqativ təsir edən halların qarşısını almaqdan;

-Vətəndaşların öz sağlamlıqlarına biganə qalmamaq məqsədilə konstitusion vəzifələrin həyata keçirilməsindən;

-İctimai münasibətlərə ziyan gətirəcək halların qarşısını almaq üçün ictimaiyyətin dəstəyindən faydalanmaqdan;

- Əhali arasında narkotik vasitələrdən istifadənin sağlamlığa və ictimai münasibətlərə dəyən zərərin mahiyyətini insan alveri cinayətlərinin anlayışını, insanın əşya kimi, köləliyə bənzər üsullarla alınıb-satılmasını dərk edilən anlamda vətəndaşlara çatdırmaq və onları belə hərəkətlərdən çəkəndirməkdən ibarətdir.

Bu məqsədlə; KİV-də korrupsiya, insan alveri, narkomaniya

və terrorçuluğun zərərli nəticələri ilə bağlı məqalələrlə çıxış etmək, lakonik tipli bukletlər hazırlamaq.

-Yerli polis orqanları, ictimaiyyət, bələdiyyələr və QHT-lərin iştirakı ilə dəyirmi masalar keçirmək, mübarizə üzrə təşəbbüslərə dəstək olmaq, vətəndaşların konstitusion vəzifələri kimi həyata keçirilməlidir.

Güman etmək olar ki, layihənin icrası nəticəsində ölkədə korrupsiya, insan alveri, narkomaniya cinayətlərində və terrorizm vahiməsinə məruz qala biləcək qurbanlar, vətəndaşlar-ictimaiyyət faydalanacaqlar.

Narkotik vasitələrdən istifadəçilərin reabilitasiya olunması üçün (səhiyyə, hüquq müdafiəçiləri, KİV və DİN-in Narkotiklərlə Mübarizə Baş İdarəsinin əməkdaşları) onun zərərli cəhətləri barədə istifadəçilərə, (vətəndaşlara) izahlı məlumat vermək və –

•Narkotik vasitələrdən istifadənin məhdudlaşdırılması üçün DİN-in iştirakı ilə təhsil və səhiyyə ocaqlarında mühazirələr oxunmaq,la,

•Korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorçuluqla mübarizə işində ictimaiyyətin rolunu artırmağa imkan yaranacaq.

Korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorçuluqla bağlı qanunların şərh görüşlərdə, təlimlərdə və dəyirmi masalarda iştirakçılara aşılamaqla, insan alveri cinayətlərinin qurbanlarının reabilitasiyası üçün də şərait yaranacaq;

Görüşlərdə korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorçuluğa qarşı mübarizəyə dəstək olan vətəndaşlara konstitusion hüquq və vəzifələrinin mahiyyətini çatdırmaqla, bu cinayətlərin xarici elementləri ilə mübarizədə güc mərkəzlərinin yaradılması baxımından əhəmiyyət kəsb edəcək.

Nəticədə ezamiyyət xarakterli tədbirlərin bölgələrdə təşkili vətəndaşların özlərinin konstitusion vəzifələrin məsuliyyətinin dərk edilməsinə, onların ictimai təhlükəli əməllərin qarşısını almağa, ictimai qınağa məruz qala biləcək vəzifəli şəxslərin insan hüquqlarına zidd olan hərəkətlərində korrektlərin edilməsinə və vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına müsbət mənada təsir edən imkanlar yaranacaqdır.

X Fəsil

TERROR XARAKTERLİ CİNAYƏTKARLIQ

§1. Terror xarakterli cinayətkarlıqla mübarizənin xüsusiyyətləri

Terror xarakterli cinayətkarlıq- bu elə cinayətlərin məcmusudur ki, cinayət - hüquqi normaların tələbinə görə özündə terrorizmin əlamətlərini ifadə edir. Terror – qorxutmaq, dəhşətə gətirmək, siyasi rəqibləri əzmək və müəyyən davranış xəttini zorla qəbul etdirmək məqsədilə zorakı hərəkətlərin (təqiblər, dağıntılar, qətlər) törədilməsi kimi anlaşılır. Latın mənşəli sözdür.

Terrorçuluq isə ümumi qəbul olunmuş anlayışına görə qorxu və əhali arasında vahimə yaradan zorakılığın növlərindən biridir. Lakin zorakılığın bu növü hansı cəhətləri özündə əks etdirir, onun fərqləndirici əlamətləri hansılardır - suallarına müxtəlif müəlliflər müxtəlif cavablar vermişlər. Terrorçuluq latın sözüdür – terror: qorxu, dəhşət, ümumitəhlükəli üsulla ictimai təhlükəsizliyin pozulması, əhalinin qorxudulması və ya hakimiyyət orqanları tərəfindən qərarların qəbul olunmasına təsir göstərilməsi vasitəsilə zorakı hərəkətlərin (partlayış, yanğın və s.) törədilməsi təhlükəsini yaradan ən ağır cinayətlərdən biridir.

Aşağıda alimlərin bu məsələyə yanaşmalarına diqqət yetirək:

1. Terrorçuluq – zorakılığın təhlükəli formasıdır;
2. Terrorçuluq – ölkədə siyasi və hüquq qaydalarını dəyişmək məqsədilə törədilən siyasi zorakılığın bir növüdür;
3. Terrorçuluq əsas fərqləndirici cəhəti – vahimə yaratmaq və əhalini qorxu altında saxlayan şərait yaratmaq*.

Terrorçuluq üçün silahlı basqının və yaxud belə basqının tətbiq edilməsinin son dərəcə amansız forması, qətlər, vətəndaşların

* Bax: V.V.Ustinov "Terrorizmle mübarizədə beynəlxalq təcrübə" Moskva 2002-ci il.

(kütləvi şəkildə) toplaşdığı yerlərdə partlayışların törədilməsi, (o cümlədən nəqliyyat vasitələrində, yaşayış binalarında), hava nəqliyyatının və səmişinlərin girov götürülməsi nəticəsində günahsız insanların həmin vahimənin – aktın qurbanına çevrilməsi xarakterik cəhətlərdir.

Terrorçuluğun mahiyyəti isə siyasi və digər rəqiblərin qorxu altında saxlanması üçün terroristlərin hərəkətlərində müxtəlif məqsədlər də ola bilər”.

Terrorçuluq – bu elə bir əməldir ki, ictimai təhlükənin yaranması nəticəsində ümumi təhlükəli bir mühit mövcud olur, əməlin icrası ictimai karakter daşıyır, qəsdən qorxulu vəziyyət, vətəndaşlar arasında gərginlik yaşanır.

4. Bəzi əcnəbi müəlliflərinin mülahizələrinə görə güclə hədələmə, qorxutma, fərdin və ya müəyyən qrupun məhv edilməsi nəticəsində tədricən əhali arasında vahimə yaratmağa nail olmaq – qorxuya salmaq mənasında da işlədilir.

Ümumiyyətlə “terrorizm” sözü qorxunu, vahiməni, dəhşəti özündə əks etdirir.

Amma mübarizə praktikası göstərir ki, terroristlər ardıcıl qətlər, digər zorakılıqla müşayiət edilən cinayətlərin törədilməsində daha çox maraqlıdırlar.

Ojeqovun “Rus dili lüğətində” terrora aşağıdakı mənalar aid edilir: əhalinin fiziki zorakılıqla və fiziki cəhətdən məhv edilməsi; siyasi rəqiblərin aradan götürülməsi (siyasi səhnədən silmək), kütləni qorxutmaq və qorxu altında saxlamaq; onları zorakılıqlarla dəhşətə gətirmə, vahimədə saxlama; nə iləsə qorxutmaq, daimi olaraq qorxu içərisində və hamını öz davranışları ilə gərginlikdə saxlamaq və s.

Demək olar ki, hüquqşünas alimlərin terrorla fikirləri oxşardır.

Hüquq ədəbiyyatlarında, terrorçuluq ictimai təhlükəsizlik əleyhinə olan ən təhlükəli cinayətlər sırasına daxil edilir. Bu cinayət

“ Dövlət terrorçuluğu ifadəsi də işlənir – yəni bir dövlətin digərinə güc tətbiqi vasitəsilə “dars vermək”, “cəzalandırmaq” hüququnu mənimsəməsi. Bax: Ə.Həsənov “Geosiyasət”. “Aypara-3” nəşr. Bakı 2010. səh. 521.

əməli hüquqi baxımdan təkcə milli deyil, həm də beynəlxalq xarakter daşıyır. Məhz buna görə də 1997-ci il yanvarın 27-də AŞ-nin üzvü olan dövlətlər tərəfindən “Terrorçuluqla mübarizə haqqında” konvensiya imzalanmış və Azərbaycan da bu mübarizəyə qoşulan dövlətlərin sırasındadır.

Son illər əhali arasında insanların həlak olmasına, əhəmiyyətli əmlak ziyanının vurulmasına və ya sair ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsinə səbəb ola biləcək hazırlanan partlayış, yanğın və başqa hərəkətlər barəsində bilə-bilə yalan məlumatların verilməsi hallarına da təəssüf ki, rast gəlinir. Azərbaycan vətəndaşları sırasında olan belə insanlar hərəkətlərinin hüquqi aspekti nəticələrini öncədən dərk etməsələr də (amma əksər hallarda dərk edirlər) qanun belə şəxsləri məsuliyyətdən azad etmir. Subyektiv cəhətdən cinayət təqsirin birbaşa qəsd formasında törədilir və bilə-bilə yalan məlumat verilməsi anından başa çatmış hesab olunur.

Yalan məlumat bir qayda olaraq, dövlət hakimiyyəti və idarəetmə, eləcə də hüquq - mühafizə orqanlarına, idarə və təşkilatların vəzifəli şəxslərinə və sırayı vətəndaşlara da - binanın sakinlərinə, avtobusun, metronun səmişinlərinə də verilə və ya ünvanlana bilər. Yalan məlumat dedikdə real, həqiqətə uyğun gəlməyən, həqiqəti əks etdirməyən uydurma xəbərlər başa düşülməlidir.

Lakin, şəxs baş verən hadisələrin mahiyyətini qiymətləndirərkən xəbər verdiyi məlumatların həqiqiliyi haqqında vicdanlı surətdə yanlışdırsa, bu cinayətə görə məsuliyyət istisna edilir.

Bu baxımdan vətəndaşların hüquqi maarifləndirilməsi, vətənpərvərlik ruhunda tərbiyələndirilməsi, habelə vətəndaşlara mənsub olan vəzifələrin məsuliyyətinin dərk edilməsi ətrafında çox iş görməyə ehtiyac var.

Terrorçuluğun fərqli cəhətləri də onun anlamına xasdır. Belə ki, terrorizm – törədilən ictimai təhlükəli əməllərə görə cinayət qanunvericiliyi ilə cəzalanmalı olan, terroristlərin tələbi əsasında qərar qəbul edilməsinə məcbur edilən və vətəndaşların həyat və sağlamlılıqlarına, əmlaklarına, hüquqlarına, qanuni maraqlarına, habelə konstitusyon quruluşun əleyhinə yönələn xüsusi təhlükəli əməldir.

Belə cinayətlərdə diqqət çəkən digər hal ondan ibarətdir ki, törədilən xüsusi təhlükəli əməl nəticəsində günahsız insanlar həlak olur (cinayətin qurbanına çevrilirlər). Əhali uzun müddət psixoloji vahimədə və qorxu altında məcburi olaraq qərar tutur. Yaddaşında hadisələrin silinməməsi onu psixoloji gərginlikdə saxlayır.

Qənaətimə görə terrorizmin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, əsassız və qaydasız zorakılıqla, təfəkkürlərinə xas olan hər hansı bir məsələnin ayırılmasına əhəmiyyət vermədən günahsız insanları məhv etmək üçün ictimaiyyətə öz "ideyalarının" yayılması barədə "məsaj" ünvanlanır. Məqsəd istənilən vasitələrdən istifadə edə biləcəklərini əhaliyə və dövlət orqanlarına çatdırmaqdan ibarətdir.

"Törədilən cinayətlər xarakterinə görə nə qədər vahiməli və dəhşətli görünərsə, bir o qədər yaxşıdır." Bu, subyektlərin sanki de-vizi və fəaliyyətlərinin epigrafıdır.

Belə cinayətlərin motivasiyası siyasi məqsədlər; külli miqdar-da maliyyə vəsaitlərin əldə edilməsi; hakimiyyət nümayəndələrindən öz tələblərinin icrasını hökm etmək, şərt kimi qoymaqla, həmin orqanlardan müəssəssəkil cinayətkar dəstənin (birliyin) konkret qrupu ətrafında mübarizənin (təqibin) dayandırmasını da tələb etməkdir...

Azərbaycan Respublikası CM-nin 214-cü maddəsində terrorçuluğa belə tərif verilir:

Terrorçuluq - ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhali arasında vahimə yaratmaq, yaxud dövlət hakimiyyəti orqanları və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qərar qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə insanların həlak olması, onların sağlamlıqlarına zərər vurulması, əhəmiyyətli əmlak ziyanının və ya başqa ictimai nəticələrin baş verməsi təhlükəsi yaradan partlayış, yanğın və ya digər hərəkətlərin törədilməsi, habelə həmin məqsədlə bu cür hərəkətlərin törədiləcəyi ilə hədələmə -bu halda 5ildən 8 ilədək, eyni əməllər isə qa-baqcadan əlbir olan bir qrup şəxs, müəssəssəkil dəstə və ya cinayətkar birlik (təşkilat) tərəfindən törədildikdə, təkrar törədildikdə 10 ildən 15 ilədək və ya ömürlük azadlıqdan məhrum etmə ilə cəzalandırılır.

Düşünürəm ki, sanksiyanın bu şəkildə tətbiqi xüsusilə ağır cinayətin subyektlərinə mərhəmət etmək, onları "rəğbətləndirmək-

dir". Bütün hallarda cəza sərt - "ömürlük" olmalıdır. Çünki bu cür şəxslər nə etdiklərini çox yaxşı anlayır və nəticəsini də arzulayaraq, ona çatmaq üçün bütün dəhşətli hallardan usanıb çəkinmir, qayğı-keşlikdən uzaq olmaqla bəd əməllərindən istifadə edirlər.

Burada ictimai təhlükəsizliyin pozulması, insanların həlak olması, ətrafa dağıdıcı mexaniki təsir göstərməklə partlayışların törədilməsi, insanların sağlamlıqlarına zərər vurma birbaşa qəsdlə törədildiyindən humanist və mərhəmətli qərarın tətbiqi terroristlər tərəfindən hakimiyyət orqanlarının "acizliyi" və "geri çəkilməsi" kimi qəbul edilə bilər və şübhələnməyə bilər. Cinayət Məcəlləsinin müvafiq maddələrinin sanksiyasından məlumatlı olan belə şəxslər - "Onsuz da ölüm cəzası yoxdur." - deyər əməllərindən səmimi peşimançılıq halları da olmur. Sonrakı maddələrdə - terrorçuluğu maliyyələşdirmə 214-1; Adamları girov götürmə 215; və Terrorçuluq barədə bilə-bilə yalan məlumat vermə 216-cı maddələr qüvvədədir. Bütövlükdə bu növ cinayətlər cinayət hüququnun - cinayət məəcəlləsinin "ictimai təhlükəsizlik və qayda əleyhinə olan cinayətlər" fəslində öz əksini tapır.

Lakin sevindirici haldır ki, Azərbaycan Respublikası DİN-in qeydə alınmış ümumi cinayətlərin sayında "terrorçuluq" son illərdə yer almamışdır.

Bu gün terrorizm artıq beynəlxalq xarakter almış, problem aktuallaşdığından mübarizə də beynəlxalq səviyyədə davam etməkdədir. Azərbaycan dövləti qeyd şərtsiz bu mübarizənin fəal iştirakçısıdır.

Rusiya Federasiyasının hüquqşünas alimlərindən V.V. Ustinov müasir terrorizmin mühüm cəhətlərini də verməyə çalışmışdır. O, hesab edir ki, müasir terrorizm daha çox döyüş - hərbi əməliyyatların həyata keçirilməsinin bir üsuluna çevrilib. Bəzi güclü dövlətlər sərfəli məqam yaranan kimi maraqları olduğu ölkədə daxili sabitliyi-şəraiti iflic vəziyyətdə saxlamaq üçün hərəkət etməyə başlayırlar. Bir az da obrazlı ifadə etsək terrorizm "surroqat müharibə", birbaşa və ya dolaylı təcavüz mənalılarına daha yaxındır.

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması belə terror aktlarının miqyaslı şəkildə həyata keçirilməsinin və başqa dövlətlərin

planlı, "birbaşa" və ya "dolayısı" yolla aparılan müharibənin canlı təzahürüdür.

Beynəlxalq hüququn prinsipləri aqressiyanı qadağan etsə də bəzi dövlətlər, digər dövlətlərin ərazisinə daxil olmaq üçün başqa metodlar və mübarizə vasitələri axtarmaqda maraqlıdırlar. Bu mənada:

– Terrorçuluğun yeni, mühüm cəhəti, xarakteristikası onun qloballaşmasıdır;

– "Sponsor dövlətlər" gizli fəaliyyət göstərməklə terror aktlarına görə ya məsuliyyətdən yayınırlar, ya da belə aktları inkar edirlər. Burada terrorçuların sırasında kəşfiyyət xidmət dairələri tərəfindən ələ alınanlar, əməkdaşlığa cəlb olunanlar da çox olur, belə şəxslərin bilavasitə iştirakı ilə terror hadisələri törədilir.

Terroristlər çox vaxt mövcud insanlardan sui istifadə edərək, fəaliyyətlərinin müvafiq orqanlar tərəfindən izlənməsini və nəzarətdə olmasını duyduqda "hüquq və azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasını" bəhanə edərək hakimiyyət orqanlarını ittiham etməkdən belə çəkinmirlər. Əgər siyasi elita terrorçuların qanunsuz hərəkətlərinə və tələblərinə pozitiv reaksiya verərsə, siyasi komanda əhali tərəfindən rəğbətlə qarşılanmaz. Terroristlərin işə dayağı və sosial bazası genişlənməkdə davam edəcək.

Terrorçuluq, cinayətkar fəaliyyətin cəmiyyət üçün çox baha başa gələn zərəkətiyədir. O, kənardan yardım və dəstək almadan, maliyyələşdirilmədən, muzzla tutulan icraçı olmadan, müəyyən arsenalla, nəqliyyat vasitələri ilə təchiz edilmədən qorxulu əməllərini reallaşdırma bilməz. Bu mənada maliyyə mənbəyi həm ölkə daxilində, həm də xarici ölkələr tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Bu gün terrorizm artıq beynəlxalq xarakter almış, problem aktuallaşdığından mübarizə də beynəlxalq səviyyədə aparılmaqdadır.

Siyasi, iqtisadi, dini, sosial və milli münaqişələrin kəskinləşməsi, geopolitik və digər təhlükəli halların olması terrorizmə imkan yaratsa da, mübarizə heç bir kompromisə getmədən aparılmalıdır.

Beynəlxalq aləmdə mütəşəkkil cinayətkarlığın qloballaşması, bu prosesin getdikcə bir dövlətin, digər dövlətə düşmən münasibətinin yaranmasına imkan verilməsi, nəhayət dünyanın əksər dövlət-

lərinin buna passiv mövqeyi şəraitində terrorizm daha geniş vüsət alır və qloballaşır.

Alimlər terrorizmi xarici faktorların digər növü ilə ekstremizim* və panislamizmlə** bağlayırlar (vahabist variantı). Guya islamçı ekstremistlər cəmiyyəti keçmişə - "gözəl əsrə" qaytarmağa çalışır və şəriətin hökmranlığında israrlıdırlar.

Təbii ki, bununla razılaşmaq olmaz. Ən azı ona görə Allahın pak din kimi yaratdığı İslam bəşəriyyətə qarşı hər cürə neqativ, xeyirxahlıqla, qarşılıqlı hörmətlə, mədəniyyətlə müşayət edilməyən hərəkətləri rədd edir. Əksini düşüncələr İslamı gözdən salmaq, onun getdikcə artan və böyüyən nüfuzuna kölgə salmaq istəyənlərdir.

Silahların və narkotik vasitələrin beynəlxalq dövriyyəsinə nəzarətin zəif təşkili, iqtisadi cinayətkarlığın və korrupsiyanın maneəsiz inkişafı, terrorizmin maliyyələşdirilməsi, amansızlıqlara, hüquqa zidd əməllərə göz yummaq, hər şeyi edə bilmək bacarığını təbliğ etmək, sərhədlərin lazımi səviyyədə mühafizə olunmaması (sayıqlığın itməsi), cinayət törəyənlərin əksəriyyətinin cəzadan kənar qalması; Vətəndaş cəmiyyətinin seyrçi mövqedə dayanması, terrorizmin faktiki cəhətlərinə diqqət yetirməmə, qanunvericiliyin, proqram və mövcud strateji terrorizmlə mübarizəyə adekvat olmaması, yüngül cəzanın tətbiqi (kifayət etməməsi), elmi zəmanətlərə əhəmiyyət verilməməsi və s. terror aktlarının genişlənməsinə şərait yaradan amillərdir. Sadalananlar terrorizmlə mübarizədə tam təkmil baza deyil, lakin təsir edən səbəblərdir.

* Ekstrimizm-siyasətdə ifrat tədbirlər və baxışlara meyli.

** Panislamizm- bütün müsəlmanları birləşdirmək və vahid İslam dövləti yaratmaq kimi xam xəyal daşıyan mürtəcə dini-siyasi cərəyan.

XI Fəsil

NARKOTİK VASİTƏLƏRİN VƏ PSIXOTROP MADDƏLƏRİN QANUNSUZ DÖVRİYYƏSİ İLƏ BAĞLI CİNAYƏTLƏR

§1. Anlayışı

Azərbaycan Respublikası CM-nin "Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar fəslində bu qəbildən olan 7 maddə vardır.

Belə cinayətlər mürəkkəb quruluşa malik olduğundan narkomaniya ilə bağlı müxtəlif cinayət tərkiblərini özündə ehtiva edir. Qanunvericilik narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlərin əsas obyektini vətəndaşların sağlamlığını təmin edən ictimai münasibətləri qeyd edir. Lakin digər ictimai münasibətlərə ziyan dəydiyi üçün təşkilatların normal fəaliyyəti də əlavə obyekt kimi nəzərdə tutulur.

Baxaq görək narkomaniya nədir? 1956-cı ildə Moskvada nəşr edilən hüquq lüğətində narkomaniya – narkotik maddələrin qəbul edilməsinə patoloji həvəs göstərmək (meyl etmək) kimi anlaşıdır. Yunan sözündən olub Narkotikos – donub qalmaq, quruma vəziyyətinə və keyidən, eşitməz hala gətirmə mənasını verir.

Məhkəmə - psixiatrik təcrübəsində morfinizm, kokaizm və alkoqolizm həmişə mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Morfi bədəndə ağırları qısa müddətə lokallaşdırma bildiyi və ağırkəsici xassəsinə malik olduğu üçün təbabətdə bu gün də istifadə edilir. Lakin bu vasitədən həkim nəzarətindən kənar istifadə etmək təhlükəli və orqanizmdə sağlamlıq, hətta genetikə üçün ciddi fəsadlar yaradır. Tez bir zamanda ona öyrəşdikcə bədəndə narkotik vasitəyə tələbat artır, şəxs həmişəlik olaraq onun dozasına məhkum olur. Morfinin xronik halda qəbulu isə orqanizmdə psixi və fiziki dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olur. Kokainin də qəbul edilməsi zamanı insan orqanizmində psixi və fiziki tənəzzül dövrü müşahidə edilməyə başlayır. Cinayət hüquq qanunvericiliyi narkotik vasitələrin qəbulu

zamanı və onun təsiri altında hərəkət və hərəkətsizliyə yol verildikdə şəxs – "anlaqsız"lıq vəziyyətində olsa belə, onu məsuliyyətdən azad etmir. Belə hallarda psixiatrik xəstəxanalarda müəyyən müddət ərzində məcburi müalicə və tibbi xarakterli tədbirlər həyata keçirilir. Narkomaniya beynəlxalq aləmdə transmilli cinayətlər sırasına daxildir. *Narkomaniya ictimai xəstəliklərin ən geniş yayılmış formasıdır. Mənəvi düşkünlük, idealsızlıq, hüquqi bərabərsizlik, maddi çətinlik narkomaniyanın əsas səbəblərindəndir. Qədim Ellada dövləti narkomaniyanı narke – bihuşluq + maniya = asılılıq kimi qəbul edirdilər. Qeyd ediyim kimi bu cür asılılıq narkotik maddələrin daim orqanizmə yeritməklə insanın həyat fəaliyyəti, psixi və fiziki funksiyaları üzgünlüyə səbəb olur; Beyində intellektual pozğunluqlar baş verir; Əsəbilik, apatiya, depressiya müşahidə olunur. Yaddaş və təfəkkür zəifləyir, həyata laqeydlik əmələ gəlir, (bəzən intiharla müşahidə olunur) qaraciyər, ürək, qan – damar sistemi zədələnir, xəstə marazm – düşkünlük vəziyyətində dünyasını dəyişir.*

Narkomanlıq^{*} bitkilərdən (tiryək, xaş-xaşı, hind çətənəsi (kənaf), kokain kolu narkotik bitkilər hesab olunur) hazırlanmış dərman preparatlarından çox isifadə edildikdə də baş verir. Ona görə də AR CM narkotik maddələri satış məqsədi olmadan əldə edən və ya saxlayan, satış məqsədi ilə belə maddələri istehsal edən, daşıyan və satan şəxslərə üç ildən yeddi ilədək müddətə azaqdlıqdan məhrum etməklə cəza müəyyən edir. CM-nin 234-cü maddəsinin sonrakı bəndləri daha ağır – beş ildən on iki ilədək azadlıqdan məhrum etmə və ya əmlakın müsadirə olunması ilə diqqəti cəlb edir. Hesab edirəm ki, CM-nin sanksiyalarında imperativlik varsa da konkretlik olmadığından (məs: 3 ildən 7 ilədək və ya 5 ildən 10 ilədək və s.) cəza tətbiq edilərkən sui – istifadələr üçün dəhliz açılır. Qanun dövlətin adından danışdığı üçün sanksiyalar da konkret olmalıdır. Məsələn: "10 il azadlıqdan məhrum edilsin" əks təqdirdə

^{*} Narkoman – narkotiklərə qurşanmış şəxs mənasını verir.

Narkotik – insanda fiziki və psixi asılılıq meydana gətirən, ruhi vəziyyətə, bədəndə və zehni fəaliyyətə mənfi təsir göstərən maddə kimi anlaşıdır.

"5 ildən 10 ilədək" prosesual ifadələr cəza tətbiq edilərkən tapdalanır. Çünki qanunvericilikdə məhz nə vaxt 5 və ya 6, 7 il; və hansı hallarda 8, 9 və ya 10 il cəza tətbiq etmək mümkündür" suallar cavabsız qalır. Qəsdən törədilən bütün cinayətlərdə belə boşluqlar aradan qaldırılırsa, cinayətlərin qarşısını almağa qismən təsir edə bilər. Bu mənim subyektiv mülahizəmdir.

AR DİN-in Narkotiklərlə Mübarizə üzrə Baş İdarəsinin şəxsi heyəti son illər narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı birgə mübarizədə kompleks tədbirlər həyata keçirmiş və bu iş bu gün də davam etdirilir.

Nəzərə almalıyıq ki, Azərbaycan geopolitik mövqe baxımından dövlətimizin ərazisindən narkotiklərin başqa ölkələrə daşınması üçün tranzit dəhlizi kimi istifadə edilir və bunun qarşısını almaq bir sıra çətinliklərlə bağlıdır:

Dağlıq Qarabağın və onun ətrafında yerləşən 7 rayonun zəbt edilməsi nəticəsində qonşu dövlətlə - İİR ilə 130 km-dən çox sərhəd zolağına nəzarət imkanımız məhduddur. Mövcud vəziyyət narkotik vasitələrin, (bitkilərin əkilməsi üçün) bu ərazidən daşınıb başqa dövlətlərə aparılmasına əlverişli şərait yaradır.

Məlumatlı mənbələrə görə işğal olunmuş ərazilərdə narkotik bitkilərin kultivasiyası külli miqdarda "çirkli pullar"ın qazanılmasına və həmin pullardan Ermənistanın hərbi mövqelərinin möhkəmləndirilməsində, narkotik vasitələrin tranzitində və beynəlxalq ictimaiyyətə zidd məqsədlər üçün istifadə edilir. Həmin ərazilər "nəzarət edilməyən ərazilər" kimi bu günün ən ciddi problemlərindəndir. Belə imkanlar silahların qanunsuz dövriyyəsi üçün, habelə beynəlxalq terrorçu dəstələrin gizli təlim məşqləri üçün də baza yaradır.

Narkotiklə Mübarizə İdarəsinin son 5 ildəki fəaliyyətinə nəzər salsaq statistikada 13846 cinayət faktı aşkar edilmiş, qanunsuz dövriyyədən 3428 kq-dan çox müxtəlif növ narkotik vasitə götürülmüşdür. Onlardan 1235.146 kq-ı marixuana, 349.206 kq-ı tiryak, 359 kq-ı heroin, 1425 kq-ı haşış və digər vasitələr təşkil edilmişdir. Heroin və tiryəkin xarici dövlətlərdən gətirilməsi təsdiq edilmişdir. Qeyd olunan dövr ərzində cinayət faktları üzrə istintaq aparılmış,

11962 nəfər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. Onlardan 9095 nəfəri 30 yaşdan yuxarı olanlar, 341 nəfərini isə zərif cinsdən olanlar – qadınlar, 2819 nəfərini əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər, 205 nəfərini isə xarici vətəndaşlar təşkil edir. 2004-cü ildən başlayaraq faktların aşkar edilməsi 9.8%; 10.1% və daha çox faizlə artmaqla davam edir.

Ümumən Azərbaycanda transmilli cinayətlərin növünə qarşı ciddi mübarizə tədbirləri həyata keçirilir. Əhali arasında hüquqi maarifləndirmə və digər profilaktik işlərin aparılması Dövlət Komissiyasının bu bəla ilə mübarizə üzrə ümummilli proqramı çərçivəsində təşkil edilir.

Burada MTN-nin, sərhəd qoşunlarının da rolu danılmazdır.

Narkotiklərin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlər dedikdə narkotik vasitələrin, habelə psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının müəyyən edilmiş qaydalarına qəsd edən cinayətlərin məcmusu başa düşülür. Belə cinayətlərin əsas obyektivi fəvqündə əhalinin sağlamlığının təhlükəsizliyini təmin edən ictimai münasibətlər, ictimai təhlükəsizlik, dövlət idarə və müəssisələrin normal fəaliyyəti və konkret fərdin sağlamlığı durur.

Azərbaycan Respublikasının "narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının dövriyyəsi haqqında" 28 iyun 2005-ci il tarixli qanununun 1-ci maddəsində bu cinayətin predmeti barədə anlayış verilmişdir. Narkotik vasitələr BMT-nin 1961-ci il tarixli "narkotik vasitələr haqqında" vahid konvensiyasında, 1971-ci il tarixli "psixotrop maddələr haqqında" konvensiyasında, 1988-ci il tarixli "narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsinə qarşı mübarizə haqqında" konvensiyasında, habelə Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsdiq olunmuş siyahılarda belə təsnif edilmiş sintetik və təbii mənşəli maddələr, onların preparatları, o cümlədən tərkibində narkotik maddələr olan bitkilər nəzərdə tutulur.

AR-nın 2005-ci ilin 28 iyun tarixli qanunu ilə Azərbaycan Respublikası ərazisində dövriyyəsi qadağan edilmiş, məhdudlaşdırılmış və nəzarət edilən narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin,

habelə ölkə ərazisində idxalına, ixracına, tranzit nəql edilməsinə və istehsalına lisenziya (xüsusi razılıq) tələb olunan prekursorların siyahıları təsdiq edilmişdir.

Məsələnin aktuallığı və qlobal xarakter daşması onunla əlaqədardır ki, beynəlxalq hüquqda da narkotik vasitələrin adları sadələnməklə 4 siyahıya daxil edilməsidir. Bu siyahılar 1961-ci il 30 mart tarixli "narkotik vasitələr haqqında vahid konvensiya"da öz əksini tapmışdır. Deməli, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə əlaqədar olan cinayətlər beynəlxalq xarakter daşdığından onların anlayışı və siyahısı da beynəlxalq hüquqi sənədlərdə müəyyən olunur. Azərbaycan Respublikası da artıq həmin sənədlərin 3-nü; "Narkotik vasitələr haqqında" 1961-ci il vahid konvensiyası, "psixotrop maddələr haqqında" 1971-ci il konvensiyası və "narkotik vasitələr və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə mübarizə haqqında" BMT-nin 1988-ci il konvensiyasını ratifikasiya etmişdir.

Belə cinayətlərə satış məqsədi olmadan qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və psixotrop maddələri şəxsi istehlak miqdarından artıq miqdarda əldə etmə və ya saxlama (CM-nin 234.1-ci maddəsi); satış məqsədi ilə qanunsuz olaraq narkotik vasitələri və ya psixotrop maddələri satma (CM-nin 234.2; 234.4-cü maddələri); narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz hazırlanmasında və emalında istifadə etmək məqsədilə prekursorları hazırlama, əldə etmə, saxlama, göndərmə, daşıma və ya satma (CM-nin 234.3, 234.4-cü maddələri); narkotik vasitələri və psixotrop maddələri hazırlamaq üçün istifadə edilən və xüsusi nəzarət altında olan xammalın, prekursorların, alətlərin və ya avadanlıqların, habelə narkotik vasitələrin və ya psixotrop maddələrin istehsalı, hazırlanması, emalı, saxlanılması, ...və məhv edilmə qaydalarının bu qaydalara riayət etməli olan şəxslər tərəfindən pozulması (CM-nin 234.5-ci maddəsi) halları aid edilir.

AR-nın Daxili İşlər Nazirliyi Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsi 2011-ci ildə dövriyyədən 557 kq narkotik vasitə, o cümlədən 164,9 kq həşiş, 52,2 kq heroin, 14 kq tiryək, 298,8 kq mariyuana

götürülmüş, 30 kq-a yaxın narkotik vasitələrin qaçaqmalçılıq yolu ilə ölkəyə gətirilməsinin qarşısı alınmışdır. 400 tona yaxın narkotik tərkibli bitkinin yeri müəyyən edilib yaşıl kütlə şəklində məhv edilmişdir. Faktların təhlili belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, aşkar edilmiş həmin cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb olunmuş (və ya müəyyən olunmuş şəxslərin) 2341 nəfərin 561-i (24%) gənclər, 62-i (2,6%) qadınlar, 2175-i (92, 9%) oxumayan və heç yerdə işləməyənlər, 550-si isə (23,5%) əvvəllər məhkum olunmuş şəxslər təşkil etmişdir.

DİN-in Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsinin səmərəli fəaliyyəti nəticəsində ötən il narkotiklərin qeyri-legal dövriyyəsi ilə əlaqədar 2636, o cümlədən narkotiklərin satışı və qanunsuz olaraq belə maddələri əldə etmə və ya saxlama ilə bağlı 817 fakt aşkar edilmiş, 131 nəfərdən ibarət olan 50 cinayətkar qrup və dəstə zərərsizləşdirilmişdir.

AR NK-nin yanında "Narkomanlığa və Narkotik Vasitələrin Qanunsuz Dövriyyəsinə Qarşı Mübarizə üzrə Dövlət Komissiyası"nın işçi qrupu da bu istiqamətdə fəaliyyətini gücləndirmiş il ərzində 1 ton 500 kq-a yaxın müxtəlif növ narkotik vasitələr və psixotrop maddələr aşkar edilərək məhv edilmişdir.

Qeyd etdiyim təhlildən görünür ki, narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin qanunsuz dövriyyəsi mütəşəkkil cinayətkarlıqla bağlılığı da diqqətdən yayınmamış, kriminoloji cəhətdən əhatə dairəsinin təhlükəliliyinə çevik reaksiya verilmiş və vaxtında zərərsizləşdirilmişdir.

Narkoşərəitənin təhlili və aparılan mübarizənin vəziyyətindən çəxəş edərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, narkotik vasitələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı aşkar olunmuş cinayətlərin dinamika-sında artımla müşahidə edilir.

Bu narahatlıq doğursa da, deməli narkoşərəit də müvafiq orqanların - ələxüsüs Nazirlər Kabinetinin xüsusi komissiyasının, DİN Baş Narkotiklərlə Mübarizə İdarəsinin, habelə MTN-nin nəzarətindədir. Amma nə etmək ki, məsuliyyətə cəlb olunanların, onun satışı və əldə olunması ilə məşğul olanların sırasında gənclərin və

qadınların sayıçoxdur. Həyəcan siqnalının (təbilinin) vaxtı yetişib, bəlkə də gecikib. Bu sahədə NK-nin digər üzvləri, gənclərlə işləyən, təhsil və səhiyyə qurumlarının işi nəzərə çarpmır. Narahatlıq doğuran digər hal ondan ibarətdir ki, DİN və MTN-nin mübarizə fəaliyyətinə qədər çevik və səmərəli olsa da yenə diqqətdən kənar qalan narkodaşıyıcılar var. Belələrinin analoji cinayətləri latentlik təşkil etdiyindən mənzərənin əhatəli şəkildə qiymətləndirilməsi dəçətinlik yaradır. Kriminoloqların (mən də belə düşünürəm) fikrincə narkotik vasitələrin əldə edilməsi, satışı və qəbulu ilə məşğul olanları tam aşkar etmək imkan xaricində olduğundan ictimai nəzarətin təşkili və ona reaksiyanın verilməsi, habelə hüquqi maarifləndirmənin təhsil ocaqlarında ardıcıl davamı əhəmiyyət kəsb edir. Tədbirlərin bu sayaq keçirilməsi həm də hüquq - mühafizə orqanlarına cəmiyyətin bir növ dəstəyi-töhfəsi olardı.

Narkotiklərlə bağlı faktların dinamikada az yer tutması da mübarizənin səmərəsindən xəbər vermir. Hüquqi məntiq "deməli, mübarizə zəif həyata keçirilir" ifadəsini təsdiqləyə bilər. Ona görə də faktların sayca çox aşkar edilməsi bu istiqamətdə fəaliyyətin fəallığında və daxil olan məlumatlara çevik reaksiyanın verilməsi ilə bağlıdır.

Cinayətlərin kriminoloji cəhətlərinə nəzər yetirsək burada qadınların iştirakının şahidi olarıq. Əgər Rusiya Federasiyasının cinayətlərə dair statistikasında narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı cinayətlərdə qadınların sayı 45% təşkil edirsə, Azərbaycanada bu rəqəm təxminən 2%-dir. Belə ki, 2011-ci il ərzində Respublika DİO tərəfindən cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində görülən işlərin təhlilindən məlum olur ki, narkotiklərlə bağlı cinayətlərə görə məsuliyyətə cəlb olunan 2341 nəfərin yalnız 62-si (2,6%) qadınlar, 5 nəfəri isə (0,5%) yetkinlik yaşına çatmayanlar təşkil etmişlər. Narkosituasiasiyaya nəzarət yetərincədir.

Lakin, cinayətlərin subyektləri sırasında qadınların və yetkinlik yaşına çatmayanların olması narahatlıq doğurmaya bilməz. Belə qənaətə gəlmək olar ki, narkotik vasitələrin qəbulu, saxlanması, daşınması və satışı ilə məşğul olan qadınların ailə hüquq münasibət-

lərinin qorunmasında rolu aşağı və zərif cinslər zəif iradəyə malik olduqlarına görə belə şəxslərin nığahı ya bağlanmadan pozulur, ya da sonradan iflasa - xitama uğrayır. Bu mənada "ailə cəmiyyətin əsas özəyi kimi dövlətin xüsusi himayəsindədir" konstitutsion müddəasının əhəmiyyətinə zərər dəyir. Narkotik vasitələrə meyilli valideynlər övladlarının qayğısına qalmaq və onları tərbiyə etmək borcunu, habelə vəzifəsini yerinə yetirə bilməz. Vətəndaş kimi üzərinə düşən vəzifələrin məsuliyyətini işə dərk etməkdən uzaq olardı. Ona görə də mübarizə preventiv və permanent xarakter daşmalıdır.

KİV-DƏ DƏRC EDİLƏN AKADEMİK-ELMİ MƏQALƏLƏR

CİNAYƏTKARLIQ VƏ CƏZA BİR BUDAQDA BOY ATIR

Cinayətkarlıq sosial hadisə kimi bütün cəmiyyətlərdə və müasir dövrdə də müxtəlif istiqamətdə çalışan mütəxəssisləri, alimləri, psixatrları, psixoloqları və sadə insanları həmişə düşündürmüşdür. Hər bir alim özünə məxsus nəzəriyyə ilə bu "fenomen" barədə müəyyən mühazirələrə malik olmuş cinayətkar kimlərdir, niyə cinayət törədirlər suallarına da müxtəlif cavablar tapmışlar.

Ona görə də cinayətkarlığın cinayət qanunvericiliyi ilə adekvat reaksiyaya məruz qalması ictimai orqanizmin mühafizəsinin təmin edilməsidir.

Cinayətkarlıqla mübarizə aparmaq üçün mütləq mənada onu tanımaq və hansı qanunlarla cəzalandırıla bilər məsələləri öyrənmək çox vacibdir.

Respublika hüquq mühafizə orqanları tərəfindən kriminogen şəraitin öyrənilib təhlil edilməsi və mübarizənin koordinasiya qaydada həyata keçirilməsi vəzifəsi cəmiyyətdə birmənalı qarşılanmasında zənnimcə ictimai təhlükəsizliyin təmin olunması göz qabağındadır. MDB- ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycanda vəziyyət narahətədir deyil. İnsanlar vahimədə yaşamırlar. Subyektiv mülahizələri kənara qoysaq deyə bilərik ki, DİN-in fəaliyyəti təqdir olunmalıdır. Suyun dərinliyindəki daşları görməsək də onun duruluğuna, saflığına, nəyə xidmət etməsinə şübhə ilə yanaşa bilmərik.

Gəlin bu ilin 9 ayında respublika DİN-in cinayətkarlıqla mübarizə vəziyyətinə nəzər salaq. Bu müddət ərzində 15.547 cinayət qeydə alınıb. Bu, keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 1857 fakt çoxdur.

Bu mənada 15547 cinayətin 5930 (2007-ci ilin 9 ayında qeyd olunan cinayətlərdən 492 və ya 9.0%- çoxdur) şəxsiyyət əleyhinə olan cinayətlər təşkil edir. O cümlədən 4107 cinayət iqtisadi sahədə qeyd edilən faktlardır. Şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin

artımına spirtli içkilərin qəbul edilməsi nəticəsində özünü nümayiş etdirmə, qisasçılıq, tamah və digər amillər təsir edə bilər. Belə cinayətlərin baş vermə səbəblərini təhlil edərkən kriminoloji əhəmiyyət kəsb edən əlamətlərin; baş vermə yeri, vaxtı və törədilməsi üsulları daha çox diqqəti cəlb edir. Şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin əksər qismi yaşayış yerlərində, ictimai yerlərdə və yaxud küçələrdə baş verir. Bu sahədə cinayətlərin təxminən 2/3 hissəsi zərərçəkmişlə cinayətkarın bir yerdə yaşadığı yerlərdə törədilir. Və ictimai yerlərdə xüsusi azgınlıqla seçilən belə cinayətlər ictimaiyyətə bəzən müstəsna həyasızlıqla müşayiət edildiyindən onların açılmasına daha çox nəzər tələb olunur. 5930 belə cinayətlərin 97.8% açılması təmin edilmişdir. Bakı şəhəri və digər iri şəhərlər əhalinin daha sıx yaşadıqları ərazilər olduğundan və miqrasiyanın çoxluğu şəxsiyyət əleyhinə törədilən cinayətlərin sayının artmasına təsir etmişdir. Bu cinayətlərin spesifik cəhəti fiziki zorakılıq halları, güc tətbiq edilməsi ilə səciyyələnir. Zərər çəkən barədə məlumatlar cinayət baş verən ana qədər onun cinayətkarla hansı münasibətdə olması da xüsusi maraq doğurur.

İqtisadi sahədə baş verən 4107 cinayətlərin də 97.4% açılmışdır. 9 ay ərzində qəsdən adam öldürmələrin 87.3%, soyğunçuluq cinayətlərinin 80.7% açılması da polisın narahat günlərinin bəhrəsidir. Apanılan pozitiv xarakterli tədbirlər 9 ay ərzində bir sıra cinayətlərin 2007-ci ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə az qeydə alınması müşahidə edilmişdir. Qəsdən adam öldürmələr də azalmışdır. 2007-ci il, 9 ay ərzində əgər 133 belə cinayətlər baş vermişsə, bu ilin müvafiq dövründə 120 fakt (-13) qeydə alınmışdır, xuliqanlıq cinayətlərinin azalması isə ölkədəki sabitliyin və ictimai qaydaların mühafizəsinin canlı nümunəsidir. Belə ki, cari ilin 9 ayında 876, (2007-ci ildə isə 922) keçən ilə nisbətən 46 fakt az qeydə alınmışdır. İnsanların girov götürülməsi ilə bağlı müraciətlər daxil olmamış belə faktlar statistikada, cinayətlərin dinamikasında yer almamışdır.

Ölümlə nəticələnən yol – nəqliyyat hadisələri də azalmışdır. (588-fakta qarşı 533 hadisə -55).

Lakin həyata keçirilmiş profilaktik xarakterli tədbirlər- mənzil oğurluqlarının (2008-ci ilin cari dövründə 700 fakt 2007-ci ildə 452 fakt) dələduzluqların (893-812) quldurluqların (150-110), avtonəqliyyatın qaçırılmasının (119-67) qarşısını almağa təsir edə bilməmişdir. Ədalət naminə demək lazımdır ki, bu tip cinayətlərin artımı tamah məqsədi ilə müşayiət edildiyindən burada cinayətlərin açılmasına görə "hesabatı" DİN-dən sormaqla lazımdırsa, onu doğuran səbəblərin və şəraitin aradan qaldırılmasına görə başqa qurumlar cavabdehlik daşıyırlar. Lakin bütün cinayətlərin açılmasının 75%-dən 88.9%-ə qədər təmin edilməsi peşəkarlıq baxımından müsbət xarakterizə olunmalıdır.

2008-ci ilin yanvar – sentyabr aylarında insan alveri ilə bağlı aşkar edilmiş cinayətlərin sayı ötən illə müqayisədə 106 fakt artmışdır. (329-223). İctimai mənəviyyət əleyhinə olan cinayətlərlə də mübarizə güclənmişdir. Belə ki, fahişəliyə cəlb etmə və ya əxlaqsız yuvalar saxlama faktlarının müəyyən edilməsi bu il 95 faktın artımı ilə yadda qalır. (294-154)

DİN-nin nüfuzuna şərəf gətirən hallardan biri də həyata keçirilmiş peşəkar tədbirlərin nəticəsi olaraq keçmiş illərdən bağlı qalmış çoxlu sayda cinayətlərin açılmasıdır. Keçmiş illərdən 245 belə cinayətlərin açılması, azadlıqda özünü tam rahat hiss edən bir sıra cinayətkarların yaxalanmasına da təsir etmişdir. Nəticədə baş verə biləcək bir çox cinayətlərin də qarşısı alınmışdır.

Keçmiş illərdən bağlı qalmış və açılması təmin edilmiş 39 cinayət ağır və xüsusi ilə ağır cinayətlər kateqoriyasına aiddir. Bu ildə belə cinayətlərin subyektivi olan 276 nəfərin yaxalanması polislin çevik reaksiyasından xəbər verir. 2008 ilin 9 ayı ərzində 10284 nəfər cinayət təqibinə əsasən məsuliyyətə cəlb edilmişlər. Hesab edirik ki, cinayətkar aləmə qarşı mübarizənin bu şəkildə təşkili vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün həyata keçirilən tədbirlərin davamıdır.

DİO tərəfindən narkotik maddələrin qanunsuz daşınması, realizə edilməsi və satışı ilə bağlı mübarizə səngimür. MTN-nin də bu sahədə fəaliyyəti çox önəm kəsb edir. Azərbaycan tranzit ölkə kimi

narkoticarət üçün əlverişli şərait yaradır. İran – Azərbaycan – Rusiya – Yaponiya və yaxud, Əfqanıstan – Orta Asiya – Xəzər dənizi – Azərbaycan – Rusiya – Avropa narkoticarətin əhatə dairəsinin genişlənməsinə pozitiv təsir edir. Niderlandın "Nolden Narkotik maddələrin qanunsuz götürülən ümumi illik gəlir 400 milyon ABŞ dolları təşkil edir. Bu məbləğ dünya ticarətinin 8%-dir. MDB məkanında hər il narkomaniyadan iyirmi iki min adam dünyasını dəyişir. Bu maddələrdən ən çox Asiya və Cənubi Qafqaz regionlarında istifadə edilir. Daşkənddə hər 10 nəfərdən 6-sı, Düşənbədə 7-si, Vişəkəddə 8-i, Aşqabadda 7-si, Tiflisdə 6-sı, Erevanda 7-si, Bakıda isə 5-i psixotron maddələrdən istifadə edir.

Ekspertlərin fikrincə narkotik vasitələrə qarşı profilaktik tədbirlərə Azərbaycanda 1 milyon manatdan çox pul xərclənir. Təkcə 2004-cü ildə bu bələdan 158 nəfər dünyasını dəyişib, 1261 nəfər şikəst olub (bunun 23%-i qızlardır). Hamilə qadınlar arasında narkotikə aludə olanların sayı da artmaqda davam edir. Bu gün 3%-i ötür. Qeyri-rəsmi məlumata görə Azərbaycanda narkomanların sayı 170 mindən artıqdır. Son 5 ildə ölkə Narkoloji Dispanserinə 7 mindən çox narkotikə qurşanmış insan müraciət edib. Gənclər burada üstünlük təşkil edir.

Ötən illərdə ABŞ dövlət Departamentinin yaydığı məlumatda Azərbaycan bütün mürşrutlarda tranzit ölkə kimi göstərilmişdi. Xəzər dənizi narkotranzit məkan kimi, ondan faydalananlar üçün çox əlverişlidir. Qapalı hövzə olan Xəzər qeyri-leqal fəaliyyət göstərən narkobaronlar üçün qaranlıq bir məkandır. Əldə edilən məlumatlara görə xəzərin narkotik və teror hücumlarından qorunması üçün ABŞ-ın Harvard Universitetində "Təhlükəsizlik Layihəsi" də hazırlanıb. Layihə üçün 100 milyon dollar ayrılırsa da layihənin həyata keçirilməsinin yubanması suallar doğurur. Bütün bunlara baxmayaraq DİN, MTN və Sərhəd Xidməti bu istiqamətdə fəaliyyətini davam etdirir. Narkotiklə bağlı cinayətlərə görə 1784 nəfər cinayət məduliyyətinə cəlb edilmiş, onların 53 qadın, 1645 nəfər işləməyib oxumayanlar, 408-i isə əvvəllər məhkum olunmuş şəxslərdir. 2008-ci ilin 9 ayında 564 kq-dan çox narkotik vasitə götürülmüş

(keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 2.1 dəfə çox), 122 kq narkotik maddələrin ölkəyə qanunsuz yolla gətirilməsinin qarşısı alınmışdır. Bu il ərzində narkotik maddələrin qanunsuz dövriyyəsi ilə bağlı 2287 (2007-ci ildə - 1983), o cümlədən satış məqsədi ilə isə 880 fakt (2007-ci ildə 703) aşkar edilmişdir. Qeyd olunanlar DİN-nin həyata keçirdiyi və cəmiyyətin sezə bilmədiyi fəaliyyətin bir sahəsidir.

CİNAYƏT VARSA, CƏZA DA OLMALIDIR

Ən cahil insan cinayətə və pisliyə vərdiş etmiş adamdır. Hər ikisi həlak olmağın başlanğıcıdır.

Rəbb kəlamı

Ölkədə davam edən demokratik islahatlara uyğun olaraq Azərbaycan polisi özünün fəaliyyətində, xidməti və etik davranışlarında korrektlər etmiş, cinayətkarlıqla mübarizə işində peşəkarlığına, ideya səviyyələrinin yüksəldilməsi kimi dəyərlərə önəm vermişdir. Polis çətin və şərəfli peşə sahibi kimi xidməti fəaliyyətini tənzimləyən qanunlara, beynəlxalq normalara hörmətlə yanaşır, tələblərə ciddi riayət edir. Qeyd olunanlar polisi peşəkarlığına etibar etməyə, vəzifəsinin icrasına inamla və sədaqətlə xidmətə bələdçilik edir!

Bu mənada polis həm də, qanunların müdafiəsinə cəm olunur. Biz vətəndaşlar isə konstitusion qanunlardan qorxmaqla iltifat və nicat tapmış olarıq.

Neolit dövründən bu günə kimi çox az insan tapılar ki, özünə aid olan azadlıqların müəyyən qismini ümumi rifah üçün qurban etsin. Her şey də burdan başlayır. Polis özünün istirahət və digər hüquq və azadlıqlarını vətəndaşların mənafeyinə sərf edir. Paytaxtın müxtəlif yerlərində interaktiv sorğu keçirilsə müəyyən qrup insanlar "Nə üçün Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır və ya vətəndaşlıq üçün hansı əsaslar olmalıdır, vətəndaşın hansı vəzifələri var?" suallarına bəlkə də cavab tapa bilməzlər. Biz, bəzən Azərbaycan dövləti ilə siyasi və hüquqi bağlılığımızı, ona mənsub olduğumuzu unuduruq. Konstitusion vəzifələrimizi, heç olmasa hüquqlarımızı kimi bilsək və o vəzifələrin icrasına məsuliyyət hissi ilə yanaşsaq, demək vətəndaşlıq. Belə olarsa qədim Spartalılar kimi monolit birlikdə, vahid milli ideologiyada yaşayarıq. Ölkədə cinayətkarlığa gədən yol da daralacaq. Sabitliyin özülü möhkəm olacaq. "Dövlət mənim üçün nə edib - "yox", mən dövlət üçün nə etmişəm" - əhəmiyyət kəsb edən sualın mahiyyəti üzrə cavabını tapmalıyıq.

Azərbaycan polisinin 9 aylıq hesabatına və yaxud 9 ayda keçdiyi yola nəzər salsaq zahirən çox asan görülməli işin, lakin bu orqanın nahamar və çətin vəziyyətini də görməmək olmaz. Statistika və nəzər yetirək:

2011-ci ilin 6 ayı ərzində Respublika Daxili İşlər Orqanları tərəfindən 11520 (keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 5.5% çox, yəni 600 fakt artıq qeydə alınıb) cinayətlər statistikada özünə yer alıb. Bu cinayətlərin 5626-sı az ağır; 4791-i böyük ictimai təhlükəyə səbəb olmayan; 1099-u isə ağır və xüsusilə ağır cinayətlər olmuşdur. Cinayətlərin dinamikasında 3942 fakt şəxsiyyət əleyhinə yönəlməli əməllər təşkil edir. Belə cinayətlərin 97,1%-nin açılmasının təmin edilməsini polisin peşəkarlığının, fəaliyyətini tənzimləyən qanunların tələblərinə riayət edilməsinin nəticəsi kimi də qeyd etmək olar. 6 ay ərzində dələduzluq cinayətlərinin 87%-nin; insan alveri ilə bağlı cinayətlərin 82,3%-nin; qəsdən adam öldürmə faktlarının 82,1%-nin açılması təqdir edilməli olan fəaliyyətin canlı təzahürüdür.

DİO tərəfindən aparılan profilaktik və xəbərdarlıq tədbirləri nəticəsində ağır və xüsusilə ağır cinayətlərin 19,0% (-257;1099-2011; 1356-2010-cu ildə); insan alveri cinayətləri isə keçən ilin 6 ayı ərzində 147, cari ilin 6 ayı ərzində isə 127 fakt qeyd olunmaqla (-20) azalmışdır.

"Hüquq" sözü "güc" sözünə həmahəng olduğuna görə hüquq qorunanda və ya pozulduğu hallarda cəza tətbiq edilməklə də onun gücü hiss olunur. Hüquq bir növ gücün video - görünüşü kimi həmişə əksəriyyətin xeyrinə olur. Onda yenə sual yaranır: Niyə bəzən hüquqlarımızdan sui-istifadə etməklə, digərlərinin hüquqlarına qəsd edirik?! Bax burada hüququn gücü ictimai münasibətləri mühafizə etmək üçün qınından çıxır.

Ümumi maraq cinayətlərin olmamasının, baş verməməsinin tərəfdarıdır. Çünki, əxlaq və qanuna zidd hallar cəmiyyət və ictimai orqanizm üçün çox zərərli dir.

Qənaətimə görə bəzən baş vermiş cinayətlərin açılmasına sərf edilən güc insanları cinayət törətməkdən çəkindirməyə sərf edilən gücdən daha çox olur. Cinayətləri doğuran səbəb və şəraitin öyrənil-

məsi, cinayəti törətməkdən çəkinmək məqsədilə maarifləndirmə, profilaktik tədbirlərin həyata keçirilməsi prioritet məsələ kimi həmişə DİN rəhbərliyinin diqqət mərkəzində qərar tutur. Burada isə tək-cə DİO deyil, Nazirlər Kabinetinə daxil olan qurumlar da koordinasiya qaydada çalışmalıdırlar.

Beləliklə, baş vermiş cinayətlə tətbiq edilən cəza arasında uyğunsuzluq halları aradan qalxdıqca, ədalət və bərabərlik, habelə təqsirə görə məsuliyyət prinsipləri arasında balans saxlayıcı kriteriyalar vəhdətdə olanda ictimai müzakirələrin predmeti üçün də yer qalmır. İnsanlığa ziyan gətirən neqativ halların tam aradan qaldırılması və yaxud xəbərdarlıq tədbirləri vasitəsilə qarşısının alınması heç bir cəmiyyətdə mümkün olmamışdır. Bu gün də mümkün deyil. Çünki, belə hallar əhalinin sayına uyğun olaraq artan maraqların toqquşması nəticəsində həmişə dəyişən artımla müşahidə edilib.

Bəzən cəmiyyətə ziyan vuran cinayətlərə görə cəzanın yüngüllüyü də müzakirələrə səbəb olur, yaxud ağır cinayətlərə görə cəzadan vaxtından qabaq azad edilməsi halları cinayətlə cəza arasındakı prosesual tarazlığın pozulmasına gətirib çıxarır.

Ölüm hökmü qüvvədə olan dövrdə yüksək cəza növünə layiq görülmüş bir qism cinayətkarlara humanizm prinsipinə uyğun olaraq rəhm edildi. Dövlət başçısı mərhum Heydər Əliyev ölüm hökmünün ləğvinə fərman verməklə həmin şəxslərin ölüm cəzası ömürlük həbs cəzası ilə əvəz olundu. Qanunun geriyə qüvvəsi olmasa da, yüngülləşdirici hallarda bu mümkün olduğu üçün Şərq aləmində ölüm hökmünü ləğv etməklə tarixə düşən mərhum dövlət başçısı Heydər Əliyev həmin şəxslərin cəzasını yüngülləşdirdi, mərhəmət göstərdi. İndi həmin cinayətkarlar ömürlük yox, müddətli cəzanı tələb edirlər. Təəssüf doğuran hal ondan ibarətdir ki, bəzi hüquq müdafiəçiləri də onları müdafiə etmək xəttini tuturlar. Axı, xüsusilə təhlükəli olan belə cinayətkarların əməllərini necə unutmaq olar? Bəs bu cinayətlərin qurbanlarını necə ovunduraq? Arxayın ola bilərikmi ki, belə "şəxslər" müəyyən müddətdən sonra vaxtından əvvəl cəzasını çəkməkdən azad olmaq tələbi ilə çıxış etməyəcəklər? Bax, burada cinayətə görə cəzanın tətbiqi məsələsində ədalət tərəzisi pozulur...

Gəlin yenə statistikaya nəzər salaq: 2011-ci ilin 6 ayı ərzində əvvəllər məhkum edilmiş şəxslər tərəfindən 963 cinayət baş vermişdir. Bu rəqəm keçən ilin müvafiq dövrünə nisbətən 68 fakt (895-2010) çoxdur. Göründüyü kimi cəzaçəkmə müəssisələrində kitabxananın olmasına, əyləncələrin və digər mədəni-kütləvi tədbirlərinin keçirilməsinə baxmayaraq azadlığa qovuşan məhkum olunmuşlar yenə cəmiyyətə və əxlaqa zidd əməllərindən peşmançılıq çəkməyərək qəsdən cinayətlər törədirlər. Cinayəti törətmək belə şəxslərin xislətindən doğur. Cəmiyyət belələrini "müalicə etmək" arzusunda və gücündə deyil.

Cəzanın məqsədi ondan ibarət olmalıdır ki, sosial ədalət bərpa olunsun, təqsirkarın ictimai orqanizmə ziyan gətirə biləcək davranışı məhdudlaşdırılsın və digər fərdlər tərəfindən belə halların baş verməsinin qarşısı alınsın. Bu, profilaktik və xəbərdarlıq tədbirlərinin davamı olmaqla, həm də latent xarakterli cinayətlərin lokallaşmasına təsir edə bilər.

Cəza cinayətlərin ictimai təhlükəliliyinə görə elə bir həddə uyğun olmalıdır ki, uzun müddət insanlarda sosial ədalətin bərpası kimi təəssürat və bundan fərqli olaraq cinayətkarın qəlbində də üzücü bir hal yaratsın, hərəkətlərindən-qonşusunu qətlə yetirməsindən, kimisə qarət etməsindən uzun müddət xəcalət və əziyyət çəksin. Əslində insan-Adəm övladı öz şüurlu və arzu etdiyi əməli törətdiyinə görə cəzasını da simvolik də olsa özü istəməlidir. Həyatdan məhrum etdiyi, quldurluq hərəkətilə başqalarını vahimədə qoyduğu zərərçəkənlərin-cinayətin qurbanlarının istəyi nəzərə alınmalı və belə şəxslər daha sərt cəzaya layiq görülməlidir (Bu mənim subyektiv fikrimdir). Humanistlik və ədalət prinsipləri cəmiyyətin maraqları fəvqində fərdə şamil edilməlidir. Mütləq yox, nisbi xarakter daşımalıdır. Çünki, fərdin formalaşması cəmin tərkibində mümkün olur.

Afina hüququna görə dünya fəlsəfəsinin incilərindən sayılan Sokrat da "cinayətkar" sayılırdı və onun mühakimə olunması "ədalətli" idi. Onun cinayəti, ələlxüsus sərbəst fikirləri bütüin bəşəriyyət və vətəni üçün çox faydalı olsa da, cəzasını özü hakimdən istədi... Bu fikirlər həm də o vaxt Afinanın ehtiyac duyduğu yeni əxlaqın və

yeni inamın hazırlanmasına xidmət edirdi.

Cəza cinayətə görə nə qədər tez tətbiq edilərsə, bir o qədər ədalətli və səmərəli olur. Ədalətlidir ona görə ki, təqsirkar ehtimal etdiyi, tətbiq oluna biləcək cəzanı düşünməklə, əziyyətlərdən xilas olur. Hökmə qədər şəxsin həbs edilməsi əməlinə görə ədalətlidir. Həbs-qətimkan tədbirinin sərtliyi yalnız təqsirkarın saxlanıldığı yerdən qaça bilmək imkanlarını məhdudlaşdırmaq və ya sübutların gizlədilməsinin qarşısını almaqdan ibarətdir. Bu həm də ibtidai istintaqın prosesual qaydalara əməl edilməsinin məntiqli davamı, dövlətin məcburetmə metodundan irəli gələn (törədilən əmələ görə) adekvat reaksiyasıdır.

2011-ci ilin oktyabr ayına qədər axtarışda olan 1000-dən çox şəxslər yaxalanmışdır. Bu sırada 165 nəfəri ağır və xüsusilə ağır cinayəti törədən subyektlərdir.

Tarixən cəzanın məqsədi və vahiməsi ictimai-təhlükəli əməl nəticəsində əldə edilən "xeyir"dən yuxarıda dayanıb. Təqsirkar hiss etməlidir ki, onun "qazandığı", tətbiq edilən cəzanın fəvqində xarədal dənəsi qəddərdir və sonrakı peşmançılığı fayda verməyə də, əməlinə görə əziyyət çəkməlidir.

Ş. Monteskyö qeyd edir ki, mütləq zərurətdən doğmayan, ədalətdən kənar hər bir cəza qəddar və müstəbiddir. Ona görə də, ayrı-ayrı şəxslərin ictimai münasibətlərə və rifaha yönələn qəsdləri məhz elə ədalətli cəzaların tətbiqi ilə bir növ mühafizə edilir, təkrar törədilən sosial hadisələrin qarşısı alınır. İnsanlar əmin olmalıdırlar ki, sağlamlıqlarına və azadlıqlarına yönələn hər bir qəsdin subyektləri son nəticədə ədalətli cəzasını alırlar. Əks təqdirdə yeni cinayətlərə şərait yaradır.

6 ay ərzində işləməyən və təhsilini davam etdirməyənlər tərəfindən 7235 cinayət törədilmişdir. Burada işə aidiyyəti qurumlar işsizliyin aradan qaldırılmasına, vətəndaşlarda təhsilini davam etdirməyə həvəs oyadılması və şəraitin yaradılması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsinə məsuldurlar. Konstitusiyanın 80-ci maddəsində ehtiva edildiyi kimi... "konstitusion vəzifələrin yerinə yetirilməməsi qanunla müəyyən edilən məsuliyyətə səbəb olur."

Bütövlükdə cinayətlər sosial hadisə kimi cəmiyyətə müstəsna hörmətsizliklə və həyasızlıqla müşayiət edildiyindən, əxlaqa və qanuna zidd əməl kimi qarşısı alınmalı, onu doğuran mövcud şəraitin aradan qaldırılmasına, xəbərdarlığına daha çox yer verilməli, hamı bu istiqamətdə çalışmalıdır. Çünki, cinayət sosial həyatın əsas şəraiti ilə bağlıdır.

Sonda:

"Təcili yardım-Ambulans" maşınının, yanğın söndürənin və ya polisin həyəcan signalına cəmiyyətin bəzən qeyri-etik və yaxud laqeyd münasibətini hiss edəndə çox narahat oluram. Bəziləri yuxudan oyandığına təəssüflənir. Vətəndaşların polisin, yaxud da yanğın söndürənin nədən tələsdiyinə varmadıqlarını duyanda düşünürəm! "Niyə biz təcili yardımın, polisin və yanğın söndürənin yanına tələsdiyi insanların halına acımağı özümüzdə sığışdırma bilmirik?" Sualına cavab tapa bilmirəm.

Anam şəhərdə yaşadığım binanın 5-ci mərtəbəsindən həyata boylananda birdən gözü "təcili yardım" maşınına sataşdı və əllərini Rəbbin dərğahına qaldırıb xəstəlikdən əziyyət çəkənə dua etdi, halına acıdı. Soruşdum: Ana, həkimin kimin evinə gəldiyini bildin?

-Yox bala, bilmədim. Amma, bilib-bilməməyin nə əhəmiyyəti. Allah duaları eşidəndi. Bu bir qonşu kimi mənim o xəstəyə köməyimdə. İnşallah dərəcəyə çatır –deyə cavab verdi. Allah qəbrini öz nuru ilə bəzəsin. Amin!

Hər hansı bir ictimai-təhlükəli əməldən əziyyət çəkən insanların da xilasını təmin edən polis əməkdaşlarının vaxtında təhlükənin qarşısını almaq üçün Allaha sığınıb dua etməliyik. Bu, hər birimizin imkanında olan ən sadə bir yoldur. Niyə etməməliyik?

Təsəvvürümüzdə gətirək ki, təcili yardımın "səsini" eşitdikdən sonra xəstə bizim onun səhhəti ilə bağlı dualarımızdan xəbəri olur və nə qədər mənəvi yardım etmiş olur. Bu, sanki həkimin yardımına bərabərdir. Eyni fikri yanğın söndürənin üz tutduğu ünvanda həyatı təhlükədə olan və polisin baş verə biləcək cinayətin qarşısını almağa kömək üçün tələsdiyi zərərçəkmişlərə də aid etmək olar. Tanrı hamımızın köməyi olsun!

CİNAYƏTKARLIQ CƏMIYYƏTİN MƏHSULUDUR

Qənaətimə görə insanlar iradələrinə xas pozulur və haqq yoldan azırırlar. Lakin qul (kələ) üzərində ağasının hökmü və iradəsi necədirsə, canlı varlığın da ruhu onun bədəninə hakim olmalı, təfəkkürü instinktinə və psixi inikasına sahib çıxmağı bacarmalı, nəfsinin və iradəsinin ədalətli hakimi, ağası olmalıdır. Belə olarsa cinayətlərə uzanan yol daralacaq. Kütləvi iğtişaclarda cəzasızlıq və zəiflik, zərərçəkənlərin şikayət etməyə meyl göstərməməsi, cəzanın yüngüllüyü, ədalət mühakiməsində bəzi hakimlərin içdiyi anda sədaqətsizlik və ələ alınması halları da buna bənzərdir. Aristotelin fikrinə istinadan desək: "Hakim qanunun xidmətçisi və qulu olmalıdır, yarananı yox."

Müəyyən qrup və ya fərdlər tərəfindən müəyyən vaxt ərzində və ərazidə baş verən cinayətlər varsa, deməli cinayətkarlıq da mövcuddur. Tarixən cinayətlər cəmiyyətdə peşəkarlar, mütəşəkkil və müəyyən fərdlər tərəfindən törədilib. Hüquq mühafizə orqanlarının bu sosial bələlərlə mübarizəsi cinayət təqibinə başlamaq, istintaq aparmaq və həmin işlərə məhkəmələr tərəfindən hüquqi qiymətin verilməsi, daha dəqiq ifadə etsək, cəza təyin etməklə sosial ədalətin bərpası ilə tamamlanır. Lakin həyata keçirilən mübarizə tədbirləri nəticəsində cinayətkarlığı bütövlükdə ləğv etmək mümkün olmamışdır. Qəsdən törədilən belə tip cinayətlərin subyektləri məqsədli və şüurlu şəkildə buna hazır olduqlarından mübarizə də gərgin xarakter alır.

2011-ci ildə qeydə alınmış 22.982 cinayətin 83 %-nin açılması təmin edilmişdir. Cinayətkarlığın quruluşunda əvvəlki illərdə müşayiət edilən sabitlik gərgin əməliyyat – axtarış fəaliyyəti nəticəsində qorunub saxlanılmışdır. Belə ki, qeydə alınmış cinayətlərin 90%-i az ağır, 10%-ə qədər ağır və xüsusilə ağır əməllər təşkil etmişdir. Ağır və xüsusilə ağır cinayətlər 6,5%, qəsdən adam öldürmə və ona cəhd faktları 2,2%, quldurluqlar 11%, hədə-qorxu ilə tələb etmələr

isə ötən ilə müqayisədə 29,2% azalmışdır. Adamları girov götürmə faktları ilə bağlı məlumatlar dinamikada qeydə alınmamışdır.

Qeyd etdiklərim belə deməyə əsas verir ki, cinayətkarlıqla mübarizə sözün həqiqi mənasında müharibənin başqa vasitələr və metodlarla həyata keçirilməsidir. Müharibədə sərtəst nişanlayıcıların (snayperlərin) və kəşfiyyatçıların, habelə partizanların rolu da nılmaz olduğu kimi, burada da məxfi aparatın, mahir peşəkar əməliyyatçıların və ərazidə əməliyyat şəraitini yaxşı bilən polis əməkdaşlarının bacarığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Amma, yenə ictimai münasibətlərə zidd olan halların qarşısına sədd çəkmək imkan xaricində olmuşdur. Əgər müharibədə geniş miqyaslı əməliyyatlar, cəsarətli və informasiyaya malik kadrlar, habelə arxa cəbhənin rolu mühüm əhəmiyyət kəsb edərsə, ölkə daxilində də cəmiyyətin normal inkişafına ziyan vuran qüvvələrlə mübarizə heç bir kompromisə getmədən geniş ictimaiyyətin iştirakı və dəstəyi ilə başa gəlmişdir. Bu, mübarizənin səmərəli təşkilinə aparın yoldur.

Digər mühüm amil isə hərəkət və hərəkətsizliklə törədilən belə neqativ halları doğuran səbəb və şəraitin aradan qaldırılmasından keçir. İctimaiyyətə o qədər də bəlli olmayan bu detalların hazırlanıb həyata keçirilməsində peşəkar iqtisadçılar və sosioloqlar, müxtəlif profilli hüquqşünaslar və digər mütəxəssislər cəlb edilməli və ictimaiyyət maarifləndirilməlidir. Səbəb və şəraitin öyrənilib aradan qaldırılması üçün vaxtında tədbir görülməyəndə (məsələyə məsul olan bəzi orqanlar bu vəzifənin icrasına keyfiyyətsiz yanaşanda) cinayətkarlığın dairəsi genişlənir, qrup halında və mütəşəkkil dəstə şəklində törədilən cinayətlər cəmiyyət üçün daha təhlükəli həddə çatır. Təbii ki, mübarizənin ağırlığı yevə DİN-nin fəaliyyətində qərar tutur. 2011-ci ildə mütəşəkkil cinayətkarlıqla aparılan mübarizə nəticəsində 492 ağır və xüsusi ilə ağır cinayət; o cümlədən 16 qəsdən adam öldürmə, 67 quldurluq və 57 soyğunçuluq törəmiş 560 nəfərdən ibarət 186 mütəşəkkil qrup zərərsizləşmişdir.

Cinayətkarlıqla mübarizənin tarixi belə deməyə əsas verir ki, yer üzərində insanın meydana gəlməsi ilə cinayətkarlıq da yaranmış, sonralar forma və məzmununa görə dəyişmişdir. Adəm ilə Həvvə

tərəfindən Allahla bağlanmış əhdin pozulması nəticəsində cənnətdən yer üzünə endirilməsi, daha sonra Habil və Qabil qardaşları arasında baş verən bəşəriyyət tarixində ilk qətl hadisəsi bunun canlı sübutu, cinayətlərə görə cəzanın təyin edilməsi sosial ədalətin bərpası məqsədilə atılan haqq addım da sosial sifarişin nəticəsi kimi qəbul edilmişdir.

Sadə insanlar bəzən cinayət nədir, nə üçün cinayət baş verir, onu törədənlərlə nə etmək lazımdır suallarına cavab tapa bilməsələr də, bu və ya digər ictimai təhlükəli əməllərə görə təqsirkarların azadlıqdan məhrum edilməsinin şahidi olduqda "cəza əmələ görə dövlətin adekvat reaksiyasıdır" formulasına da bir mənalı münasibət olmur. Azgınlıq, amansızlıq, qısqançlıq, fiziki zorun tətbiqi və digər insan ləyaqətini alçaldan hərəkətlərlə müşayiət edilən əməllərə görə subyektlərin cəzadan kənarda qalmasını haqq və ədalətə, insan hüquqlarına hörmətsizlik kimi qəbul edilir. Biz aşağıdakı müqayisəli təhlilə nəzər saldıqda Respublika hüquq – mühafizə orqanlarının və onun mühüm qolunun-DİN-in əməliyyat-axtarış fəaliyyətini rəğbətləndirmədən ötüb keçmək ədalətsizlik olardı. Azərbaycan Respublikası cinayətkarlıqla mübarizənin nəticələrinə görə 2011-ci ildə MDB və Şərqi Avropa ölkələri ilə müqayisədə öncül yerini qoruyub saxlamışdır. Keçmiş illərdən bağlı qalmış 246, o cümlədən 51 ağır və xüsusilə ağır, 1000-ə yaxın cinayətlər isə əməliyyat-axtarış tədbirlərinin "isti-izləri" ilə açılmışdır. Yerli və dövlətlər arası axtarışda olan 2173 nəfər, o cümlədən xarici ölkələrdə gizlənmiş 104 təqsirləndirilən şəxslər axtarılıb həbs edilmişlər. Beynəlxalq axtarışda olan 70 nəfərin, interpolə üzv ölkələr tərəfindən axtarılan 27 şəxsin yeri beynəlxalq polis təşkilatının mili bürosu tərəfindən müəyyən edilmişdir.

Göründüyü kimi baş vermiş cinayətlərdə etibardan sui-istifadə, hiyləgərlik, xüsusi amansızlıq, dövlətin qanunlarını bilə-bilə pozma, sair motiv və məqsədlərin izlərini görmək çətin deyil. Belə şəxslərin əməllərinə görə tətbiq edilən cəza isə, onların xeyrinə və qəlblərində müəyyən harmoniyanı bərpa etmək üçün bir vəsi-tədir-desəm yanlışmaram. Cəzanı tətbiq etməklə və azadlıqdan

məhrum olunmaqla, həm də belə şəxslərin gələcəkdə neqativ hallardan çəkinməsinə imkan yaranır. Cəzanın labüdlüyü cinayətkarların ətrafına və yaxınlarına da xəbərdarlıq ehyamı, zəruri profilaktik tədbiridir. Digər tərəfdən qanun qarşısında hamının bərabər olması fikrinə inam yaranır. Xırda xətalara görə tənbeh olunmaq, ictimai təhlükəli əməllərin nəticəsindən asılı olaraq cinayət təqibinə məruz qalmaqla bu prinsipin ana xəttini təşkil edir. 2011-ci ildə cinayətkarlıqla mübarizənin müqayisəli təhlilində qanunun bu prinsipi prosesual cəhətdən özünü göstərir. 2011-ci ildə müxtəlif cinayət törətmiş və ittihamı təsdiq edilmiş 13.792 nəfər məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

Cinayətlərin müəyyən hissəsi cəzasızlıqdan yaranır. Nə qədər ki, cinayətlərə görə cəza yoxdur və yaxud gec tətbiq olunur, ictimai təhlükəsizlik üçün də qorxu halları yaranır. Baş vermiş cinayətlərə görə maddi ziyanın ödənilməsi də sosial ədalətin bərpasına yönələn bir addımdır. 2011-ci ildə baş vermiş cinayətlərə görə dəyən ziyanın 73,7%-i ödənilmişdir. Bu 2010-cu il ilə müqayisədə 8,8 % çoxdur.

Ümumiyyətlə qüvvədə olan qanunvericilik bazasının ən mühüm vəzifəsi kimi 2011-ci ildə həm cinayətkarlıqla (həm də cinayətkarlarla) onun doğuran səbəb və şəraitlə mübarizə güclənmişdir. Cəza işə fərdi xarakter daşdığından ötən il ərzində 13.792 nəfər məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edilmişdir.

Nə qədər romantik səslənsə də Avropa ölkələrində olduğu kimi bədii yaradıcılıqla məşğul olanların da cinayətlərə və onun aradan qaldırılmasına dair yazıları olmalıdır. Bir növ bədii ruhda olan yazılar mübarizədə fərqlənən polis, prokurorun, kəşfiyyatçının və hakimnin ictimaiyyət tərəfindən rəğbətləndirilməsidir, bir stimuldur. Bu yaxşı halda hüquqşünaslara, sosioloqlara bir töhfə olardı. Roma yazarları bu istiqamətdə daha çox yazmışlar.

Cinayətkarlıq bütün cəmiyyətlərə xas olan qaçılmaz və normal haldır, qanunauyğun hadisədir. Ona görə də belə halların qarşısını almaq üçün tək-cə "cəzalandırma" metodundan yox, maarifləndirmə - profilaktik və xəbərdarlıq tədbirlərindən də istifadə etmək lazımdır. Respublika DİN-nin "102" və "Təhlükəsiz şəhər" sistem-

lərinin cinayətlərin qarşısının alınmasında rolu əhəmiyyətlidir. Təkcə "102" xidmətinə daxil olan məlumat əsasında hüquqa və əxlaqa zidd halların qarşısı alınmış, 1609 cinayət işi başlanmışdır .

Cinayətkarlıq spesifik sosial hadisə, keyfiyyətcə sair neqativ sosial hallardan fərqli olan və qarşılıqlı bağlılığı olan (sərxoşluq, narkomaniya, mənəviyata zidd hallar, iqtisadi pozğunluqlar) hadisə kimi qəbul olunur.

Cinayətkarlıqla səmərəli mübarizə tədbirləri, mübarizənin məqsədini müəyyən etməkdən keçir. Ölkənin cinayətkarlıqla mübarizə proqramı bu kriteriyaları özündə ehtiva etməklə, həm də kompas rolunu oynayır. Konkret olaraq ölkə ərazisində baş verən cinayətlərin ümumi sayının, açılma vəziyyətinin təhlili, xüsusi təhlükəli cinayətlərin qeydiyyatı və onunla barışmaz mövqedə olmaq vətəndaşlara gətirəcək ziyanın qarşısını almağa və cəmiyyətin sağlamlaşdırılmasına kömək etmişdir.

Həyata keçirilən tədbirlərə söykənərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, cinayətkarlıq - cəza təhdidi altında cinayət qanunvericiliyi ilə qadağan edilən ictimai təhlükəli əməllərin baş verməsi prosesidir. Bu anlayış altında cəmiyyətə xas olan çoxlu sayda təhlükəli əməllərin təkrar istehsalı baş verir. Yəni cəmiyyət sanki belə əməllərin öncədən toxumunu səpməklə onun inkişafına, "istehsalına və istehlakına" xidmət edir. Bunu işə məhvi etmək xülyaya qapılmaqdır. Başqa cür də müqayisə etmək olar: "Meşə-təbiətə xas olan ağacların təkrar-təkrar istehsalı deməkdir. Zahirən işə geniş meşə massivi kimi ifadə olunur." Konkret hadisələr nəticə ilə müəyyən edildiyi üçün cinayətkarlıq da konkret hal və sosial qanunauyğunluq kimi cəmiyyətdə yaranır və doğulur. Cəmiyyət dəyişdikcə onun "ağ ekranında" da dəyişikliklər təsvir olunur. Bir az da obrazlı ifadə etsək, cinayətkarlığın artıb - azalması cəmiyyətə xas sosial orqanizmin vəziyyəti ilə xarakterizə olunur.

2011-ci ildə baş vermiş cinayətlərin dinamikasına, cəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə diqqət yetirdikdə mübarizənin vəziyyəti "sosial orqanizmin" vəziyyətinə uyğun olduğunun şahidi olaraq və cəmiyyətin hər bir üzvünün belə halların qurbanına çevrilib -

çevrilməməsindən asılı olmayaraq zərər çəkməsi qaçılmaz olur. Əhalidə olan 1037 odlu sialh və 32 mindən çox patron götürülmüş, təqsiri olan 95 nəfər məsuliyyətə cəlb edilmişdir.

Bəzən cəmiyyətin əksər üzvü ölkədə cinayətkarlığın vəziyyəti barədə qısa xülasəni KİV-dən eşitdikdə və yaxud oxuduqda onlarda başqa cür təsəvvür yaranır. Belə təsəvvürlərə qapılmaq böyük okeanı səmaddan təyyarə ilə seyr etməyə bənzər. Dərinliklərdə, lap elə okeanın üst səthində nələrin baş verməsi barədə məlumatı ola bilməz. Burada da eyni-oxşar mənzərə yaranır. Toxunduğum misaldə okeanın dərinliyinə baş vurmaqla müəyyən tədqiqatlara mənsub ola bilsə, cinayətkarlıqla mübarizə işində də mübarizənin iştirakçısına – leqal və ya qeyri-leqal subyektinə çevrilməklə çoxminli şəxsi həyatın çətin və şərafi peşə ilə məşğul olmasının şahidi olarıq. Bir növ "sosial orqanizmin təhlükəsizliyinə biganə qalmayaq" şüarı hamımızı düşündürməlidir.

Arxeoloqlar qədim daş dövrünə aid daşlaşmış saxsıların üzərində canlı varlığın müxtəlif ləpirlərinin şahidi olur. Həmin yerin, izin kimə və nəyə məxsus olması barədə mühakimə yürüdürlər.

Amma cinayətkarlıq barədə oxşar fikir söyləmək çətindir. İnsanların yaddaşında cinayətkarlıqla bağlı ictimai münasibətlərin yalnız keçmiş və bu günkü səciyyəvi xüsusiyyətləri özünə yer alır. Yaddə əxlaq və qanunlara zidd davranışlar, hadisələrin cəmiyyətdə müəyyən rezonansa məruz qalması və digər stereotiplər qalır və bəzən də bu adətə-vərdişə çevrilir.

Beləliklə cinayətkarlıq bir tərəfdən mücərrəd – abstrakt məhfumdursa (cinayətlər və onların ayrı-ayrı növlərinin baş verməsi reallıqdır) məntiq isə cinayətkarlığın cinayətlərin məcmusundan ibarət olmasını öyrədir. Buna müxtəlif səbəb və şərait insanlara xas olan bioloji hallar, habelə xarici mühit (şərait) və s. təsir edir. Ona görə də dünyada tanınmış kriminoloq alimlər belə nəticəyə gəlirlər ki, cinayətkarlıqla mübarizə fasiləsiz olmalıdır. Xüsusi orqanlar-ələlxusus DİN, MTN, məhkəmə orqanları, prokurorluq və s. bu istiqamətdə çox iş görürlər. Amma elmi tədqiqatlar potensialını

cinayətkarlığı doğuran səbəbləri (cinayətlərin baş vermə səbəblərini) öyrənməyə sərf etməlidir.

Bir qayda olaraq cinayətkarlıq insanların davranışlarından kənardə baş vermir. Onların iradəsi ilə düşüncəsi vəhdət təşkil etdiyindən cəmiyyətə zidd əməllər meydana çıxır.

İl ərzində qeydə alınan 22.982 cinayətlərin hər birində bu faktorlar olmuşdur.

Səmərali nəticənin hasil olunmasında sosial-psixoloji aspektlər də son dərəcə mühüm rol oynayır. Alimlərin fikrincə cinayətlərin və ayrı-ayrı növlərinin artımı sosioloji aspektlərlə birbaşa əlaqəli olduğundan "cinayətkarlıq cəmiyyətin məhsuludur" fikrini tamamlayır.

Həyat və zaman dəyişildikcə, cinayətkarlığın dinamik mənzərəsi də dəyişilir. Müəyyən dövr ərzində formalaşmış doqmatik təlimlər və cinayətkarlıqla mübarizə haqqında qanunauyğunluqlar natamam olduğundan yeni şəraitə keçid ərəfəsində və daha sonra təhlükəli hallarla davam edir .

Vəziyyətin təhlilində tarixi və müqayisəli metodlardan istifadə edilməsi qəbul ediləndir. Müəyyən dövlətlər, regionlar (yaş, cins, sosial vəziyyət) üzrə mübarizənin təhlili yeni metod və üsulların ortaya çıxmasına imkan verir və istifadənin nəticəsi də olur. Məs: Azərbaycanda baş verən cinayətlərin hərəkətini MDB ölkələri ilə müqayisəli təhlili zamanı Azərbaycan Respublikası DİO-nun səmərali fəaliyyətini görməmək mümkün deyil.

Qrup halında baş verən cinayətlər nə qədər təhlükəli olsa da belə cinayətkar fəaliyyətin iştirakçıları DİO tərəfindən zərərsizləşdirilib. "Kollektiv subyektlərdən" ibarət olan mütəşəkkil dəstə vahid plan üzrə – mütəşəkkil halda fəaliyyətə başlamaqla daha təhlükəli olur. Bütün bunlara baxmayaraq 2011-ci ildə bu istiqamətdə DİN-nin mübarizə kursu rəğbətlə xatırlanır. Yuxarıda bu barədə qeyd etdik.

Dinamik və statistik metodlar da bu sırada mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Cinayətə meyilli, onu törədən şəxslərin fərdi xüsusiyyətləri, cinayət baş verdikdən və müəyyən zaman keçdikdən sonra belə

şəxslərin taleyi nəzarətə götürülməklə onların ilkin mərhələdə hansı səbəblərdən cinayətkar davranışa məruz qalması, habelə sonrakı fəaliyyəti, islah olunması, əvvəlki həyata qayıtma hüquq-mühafizə orqanlarının diqqət və nəzarətində olunmalıdır.

Qartımiş İmperiyanın şinelindən çıxmış müstəqil Azərbaycan polisinin çoxminli şəxsi heyəti cinayətkarlıqla mübarizənin stereotip, iyrənc siyasətindən yeni metod və üsullara keçdi. İlk illər çətinliklər və primitiv metodlarla yadda qalsa da, sonrakı illər DİN üzərinə düşən vəzifəni beynəlxalq və dövlət daxili sivil normalara uyğun qura bildi. İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına hörmət, onun qorunması və təhlükəsizliyinə təminat verildi.

Bu gün, DİN-in cinayətkarlıqla mübarizə, dövlətçiliyə və xalqa sədaqətlə yadda qalan "portretinin" heç bir retuşa cinayətkarlıqla ehtiyacı qalmır. DİN spesifik xidmətini, dövlət başçısının qoyduğu mübarizə siyasətini peşəkar kollegiyası ilə davam etdirir.

İNSANIN ZİNƏTİ ONUN DAVRANIŞINDADIR

İnsanın sosial varlığı ziddiyətli və dəyişəndir. Məhz bu kriteriya ictimai münasibətlərin meydana gəlməsində və inkişafında çətinlikləri müəyyən edir, cəmiyyətlə şəxsiyyət arasındakı əlaqələri, cəmiyyətdəki müxtəlif sosial qrupların, təbəqələrin, konkret fərdlərin (ictimaiyyətin üzvü və şəxsiyyət kimi) ələlxusus insanlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin məcrasına yönəldilməsində əhəmiyyət kəsb edir. Sosial fəaliyyətin neqativ işarə kimi xüsusi növü cinayətlərin baş verməsində insanların cinayətkar fəaliyyəti-hərəkət və ya hərəkətsizlikləridir. Hüquq elmləri, ələlxusus cinayət hüququ-cinayətlər haqqında elm cinayətin anlamı ilə bağlı geniş kütləyə müfəssəl şəkildə məlumat verir.

Amma, cinayətkarlıqla mübarizə, cinayət törətmiş şəxslərin yaxalanması barədə düşünəndə ilk növbədə Respublika Daxili İşlər orqanlarını gözümüz önünə gətirməli oluruq. Ədalət naminə qeyd etmək olar ki, Polis orqanları bu işin öhdəsindən gəlir.

Müsahibimiz uzun müddət polis orqanlarında işləmiş, istifadə olan yüksək rütbəli polis zabiti, "cinayətkarlıqla mübarizə" kitabının (qarşısının alınması, profilaktikası və xəbərdarlığı ilə bağlı fikir və mülahizələr) və 150-dən çox elmi məqalələrin müəllifi "Polisə Dəstək" ictimai birliyin sədri Şəmsəddin Əliyevdir.

- Şəmsəddin müəllim, "Polisə Dəstək" İB-yi nə vaxt yarandı və bu təşkilatın təsis edilməsi üçün zərurət var idimi?

-Təşkilat QHT-lərin fəaliyyətini tənzimləyən ölkə qanunun tələblərinə uyğun olaraq 2008-ci ildə təsis edildi və həmin ildə də ƏN-yi tərəfində rəsmi dövlət qeydiyyatına alındı. Düşünürəm ki, "Polisə Dəstək" in təsis edilməsi zamanın tələbi idi. Yüzlərlə QHT-lər sırasında, ümumiyyətlə ictimai orqanizmə zərər vuran davranış qaydalarının aradan qaldırılması məqsədilə cəmiyyətin bir araya gəlməsi ilə bağlı ictimai təşkilat olmayıb və niyə - Sualı həmişə məni düşündürüb. Diqqət yetirək: İl ərzində təxminən 22 000

cinayət rəsmi olaraq statistikada qeydə alınır. Burada vətəndaşlardan daxil olmayan elə məlumatlar da var ki, onlar qeydə alınmayıb. Cəmiyyət özünün, ictimaiyyətin digər üzvünün təhlükəsizliyini təmin etmək, ona yardımçı olmaq məqsədilə 22 000 cinayətin açılmasında, qarşısının alınmasında polis orqanlarına heç olmasa anonim şəkildə də olsa hər hansı bir köməyi edibmi? İctimaiyyətin heç olmasa sağlam düşüncəli təbəqəsi özünün konstitutsion vəzifələrini yerinə yetirmək üçün hansı addımı atıb? Bu vəzifələrin sırasında cinayətkarlıqla mübarizədə axı, ictimaiyyətin rolu da var. Həmin vəzifələrin məsuliyyətini dərk edib, onu yerinə yetirirləmi və yaxud yetiririkmi? Artıq sərhə ehtiyac qalmır. Hüquqlarımızı bilirik, o hüquqların təmin olunması yollarını da bilirik. Amma vəzifələrimizi də hüquqlarımız kimi bilsək, hər şey gün kimi aydın olar. Təhlükəsiz və sabitliyi qorunan ölkədə yaşamaq istəyirik, lakin o qaydaların mühafizəsində iştirak etmək istəmirik. Dahi mütəfəkkir Aristotel qeyd edirdi: "Cəmiyyət elə qurulmalıdır ki, təfəkkürümüzdə və ictimai orqanizmə zidd olan hallara yer qalmasın. Vətəndaşlar pozulmuş adət-ənənələrə və vərdislərə qarşı mübarizə aparsın, cinayətə meyilli insanları pis əməllərindən çəkindirə bilsin." Cəmiyyət fərdlərin toplumundan ibarət olduğuna görə, hər bir vətəndaş şeytani hisslərə baş əyərək yalnız yolla gedəni düz yola qaytarmağı bacarmalıdır. Bunu bacarmırıqsa, barı belə neqativ əməllərlə mübarizə aparan səlahiyyətli şəxslərə dəstək olaq! Bax, adi vətəndaş kimi vəziyyəti təhlil edib belə qərara gəldim ki, bu təşkilat müasir cəmiyyətdə çox lazımdır.

-Bəs nə edək ki, vətəndaşlar arasında belə ovqat yaradaq? Sırr deyil ki, polisdən narazı olanlar da var.

- Raziyəm. Ailənin hər hansı bir üzvü də ailə başçısından narazı qala bilər. Amma ailə başçısı gecə-gündüz çalışırsa və sosial baxımdan ümumi istəyə çatmaq üçün digər üzvlər seyrçi mövqedə dayanıb valideynə dəstək olurlarsa, ümumi rifaha çatmaq olmaz. Belə çıxır ki, biz əmlakımızı sahibsiz qoyub öz işimizlə məşğul olmalıyıq. Düşünürük ki, polis var və başqa hal baş verə bilməz. Hər binaya, vətəndaşların hər bir daşınar və daşınmaz əmlakına polis

işçisi təhkim etmək də mümkün deyil. Biz də ayıq və sayıq olmalıyıq. Bu sayıqlıq vətəndaşlıq borcumuzun mahiyyətindən irəli gəlir. Amerika prezidenti Tomas Cefferson 1801-ci il inaqurasiya nitqində demişdi: "Hər bir vətəndaş ictimai asayişin pozulmasını özünün şəxsi problemi kimi qəbul etməlidir"-mən də belə düşünürəm.

Əhatəli şəkildə maarifləndirmə tədbirləri həyata keçirmək lazımdır. Burada QHT-lərin üzərinə böyük yük düşür. Biz bəzən sahibsiz heyvanların mühafizəsinin qayğısına qalıb donorlar axtarışına çıxırıq. Cəmiyyətə zidd davranış qaydalarına yol verən subyektləri ifşa etmək və ya onları düz yola gətirmək, zidd davranış qaydalarının qurbanlarına isə adi insani yanaşma mövqeyində durmaq istəmirik. Allahın yaratdığı, yer üzünün əsrəfi sayılan insana qarşı baxımsızlıq qəbul edilə bilməz. Ən azı biz hüquqi dövlətin, hüququn aliliyi qəbul edilən bir ölkənin müstəqil və konstitutsion vəzifələrə mükəlləf olan vətəndaşlarıyıq. Qədim yunan filosofu Platon belə deyib: "Cəmiyyətdə insanları təhlükəli əməllərdən çəkindirmək üçün təkmlil qanunvericilik bazası olmalıdır". Təkmlil qanunvericilik bazası da ölkədə var. Bu qanunlar hamılıqla tanınmış beynəlxalq normalar və konvensiyalara tam uyğun qəbul edilərək cəzalanmışdır. Deməli, baza da var. Bəs nə çatışmır?

Hər birimiz özümüzü bu çətin işə dəstək olmağa kökləməyi bacarmalıyıq. Fərdin xoşbəxtliyi, toplumun təhlükəsizliyindən, ümumi rifahından və marağından keçir. Ümumi maraq fərdi marağdan yuxarıda dayanmalıdır. Qeyd olunanlara riayət olunsa-yəni profilaktik və xəbərdarlıq tədbirlərinə (maarifləndirmə yolu ilə) nə qədər çox yer versək və bu niyyətlə, nə qədər birgə çalışsaq cinayətlərə və cəzaya gedən yol daralacaq. Hər cəzalandırılan subyekt ölkənin vətəndaşı, cəmiyyətin, ailənin üzvü və ictimai münasibətlərin daşıyıcısıdır - deyə düşünsək başqa yolumuz qalmır. Yəni klassik hüquqsünasların, psixoloqların və psixiatrların fikrinə görə cinayətkarlıqla mübarizə bütün cəmiyyətin səfərbər edilmiş gücü ilə mümkündür. Polis isə bu işdə lokomotiv rolunu oynayır.

İndi biz, özümüzü mübarizənin iştirakçısı kimi hesab edə bilərikmi? Əlbəttə yox. Deməli, cinayətkarlıqla mübarizə meydanında polis neqativ düşüncəli şəxslərlə tək qalır. Belə də yarayarmı?

Fərqli baxışların olması bizi fikrimizdən uzaqlaşdırmağa əsas vermir. İctimaiyyətin müəyyən qrupunun polis fəaliyyəti ilə bağlı qeyri obyektiv fikirləri isə şəərflı peşə sahiblərinin çətin xidmətinə kölgə salmaqdan başqa bir şey deyil.

- Bəs ölkəmizdə cinayətkarlıqla mübarizənin vəziyyəti necədir?

Tam səmimi deyirəm. Narahatçılığa əsas yoxdur. Hər şey, hətta yolundan aza bilən fərdlərin davranışları da nəzarətdədir. İstəmədim ökləmizi başqa ölkələrlə müqayisə edim. Qeydə alınmış ümumi cinayətlərin təxminən 85-88 %, şəxsiyyət əleyhinə cinayətlərin 97%, mənim səmə və israf etmə cinayətlərinin 94,4%, qəsdən sağlamlığa vurulan xəsarətlərin 94,2%, narkotik vasitələrlə bağlı cinayətlərin 94,1%, insan alveri ilə bağlı cinayətlərin 82,3%, qəsdən adam öldürmə cinayətlərinin 82,1%-nin açılması polis orqanlarının çevik əməliyyat-axtarış tədbirləri nəticəsində təmin edilmişdir. 2011-ci ilin tək cə 6 ayı ərzində narkotiklə bağlı cinayətlərə görə 1294 nəfər məsuliyyətə cəlb edilmişdir, 366 kq-dan artıq narkotik vasitə götürülmüşdür. Keçmiş illərdən bağlı qalmış 155 cinayətin açılması da polis fəaliyyət-axtarış fəaliyyətinin yadda qalan səhi-fəsidir. Bu dövrdə 6857 nəfər cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmişdir. Onların 938 nəfəri əvvəllər məhkum olunmuşlardır. Nə qədər ağır olsa da, bu sırada işləməyən və təhsil ilə məşğul olmayanlar çoxluq təşkil edir-5649 nəfər. Mənzərəyə fikir verin. Mən, yuxarıda dediyim-polis cinayətkarlıqla mübarizə meydanında tək qalır-fikirimin təsdiqi. İşləməyən və oxumayanlarla kim məşğul olmalıdır ki, cinayətə meyilləri olmasın? Niyə bu işdə məsul olan qurumlar, habelə vətəndaşlar biganəliyə qapılırlar?

1063 nəfər təqsirləndirilən və axtarışda olan şəxslər polis fəaliyyətinə keçirdiyi təxirə salınmaz tədbirlər nəticəsində tutulmuş, istintaqdan yayınan 356 nəfərin yeri müəyyən edilmiş və onların

yaxalanması üçün tədbirlər davam edir. (yəqin ki, 4 ay ərzində əksəriyyəti artıq yaxalanıb.)

-Baş vermiş cinayətlərin qarşısını almaq, yəni kökünü kəsmək, doğuran səbəbləri bütövlükdə məhv etmək mümkündürmü?

-"Cinayətlərin kökünü kəsmək", "Cinayətkarlığı doğuran səbəb və şəraitini tam aradan qaldırmaq" kimi şüarlar sovet dönməindən qalan stereotiplərdir. Bu mümkün olmamış və mümkün də olmayacaq. Lakin onu doğuran səbəb və şəraitini qismən də olsa aradan qaldırmaq olar.

Məs: Yeniyetmələrin təhsilini davam etdirilməsinə valideynlər və təhsil orqanları tərəfindən nəzarət etməklə habelə işsizliyin aradan qaldırılmasına çalışmaq bir sıra cinayətlərin qarşısını almaq mümkündür. Cinayətkarlıqla mübarizədə qəbul olunmuş iqtisadi, mümkünlük, sosial və iqtisadi dəyişiklik nəzəriyyələri var. Yəni elmi-texniki tərəqqi xalqın rifah halının və həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına təsir etsə də müəyyən qism insanlar bundan o qədər də yararlanmır. Məhz bu qrupdan olan şəxslər vətəndaşların sağlamlığına, əmlaklarına qəsd etməyə sövq olunurlar. Belə şəxslər bəzən "cinayət alətinə" çevrilməklə əməlinin nəticəsini dərk etsə də cəmiyyətə və əxlaqa zidd hərəkətdən çəkinməyə əvəzinə ona meyil edir.

Bu nəzəriyyələrə görə yüksək həyat səviyyəsi də özünə xas cinayətləri və cinayətkarları "yaradır" - mümkün edir. Bunları ona görə qeyd etdim ki, heç bir cəmiyyəti, hətta ideal cəmiyyətləri baş verə biləcək cinayətlərdən sığortalamaq mümkün olmamışdır. 20 il bundan öncə mütəşəkkil cinayətkarlıq, insan alveri və korrupsiya cinayətləri, habelə komputer cinayətləri və s. qanunvericilikdə yox idi. İndi artıq var. Harada qanun yoxdursa, orda cinayət də yoxdur-müdrək kəlamın səsləndirilməsi yerinə düşür. Göründüyü kimi cəmiyyət dəyişdikcə dinamikada yeni cinayətlərin növləri özünə yer alır.

-Nəhayət. Sonuncu sualım. "Polisə Dəstək" İB-nin məqsədi və bu istiqamətdə fəaliyyəti, problemlər və gələcək planlarınız barədə nə deyə bilərsiniz? İctimaiyyəti məqsədinizə doğru yönəltmək mümkün olurmu?

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ.....	3
I Fəsil	
CINAYƏTKARLIĞIN ELM KİMİ ÖYRƏNİLMƏSİ.....	6
§1. Cinayətkarlıqla mübarizənin proqramlaşdırılması.....	23
§2. Cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində qanunvericinin rolu.....	24
§3. Cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində peşəkar kadrların hazırlanması ..	25
§4. Cinayətkarlıqla mübarizənin təşkilində və inkişafında elmi tədqiqatın rolu	26
II Fəsil	
CINAYƏTKARLIĞIN XƏBƏRDARLIĞI.....	28
§1. Cinayətkarlığın xəbərdarlığının anlayışı və əhəmiyyəti.....	28
§2. Cinayətkarlığın ümumi xəbərdarlığı.....	31
§3. Cinayətkarlığın xüsusi xəbərdarlığı.....	34
III Fəsil	
CINAYƏTLƏRİN FƏRDİ XƏBƏRDARLIĞI.....	37
§1. Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığının anlayışı.....	37
§2. Xəbərdarlıq işinin planlaşdırılması.....	41
§3. Cinayətlərin fərdi xəbərdarlığının metodları.....	43
IV Fəsil	
KRİMİNOLOJİ PROQNOZLAŞDIRMA.....	45
§1. Kriminoloji proqnozlaşdırmanın predmeti və anlayışı	45
V Fəsil	
CINAYƏTLƏRİN AYRI-AYRI NÖVLƏRİ VƏ ONUNLA MÜBARİZƏNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....	51
§1. Cinayətkarlığın ayrı-ayrı növlərə ayrılması anlayışı və əhəmiyyəti..	51
§2. İqtisadi sahədə cinayətkarlıq.....	53
§3. Siyasi cinayətkarlıq və onun dövləti cinayətlərlə əlaqəsi.....	54

Nizamnaməyə uyğun olaraq təşkilatın məqsədi cinayətkarlıqla mübarizədə Daxili İşlər orqanlarına ictimaiyyətin dəstəyini təmin etməkdən ibarətdir. Kimin necə düşünməsindən asılı olmayaraq "Polisə Dəstək" İB-yi öz fəaliyyətini ictimaiyyət, bələdiyyələr, ictimai şuralar, polis orqanları və digər təşkilatlarla, qurumlarla (icra orqanları ilə) sıx əlaqədə qurmalıdır. Başqa cür də ola bilməz. Bax, bu bir problemdir. Digər problem isə donorların kənarında qalmasıdır. İctimaiyyətin özünün təhlükəsizliyinin təmin edilməsində biganəliyi isə başqa problemdir. Mən çox istərdim ki, "Polisə Dəstək" İB-yi ölkə prezidentinin yanında KİV-lərə və ya QHT-lərə dövlət dəstəyi kimi mütəbər bir qurumun yanında və yaxud "dəstəyində" olsun. Bu çox vacib məsələdir. Belə olarsa təşkilatımızın əhatə dairəsi genişlənməyə və səmərəsi artacaq. Fəaliyyət göstərdiyimiz 3 il (üç il) ərzində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin yanında QHT-lərə dövlət dəstəyinin diqqəti və nəzarəti daxilində cənub bölgəsində - Cəlilabad Müəllimlər İnstitutunda, Lənkəran Pedaqoji Universitetində, Yevlax, Zaqatala və Sumqayıt şəhərlərində geniş formatda tədbirlərimiz həyata keçirilmiş, televiziya kanallarında, KİV-də yayılmış və bu gün də qeyd olunan diqqət sayəsində davam edir.

Çox istərdim ki, hər birimiz vətəndaş olaraq dövlətə mənsub olmağımızı dərk edək, "nəyi etmək olar", "nəyi etmək olmaz" arasındakı fərqi görə bilək. Əslində hüquq xeyirxahlıq və ədalət haqqında elmdir. Bu baxımdan hüququn mahiyyəti hər birimizə təmiz və vicdanla yaşamağı aşılamaqdan, başqasına vurulan zərərin qarşısını almaqdan, şərəf və ləyaqəti qorumaqdan ibarətdir.

Hz. Əli (ə.s) buyurur: "İnsanın zinəti və gözəlliyi onun davranışındadır." İctimai orqanizmə ziyan vuran davranışlara "dur!" deyə bilməsək cəmiyyətdə baş verə biləcək çoxlu fəsadların şahidi olacağıq. Ona görə də bizə sutka ərzində xidmət edənlərlə bir yerdə olmağa məhkumuq.

Müsahibə 31 dekabr 2011-ci ildə
"Xalq" qəzetində dərc edilmişdir.

VI Fəsil	
MÜTƏŞƏKKİL CİNAYƏTKARLIQ	58
§1. <i>Mütəşəkkil cinayətkarlığın anlayışı və kriminoloji xarakteristikası</i> ...	58
§2. <i>Mütəşəkkil cinayətkarlığın səbəbləri və determinasiyanın özünə xas cəhətləri</i>	75
§3 <i>Mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizənin xüsusiyyətləri</i>	80
VII Fəsil	
TAMAH MƏQSƏDİLƏ TÖRƏDİLƏN CİNAYƏTLƏR	85
1. <i>Anlayışı və kriminoloji xarakteristikası</i>	85
2. <i>Tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin səbəbləri</i>	90
3. <i>Tamah məqsədilə törədilən cinayətlərin xüsusiyyətləri</i>	93
VIII Fəsil	
ZORAKI CİNAYƏTKARLIQ	97
§1. <i>Zorakılıqla törədilən cinayətin anlayışı</i>	97
IX Fəsil	
KORRUPSIYA CİNAYƏTLƏRİ	103
§1. <i>Korrupsiyanın anlayışı və yaranmasına təsir edən səbəblər</i>	103
Korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorizmlə mübarizəyə həsr olunmuş təşəbbüslərə dəstək.....	116
X Fəsil	
TERROR XARAKTERLİ CİNAYƏTKARLIQ	123
§1. <i>Terror xarakterli cinayətkarlıqla mübarizənin xüsusiyyətləri</i>	123
XI Fəsil	
NARKOTİK VASİTƏLƏRİN VƏ PSİXOTROP MADDƏLƏRİN QANUNSUZ DÖVRİYYƏSİ İLƏ BAĞLI CİNAYƏTLƏR	130
§1. <i>Anlayışı</i>	130
KIV-də DƏRC EDİLƏN AKADEMİK-ELMİ MƏQALƏLƏR	
Cinayətkarlıq və cəza bir budaqda boy atır	138
Cinayət varsa, cəza da olmalıdır.....	143
Cinayətkarlıq cəmiyyətin məhsuludur	149
İnsanın zinəti onun davranışındadır.....	157

Şəmsəddin Mənsur oğlu Əliyev

Cinayətkarlığın elm kimi öyrənilməsi

(Müəşəkkil cinayətkarlığa – korrupsiya, insan alveri, narkomaniya və terrorçuluğa qarşı mübarizəyə dəstək)

*Kitab "Mütərcim" Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Çapa imzalanıb: 06.08.2012.
Format: 60x84 1/16. Qamitur: Times.
Həcmi: 10,5 ç.v. Tiraj: 200. Sifariş № 37.

**TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFİYA
MƏRKƏZİ**

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 83 99
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az